

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

**Published under the authority
of the Government of His Highness
The Maharaja Gaekwad of Baroda**

**General Editor:
BENGYTOSH BHATTACHARYYA, M.A.,**

No. XXVIII

MĀNASOLLĀSA

VOL. I

मानसाह्वास

MÂNASOLLÂSA

EDITED BY

GAJANAN K. SHRIGONDEKAR, M. A.

Sanskrit Librarian, Central Library, BARODA.

1925

CENTRAL LIBRARY
BARODA

Printed by Anubhail Verhalbhai Thakkar at the Laxana Mata Printing Press, Baroda,
and published by Newton Mohan Dutt, Curator of Libraries on behalf of the
Government of His Highness the Maharaja Gaekwad of Baroda
at the Central Library Baroda.

Price Rs. 2-12-0.

PREFACE.

The first instalment of the long-announced *Mānasollāsa*, otherwise known as the *Abhilāṣitārthachintāmaṇi*, which purports to have been composed by the great Western Chalukya King Bhulokamalla Someśvara, son of Vikramāditya VI, is now offered to the public. It is a voluminous work, extending to about 8000 Granthas, and is divided into five Vimsatis, each containing 20 Adhyāyas or chapters of unequal length, some chapters again including several sub-sections. The whole work is thus divided into one hundred chapters, dealing with one hundred different topics on the necessities and written for the instruction of the members of royal families. The first volume represents two among the five Vimsatis, and comprises 40 Adhyāyas or chapters.

The present edition is based on the following five MSS:

- A. Belonging to the BARODA CENTRAL LIBRARY. It is a complete press-copy prepared with the help of three MSS.
- B. Belonging to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It contains 109 leaves and is, though incomplete, a very good copy.
- C. Complete, though recent.
- D. Complete, written in 1894. Leaves are very brittle and the MS requires very careful handling. It offers good readings.

- E. Incomplete; in the middle about 50 leaves are wanting. It is older than D. On the last leaves the ink has faded.

The last three MSS belong to the Bikaner Durbar.

The authorship of the *Manasollisa* is attributed, in the 9th śloka on page 2 and the colophon, to the Chalukya King Someśvara, surnamed Bhulokamalla and Satyaśrayakulatilaka. A reference to śloka 371 on page 62 will, however, make it evident that this attribution is incorrect. In this śloka Someśvara is himself made the standard of comparison, and no author would be guilty of so flagrant a piece of vanity. It is therefore probable that the book was composed in his Court by some prodigiously learned and well-informed man, thoroughly acquainted with the royal household, royal necessities and royal whims.

King Someśvara is the son of Vikramaditya VI, and belongs to the line of the Western Chalukyas whose capital was at Kalyāni. Aufrecht in his *Catalogus Catalogorum* fixes the period of his reign as 1127-1134. In Barnett's *Antiquities of India* the date is 1126-1138. The date of composition of this work seems to be 1052 Śaka (1131 A. D.) as the śloka 61 on page 34 while giving the Dhruvāṅka mentions Friday as the first day of the month of Chaitra when the Śaka year 1051 had elapsed.

* Another work attributed to him is the *Vikramāṅkabhūdaya*, an incomplete MS of which appears in one of the Pattan Bhandara. Further details of this MS will be given in our Pattan Catalogue which is in course of preparation.

It is generally believed that Someśvara ascended the throne in A. D. 1127; but the inscription recording the grant of land made by Mahāmudaleśvara Mārasimhadevarasa to the temple of Māṇikyadeva containing an image of Ekasāleya Pārśvanātha in the 6th year of the reign of Someśvara Bhūlokaśālīya in the year Śaka (1052 corresponding to A.D. 1130-31) shows that the date of his accession cannot be 1127; it must be 1124-25. The real date of Someśvara's accession therefore is a matter of controversy which may better be left in the hands of the historians and antiquarians for solution. The date of accession, whether 1124 or 1127, does not, however, materially come in conflict with the date given as Dhruvāṅka in the *Manasollāsa* already mentioned.

Some scholars are under the impression that A. D. 1127 is the date of composition of the *Manasollāsa*. But this appears from the above, and also from other considerations, to be incorrect. Someśvara ascended the throne, as is commonly believed, in 1126 or 1127. It is quite natural that a king in those days should require a few years for getting himself firmly seated on the throne, and for waging wars with neighbouring countries, which generally gave trouble when a kingdom changed hands. It seems therefore probable that the date given as Dhruvāṅka, referred to above, is the real date of composition.

Someśvara seems to be a powerful ruler, but very little is known of his personal history. A few inscriptions were recorded during his reign but the information yielded by them is but meagre. What his religion was, it is difficult to ascertain. Here in the beginning his book opens with an obeisance to all the impor-

tant deities of the Hindu Pantheon, namely, Gaṇeśa, Śiva, Viṣṇu, Brahma, Indra, etc. The very first śloka refers to Gaṇeśa, but we shall not be justified in calling him a Śaiva, because it is customary with authors of all sects to begin with an obeisance to Gaṇeśa as the bestower of perfection and the remover of obstacles. The grant of Maṇḍaleśvara Mārasimhadevarasa already referred to further makes us believe that Jainism was also encouraged in his time. Our conclusion therefore is that Someśvara also displayed the usual liberalism of Indian monarchs. The śloka 105 on page 11 further strengthens this conclusion.

The Mānasollāsa is written in Anuṣṭubh metre, with occasional prose passages introduced in the middle. Its language is easy but florid. The work treats of many subjects and gives the maximum information in the minimum space. The work is designated by the author as the *loka-dharma-dīpa*, or a book which teaches the world, and the scope of the book is so extensive that it can rightly claim that epithet. An idea of the different subjects dealt with can be obtained from the table of contents; but we will mention here only a few interesting features among many that may be found in the book. It may be remembered that Someśvara was an orthodox Hindu king and the picture presented in his Mānasollāsa is of the glories, pomps and paraphernalia of a purely Indian court and royal household. The Western Chālukyas were never known to have been contaminated by the Muhammadan civilization, as they, it is believed, had been destroyed by the Hoysalas.

In this work sometimes the author gives even minute

details like सिक्काद्वयं तत्र (on इतिविधान in इत्यन्तर्धान p. 9.) etc. and गुहासङ्ग (p. 70.) and sometimes he omits the things that are really required, e. g., वक्रा तारा etc. (p. 106, śl. 860) where the word Tārā is not explained. The meanings of such words, however, may be found in other books like Vasantaraja Śākuna.

Among the two Vimśatis contained in this volume, the first, generally speaking, describes the requisite qualifications and necessities of an ambitious king who desires to obtain and extend his dominions. The second Vimśati mainly gives the ways and means of making the position of the king secure.

The first Vimśati while dealing with the virtues of a king makes the Tirthasauāna an imperative necessity. In the Tirthasauānadhyāya the author mentions several Tirthas, namely, Śuklatirtha*, Vāṅjara†, Bhīmarathi, Venya, the tributaries of the Kṛṣṇā, etc. such as may reasonably be known to local people. He does not however mention Puṣkara near Ajmer, which is one of the greatest Tirthas. The mention of the Tāpī river along with the famous and mighty rivers, Ganges, Yamunā, Narmadā, Gautamī, in the same śloka shows that the author could not shake off the local influence while speaking of

* This may be one of the Narmadā near Broach or another of the same name of the Godavari.

† The modern Māhārā in the Nizam's dominions also known as Garuḍa Gaṅgā or Garutmall, a tributary of the Godāvari. (see the 90th. Adhyāya of the Gautamī Māhātmya in the Brahma Purāṇa).

India in general. The omission of the Kāveri is worth noticing. It is probable also that in this particular he has followed the Brahma Purāṇa which also mentions the rivers in the same strain.*

The three ślokas treating of Jvara (p. 18, śl. 188-190) are taken from an earlier work on medicine by Vagbhata, but the other ślokas have not been traced so far. In this Adhyāya and in the Adhyāyas of Aśvavaidyaka and Gaṇaśikiteś it is worth noting that all the medicines mentioned are those prepared from medicinal plants. There is no mention of Bhasma, etc. or medicines prepared from metals like iron, gold, etc.

In the first Viṃśati the longest is the 19th Adhyāya called the Dinānāthabandhubhṛtyapośaṇādhyaḥ. Here the necessity of appointing excellent physicians and free distribution of medicines is emphasized. Someśvara might have realized that people must necessarily love a king who takes care of them when they are in distress.

The second Viṃśati opens with an enumeration of the necessary qualifications of the king. Raksayana comes next to make the king healthy and strong. Then he mentions the different officers required for the State, along with their requisite qualifications. Among the qualifications of the royal cook, one is Asambhedyā (who cannot be bought over by the King's enemies) and the other is Kṛtānuṣāya Parikṣaka (able to examine carefully the king's

* See Ślokas 33 and 34 of the 1st Adhyāya of Gautami-Māhātmya in the Brahma Purāṇa: Anandasrama edition p. 190.

food). This shows that the life of a king is perpetually in danger.

The line विशेवेण च कायस्थैः पीडिताः पाण्डयेत्प्रजाः (p. 43 śl. 156.) indirectly shows that the author was well acquainted with the fact that people of the clerical profession are inclined to harass the public. It is quite possible also that he followed the previous writers on Niti (नीति) in this respect. On page 44 he fixes one-sixth of the produce of corn as the highest royal due, though in some cases it is made one-eighth or one-twelfth as a concession. The tax depends however on the productivity of the land. He fixes also one-sixth tax on honey and ghee, but does not formulate any taxation on other kinds of produce except to mention that a fruit garden is to be taxed according to its yield.

In those days the might of the king was calculated according to the number of elephants which he possessed. Hence the author mentions the forests which are the haunts of elephants, and minutely describes the varieties of the species and formulates means to catch them, train them, and make them fit for war.

It is believed by the writers on elephants that the elephant is a faithless animal, but our author does not subscribe to that opinion. The only kind of elephant which is faithless is the Sarpasattva while the rogue elephants come under the category of Paisacasattva and Rākṣasasattvasamudbhava. The code of words given here for the training of elephants must have been in use in those days in Māhārāṣṭra and Guzerat, as is evident from words such as देहे, येहे, बले,

etc, but the code is different from the one that is now in use either at Baroda or Kolhapur. The elephant, though naturally timid in disposition, is able to destroy men in war if properly trained. The last lesson received by the elephant is how to destroy men (*विशितं तु बधायति* p. 126, śl. 1194). In this book no less than five methods of catching elephants are given. One of them is Vāribandha, which corresponds to the well-known Kheddah operations. A mention of this in Mānasollāsa shows that the method was in vogue in those days, but was afterwards forgotten, as may be seen from the following lines of G. P. Sanderson in his *Thirteen Year among the Wild Beasts of India* pp. 101 and 103.

" Some of the Maharaja's mahouts who were amongst my following had been accustomed to catch single elephants with trained females, and in pitfalls, but they had never heard of any one attempting the capture of a whole herd. It was said that Hyder had made a trial, a century before, in the Kakankote jungles, but had failed, and had recorded his opinion that no one would ever succeed and his curse upon any one that attempted to do so, on a stone still standing near the scene of his endeavours. Consequently all the true Musulmans who were with me regarded the enterprise as hopeless, though they judiciously kept that opinion to themselves. "

(p. 101)

" I was determined to make the scheme succeed if possible, not only from my love of adventure and the necessity for executing what I had suggested to

Government and undertaken to carry out, but from the desire to prove to several officers who considered the scheme to be the vision of a lunatic, that their croakings were rather the utterances of Bedlamites. Pleasantries appeared in the Bangalore papers regarding the probable effects the Kheddah operations would have on the price of salt, which it was represented was being laid in by me in large quantities for application to the caudal appendages of any elephants I happened to meet with".

(p. 103)

The author Someśvara mentions *श्वेतशिरः* elephant first. This is the only kind of elephant which is described as completely white (श्वेत). Modern writers on elephants say that no such elephants are found:—

" I have never myself seen a really white one, nor have any of the experienced native hunters whom I have met " x x x Regarding the white elephants of which we read as forming the most cherished possessions of the King of Ava, I am unable to give any information ".

Sanderson p. 85.

" Occasionally so called white elephants are met with, which are really albinos, the dark pigment being absent from a larger or smaller area of the skin; in Burma and Siam such albinos being highly valued and considered as sacred or royal animals "

(*Royal Natural History, by Lydekker Vol. II, p. 529.*)

This kind of elephant may be गौरश्वाग्रामनोद्यत्वि mentioned on page 50, śl. 228. This is no doubt auspicious as it leads to victory. But this is not the white elephant described by Someśvara as अम्हांशक. The author following previous writers might have mentioned various things, of course, which he never saw.

Two short sub-adhyāyas viz: Nidhi and Dhātuvada, Rasāyana in this book (pp. 59-61 and 63-64) are extremely interesting. Enriching the Government treasury by the practice of alchemy is really astonishing. Not only ordinary people were keen on alchemy but Rājās and Mahārājās also had recourse to such methods.

Where pearls and various kinds of gems are treated of, their defects also are not omitted, and mention is made of the devastating results of possessing such defective pearls and gems. On page 61, śl. 426 Someśvara says that in this Kali-age pearls such as are found in oyster shells only are available. But he enumerates eight different sources of pearls, some altogether mythical following perhaps the tradition of previous writers. In this connection he does not rest content with mentioning the sources only, but also minutely describes the kind of pearls produced from each source. He says in one place (p. 71 śl. 471) that the king should not wear pearls which weigh more than two Kīlatījas (equal to 60 Guñjas)

On page 79 things worth storing in a fort are mentioned. In ślokas 551 to 555 the author deals with the necessity of keeping in stock stones and sand, serpents in earthen pots,

and lions fixed to some convenient spot, and in fact, everything that may cause havoc in an hostile army.

On page 80, śloka 561, we see the author advising kings not to put faith in the army formed of enemies, men, and not to allow them near his presence. He further advises that an army of this kind should always be put in the front in the event of war.

While referring to horses, Someśvara uses the word Yavanodbhūta, by which are meant probably the Arabian horses. It appears that in his time horses from Sind, Arabia and the Kāmboja countries were famous. Among these the Arabian horses have maintained their reputation even now. He seems specially inclined towards the elephants of the Kalinga forests (कालिङ्गवनसंभव p. 136, śl. 1194). He has also treated of the medicines to be administered to horses and elephants. On page 86 and 87 the description of fever in elephants etc is worth noting. There is no mention however of any medicine for fever in the case of elephants.

In the Vasantarāja Śākuna it is mentioned that there are five jewels among the Śakunas:—

पीतकी-नयण-काक-पिङ्गला-जम्बुकप्रियतमा च पञ्चमी ।

एतच्च मुनिसन्मयैः सदा कीर्यते शकुनरत्नपञ्चकम् ॥

(अर्चनाविधिप्रकरण śl. 3)

Among them the Potaki is the chief. The śloka runs thus:—

यतोऽमिहैः शाकुनशास्त्रविदोः

इयामोदिता सर्वविद्वद्भिरात्मा ।

धाममूला × × × × ×

(op. cit. p. 98)

All the five jewels are treated in this book. Sakunas like the Upasruti are also mentioned. It may be pointed out in this connection that while giving the names of the *Svaras* of Piṅgala we considered it safer to follow the Vasantarāja Śākuna as all the different MSS have different and probably incorrect readings.

The chapters on polity give complete though succinct information about the royal policy. The three Upāyas also are briefly treated, but the fourth, viz. Danda is dwelt on at greater length.

It treats of the Caturasra Kotacakra and many other things dealing with astrology. It shows how the army should stand and how the kings, princes and other officers of the state should be posted. In the end the author speaks of Courts of Justice.

We take this opportunity of recording our cordial thanks and deep gratitude to His EXCELLENCY SIR MANUBHAI N. MEHTA Kt, C.S.I., M.A., L.L.B., Dewan Sahib of Baroda, for the keen interest he takes in the Series, and for the kind help rendered to us by obtaining a loan of the three Bikaner Darbar MSS on his personal responsibility. Our thanks are also due to the Bikaner Darbar for their courtesy in lending us these MSS; to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, for giving the loan of their MS; and to Pandit L.B. Gandhi of our Library for assistance rendered by him in many directions, such as collating MSS, reading proofs, etc.

BARODA.
September 19, 1925.

}

G. K. SHRIGONDEKAR.

अनुक्रमणिका.

प्रथमविंशतिः

असत्यवर्जनाध्यायः (१)	४
परब्रह्मवर्जनाध्यायः (२)	"
अगम्यावर्जनाध्यायः (३)	५
अवध्यवर्जनाध्यायः (४)	"
अन्यावर्जनाध्यायः (५)	६
पतितसङ्गवर्जनाध्यायः (६)	"
क्रोधवर्जनाध्यायः (७)	"
स्वात्मस्मृतिवर्जनाध्यायः (८)	"
दानाध्यायः (९)	"
प्रियवचनध्यायः (१०)	७
इष्टापूर्वाध्यायः (११)	"
अशेषदेवनाभकर्मध्यायः (१२)	१०
गोविप्रतर्पणाध्यायः (१३)	११
पितृतर्पणाध्यायः (१४)	"
अतिविप्रेनाध्यायः (१५)	"
गुरुशुभ्रणाध्यायः (१६)	१२
तपोऽध्यायः (७)	"
तीर्थस्नानाध्यायः (८)	१३
दीनानाथार्तवन्धुभृत्यपौत्रणा- ध्यायः (१९)	"
शरणागतनरक्षाध्यायः (२०)	२८

द्वितीयविंशतिः

स्वाम्यध्यायः (१)	
राजगुणाः	२९
रत्नावनम	"

अमात्याध्यायः (२)

मन्त्रिलक्षणम्	३३
पुरोहितलक्षणम्	३४
पञ्चाङ्गनिर्णयः	"
उयोनिर्विद्वजकलक्षणम्	३६
सेनापतिलक्षणम्	३७
धर्माधिकारिसभाध्यक्षलक्षणम्	"
गणितम्	"
काशाध्यक्षगणकलक्षणम्	४०
प्रतीहारलक्षणम्	"
स्नाग्धविग्रहिकलक्षणम्	"
लेखकलक्षणम्	"
सारथिलक्षणम्	४१
सूदलक्षणम्	"
वैद्यलक्षणम्	"
अन्तःपुररक्षककुमारप- रिचारकलक्षणम्	४२

राष्ट्राध्यायः (३)

राष्ट्रपालनविधेयः	४३
करादानविधेयः	४३
देशजनरक्षा	"
गजवनविभागलक्षणम्	"
वारिवन्धः	४५
वशावन्धः	४५
अनुगतवन्धः	४५
आपातवन्धः	४५
अवपातवन्धः	४५

मल्लशुभलक्षणम्	४९	मन्त्रशक्त्यध्यायः (९)	९२
मल्लजातिभेदलक्षणम्	५०	उत्साहशक्त्यध्यायः (१०)	९४
मल्लशिक्षानिरूपणम्	५४	सम्बन्धध्यायः (११)	"
निधिः	५९	विग्रहाध्यायः (१२)	९५
कोशाध्यायः (४)		वाग्नाध्यायः (१३)	
धामुवाहरसाधनम्	६३	वाग्नामेधाः	९६
वज्रदोषगुणाः	६४	सर्वदिगुक्तानि	९७
मौक्तिकपरीक्षा	६७	वारशूलम्	१००
मुलालक्षणम्	७०	अभ्रदोषवारणानि	१०१
मौक्तिकतोलनमूक्यविन्यासः	"	नक्षत्रदोहदम्	"
पद्मरागपरीक्षा	७१	अमङ्गलानि शकुनानि	१०२
इन्द्रनीलपरीक्षा	७३	मङ्गलप्रदानि शकुनानि	"
मरकतपरीक्षा	७४	हवशकुनानि	१०३
स्फटिकपरीक्षा	७५	शिवापल्लीकाशकुनानि	१०४
पुष्परगपरीक्षा	७६	पोतकीशकुनम्	१०५
वैद्यरूपपरीक्षा	"	पिङ्गलाशकुनम्	१०७
गोमेदपरीक्षा	"	उपशुनिशकुनम्	११२
विभुसपरीक्षा	"	आलनाध्यायः (१४)	११३
रत्नपरीक्षा	"	आश्रयाध्यायः (१५)	११५
दुर्गाध्यायः (५)		द्वैधीभाषाध्यायः (१६)	
नवविधदुर्गलक्षणम्	७८	साम्याध्यायः (१७)	११७
बलाध्यायः (६)	७९-९०	मेधाध्यायः (१८)	११८
पदातिलक्षणम्	७९	दानाध्यायः (१९)	१२०
अश्ववैद्यकम्	८१	इण्डाध्यायः (२०)	
मल्लचिकित्सा	८५	योगिनीचक्रम्	१२२
गजोषधिनिघण्टुः	९०	सैन्यरचनालक्षणम्	१३२
सुहृदध्यायः (७)	९१	इण्डमेधाः	१३७
प्रभुशक्त्यध्यायः (८)	"	व्यवहारपदानि	१४१

श्रीसोमेश्वरभूपतिविरचितो

मानसोल्लासः ।

अभीष्टफलदं सिद्धिसिद्धमन्त्रं गणेश्वरम् ।
कर्मात्मकानिहोद्धतविघ्नतूळकं नुमः ॥ १ ॥

संवित्सस्त्री जयत्येका काऽपि भुक्ता सरस्वती ।
यथा स्वतः पशुखानां प्रकाशोऽतिप्रकाशयते ॥ २ ॥

वन्दे भवलताबीजं लिङ्गरूपं मोहेश्वरम् ।
स(अ?)क्यवनमपि सुव्यक्तं यस्यान्तः सचराचरम् ॥ ३ ॥

कृष्ण कृष्णहर रक्ष मां त्रिभो मां रमारमण माविहं कुरु ।
ते हरे नरहरे नमोऽस्तु मे देहि देव पदमच्युताच्युतम् ॥ ४ ॥

नौमि वेदध्वनिवरं देवं शशे सदैव हि ।
नाभिपद्मोदरे विष्णोः कण्वध्रुवरविभ्रमम् ॥ ५ ॥

तं नमस्कुरुहे शर्कं देवानामपि दैवतम् ।
यो लोचनसहस्रेण विश्वकार्याणि पश्यति ॥ ६ ॥

यः सन्ततं तततयःपटलं विदीर्य
सावित्रिकं करस्रतैर्वमति प्रकाशम् ।
तं विश्वरक्षणपटुं परमेकमाद्य-
मादिपयमद्वुतचिलासविधिं नमामि ॥ ७ ॥

स्वाधुर्यस्येच्छया जातः शरीरार्थभृतमियः ।

अरिस्तस्यक्तये तस्मै नमः कुसुमधन्वने ॥ ८ ॥

बालुक्यबंधतिलकः श्रीसोमेश्वरभूषतिः ।

कुस्ते मानसोल्लासं शास्त्रं विशोपकारकम् ॥ ९ ॥

शिक्षकः सर्ववेस्तूनां जगदाचार्यपुस्तकः ।

अभ्यस्योऽयं पयस्त्वेन सोमभूषेन निर्मितः ॥ १० ॥

अत्रादौ कथ्यते राज्यप्राप्तिकारणविशतिः ।

तस्य प्राप्तस्य राज्यस्य स्वर्यकारणविशतिः ॥ ११ ॥

स्थिरराज्यस्य भूभर्तृकामोगाश्च विशतिः ।

प्रमोदजनकास्तद्वद् विनोदा अपि विशतिः ॥ १२ ॥

मुखोपपादिका क्रीडाविशतिः परिकीर्त्यते ।

अनुक्रमणिकां तत्र वक्षि संक्षेपतः पुरः ॥ १३ ॥

असत्यवर्जनं कार्यं परद्रोहस्य वर्जनम् ।

वर्जनं चाप्यगम्यानामभ्यस्य च वर्जनम् ॥ १४ ॥

असूयावर्जनं चैव पतितः सत्त्ववर्जनम् ।

क्रोधस्य वर्जनं चैव स्वान्धमनुनिविदवर्जनम् ॥ १५ ॥

दानं मनोहरं वाक्यमिष्टापूर्णेप्रवर्जनम् ।

अश्लेषदेवताभक्तिर्गोषु विषेषु तर्पणम् ॥ १६ ॥

पितृणां तर्पणं कार्यमनियेयैव भोजनम् ।

भृशभूषणं गुरुणा च तपस्तीर्थेषु मज्जनम् ॥ १७ ॥

दीनानाचार्यबन्धूनां भृत्यानामपि पोषणम् ।

शरणागततरला च राज्यकाभाय विशतिः ॥ १८ ॥

अथ प्राप्तस्य राज्यस्य स्वैर्यकारणविशतिः ।
 सप्ताङ्गानि तथा तिस्रः शक्तयः षड् गुणा अपि ॥ १९ ॥
 उपाया अपि चत्वार इति विशतिरीरिता ।
 स्वाम्यमान्य-सुहृत्-कोश-राष्ट्र-दुर्गं बलानि च ॥ २० ॥
 राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च ।
 सन्धिश्च विग्रहो यानमासनं द्रव्यमाश्रयः ॥ २१ ॥
 षड् गुणाः शक्तयस्तिष्ठः प्रभाशान्माहमन्त्रजाः ।
 भेदो दण्डः साम दानमिन्धुपायचतुष्टयम् ॥ २२ ॥
 अथ राज्यापभागस्य विशतिः कथ्यते क्रमात् ।
 ताम्बूलस्य विच्छेपस्य भागश्चाम्बर-मान्ययोः ॥ २३ ॥
 भूषणामनयोर्भोगश्चामर-स्थानयोरपि ।
 पुत्राणामुपभोगश्च भोजनस्य जलस्य च ॥ २४ ॥
 पादाभ्यङ्गस्य यानानां छत्राणां शयनस्य च ।
 धूपस्य यापितां चेति भोगानां विशतिः पृथक् ॥ २५ ॥
 विशतिः कथिता भोगा विनोदा नामतोऽधुना ।
 दाक्ष्यं शस्त्रस्य शालस्य विनोदा गज-वाजिनोः ॥ २६ ॥
 अङ्ग-मल्लविनोदस्तु विनोदस्ताम्रचूडजः ।
 छावकस्य निक्षिप्तस्य ग्रहिणस्य विनोदनम् ॥ २७ ॥
 पारावतविनोदश्च विनोदः सारमेयजः ।
 श्येन-मीन-मुगाणां च विनोदो गीत-वाद्ययोः ॥ २८ ॥
 वृक्षस्य च कषायाश्च विनोदश्च चमस्तुतेः ।
 प्रमोदाश्च विनोदानामिति विशतिरीरिता ॥ २९ ॥

अथ सौख्यमहा क्रीडाविशतिः कथ्यते क्रमात् ।
पर्वते प्रमदोद्याने मेखत्वायां जलसेवने ॥ ३० ॥

क्रीडा तु शालके देशे बालकायां शशित्विषि ।
सस्यसेत्रे सुरागोष्ठ्यां परेलाकथनेष्वपि ॥ ३१ ॥

चतुरङ्गासयोः क्रीडा वराटक-कणीन्द्रयोः ।
पल्लिकायां च तिमिरे क्रीडा धीरेनरोचिता ॥ ३२ ॥

प्रेमक्रोडा रतो क्रीडा क्रीडानां विशतिः पृथक् ।
अध्यायशतकं त्वेवं पञ्च प्रकरणानि च ॥ ३३ ॥

इति संक्षेपतः प्रोक्तं मानसालासबीजकम् ।
विस्तृतं शतश्लाखाभिर्वक्ष्ये कल्पद्रुमोपमम् ॥ ३४ ॥

कामालोभाद् भयात् क्रोधात् साक्षिवादान् तथैव च ।
मिथ्यां वदति यत् पापं तदसत्यं प्रकीर्तितम् ॥ ३५ ॥

देवतासन्निधौ वाक्यं कृते श्रवणपूर्वकम् ।
तद्-यो लङ्घ्यते मोहात् तन्नासत्यं प्रकीर्तितम् ॥ ३६ ॥

अद्वयमयज्ञस्य च लाङ्कटिष्ठं जुगुप्सितम् ।
अमृतं नितरां पापं तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ३७ ॥

इत्यस्यवर्जनाध्यायः ॥ १ ॥

ताडनं क्रोदनं क्रोडकरणं विलम्बनम् ।
परेषां कुलो यत् तु परद्रोहः स उच्यते ॥ ३८ ॥

पैशुन्यं परवादं च मालिदानं च तर्जनम् ।
मर्मावृषाटं विषये यत् परद्रोहः स उच्यते ॥ ३९ ॥

शूराद्वारबभ्रुलेनं वसु(स?)धान्यं धनाधिकम् ।
हरते यत् तु मृदात्मा परद्रोहः स उच्यते ॥ ४० ॥

तस्मात् परकुतो द्रोहो यथातीव मुदुःसहः ।
तस्मान्नरकदं धोरं परद्रोहं विवर्जयेत् ॥ ४१ ॥

इति परद्रोहवर्जनाध्यायः ॥ २ ॥

पुष्पिता पतिता कन्या किङ्किता श्रेष्ठजातिजा ।
परस्त्री विधवा श्वश्रूः स्वसा च दुहिता तथा ॥ ४२ ॥

गुरु-ब्राह्मणपत्न्यश्च पुत्र-मित्र-नृपक्षियः ।
पत्न्यश्च भृत्य-बन्धूनामगम्याः परिकीर्तिताः ॥ ४३ ॥

अनायुष्यकरं नृणामगम्यागमनं स्मृतम् ।
परलोके च भयदं तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ४४ ॥

इत्यगम्यावर्जनाध्यायः ॥ ३ ॥

कथुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुग्रांमकुक्कुटः ।
विदुराहश्च छत्राकपभक्ष्यं परिकीर्तितम् ॥ ४५ ॥

व्याघ्र-जम्बूक-माजारी-हृक-वायस-वानराः ।
ऋक्ष-सिंह-गजोष्ट्राश्च न भक्ष्याः परिकीर्तिताः ॥ ४६ ॥

पारावत-शुक-व्येन-हंसोलूक-बकास्तथा ।
कोकिलः सारिका-गृध्र-सारमेयाश्च निन्दिताः ॥ ४७ ॥

ग्रामजाः पक्षवः सर्वे वर्जयित्वा त्वजाविकम् ।
कुम्भि-कीट-पतङ्गाश्च न भक्ष्याः परिकीर्तिताः ॥ ४८ ॥

खरदो दर्दुरः सर्पो नकुलो गृहगोषिका ।
मकरः शिशुमारश्च नैव भक्ष्याः परिकीर्तिताः ॥ ४९ ॥

गौडी पैट्टी च माध्वी च न पेया त्रिविधा सुरा ।
मदनीयं च यत् सर्वं तत् सर्वं च विवर्जयेत् ॥ ५० ॥

महापातकघातीनि महाशुण्डफलानि च ।
 महादानानि देवानि महादेवस्य तुष्टये ॥ ६० ॥
 रौप्य-काञ्चन-रत्नानि वस्त्र-अट्टयाऽऽसनानि च ।
 गजान्ध-महिषी-गावो बलीवर्दा दुरन्धराः ॥ ६१ ॥
 गृहं ग्रामस्तथा धूमिर्दासी कन्या विभूषणम् ।
 अन्न-पानं तिलोपधौ श्रीतस्याभयमुत्तमम् ॥ ६२ ॥
 यद् यस्याभिमतं लोके यत् सुखं निजमन्दिरे ।
 तत् सर्वं विदुषे देयं तदेवाप्तयमिच्छता ॥ ६३ ॥

इति दानाध्यायः ॥ ९ ॥

ऋतं वाच्यं प्रियं वाच्यं न वाच्यं हितमप्रियम् ।
 प्रियं च नानृतं वाच्यमेष धर्मः सनातनः ॥ ६४ ॥
 हितं ब्रूयान्मितं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् सदर्थवत् ।
 एवं वदति यो नित्यं स लोके पूज्यते बुधैः ॥ ६५ ॥
 बुधैस्तु पूज्यते भूमौ विबुधैः पूज्यते दिवि ।
 लोकद्वयबुधः स स्याद् यः प्रियं वक्ति सर्वदा ॥ ६६ ॥

इति प्रियवचनाध्यायः ॥ १० ॥

नृपज्ञं ब्रह्मयज्ञं च देवयज्ञमतः परम् ।
 भूतयज्ञं पितृयज्ञं पञ्च यज्ञान् प्रवर्तयेत् ॥ ६७ ॥
 ज्योतिष्टोमादिकान् यज्ञान् वाजिमेषावधिस्थितान् ।
 शरत्काले वसन्ते च यथोक्तविधिना चरेत् ॥ ६८ ॥
 अश्वहीनो दरेद् राष्ट्रमुत्तिजो (गु यो ?) मन्त्रवर्जितः ।
 विना दानेन यज्जानमाचार्यमवर्षात् क्रतुः ॥ ६९ ॥
 अयुतं लक्षहोमं च कोटिहोमं च शान्तिकम् ।
 कुर्वीत विप्रमुख्यैश्च कारयेच्छुभकाङ्क्षया ॥ ७० ॥

द्वारहीनो भवेत् रूपो द्वारेणैकेन वाषिका ।
नैकद्वारा पुष्करिणी दीर्घाकारा तु दार्घिका ॥ ७१ ॥

पात्वा विधृततोयस्तु तडागः परिकीर्तितः ।
एतेषां स्ननं कार्यं तारकैश्चाप्यधोमुखैः ॥ ७२ ॥

पूर्वाग्र्यं विज्ञात्वा च कुशिका भरणी मघा ।
अधोवक्त्राणि यानि स्युरश्लेषा मूलमेव च ॥ ७३ ॥

कृपादिस्ननं चैव निधानोस्स्ननं तथा ।
घृतं च गणितं कार्यमधोवक्त्रे च सर्वदा ॥ ७४ ॥

अग्निष्टिकां यथाः मन्त्रमापाकं च प्रवर्तयेत् ।
सर्वां सभामठं चैव जीर्णदेवकुष्ठानि च ॥ ७५ ॥

विश्वकर्म्ममनेनापि मयस्मानुमारतः ।
मन्त्र्यमोक्तनिधानेन पिङ्गस्त्रामतमानतः ॥ ७६ ॥

कलितेन प्रमाणेन पुरुषार्थचतुष्टयम् ।
कारयेद् देवनागारं मठान् भक्त्या महापतिः ॥ ७७ ॥

नवताळप्रमाणेन विधानेन समन्विताः ।
प्रतिमाः कारयेत् पूर्वमुदितेन विचक्षणः ॥ ७८ ॥

सर्वावयवसम्पूर्णाः किञ्चित्पाना हस्तोः प्रियाः ।
यथोक्तैरायुर्धैर्यवता बाहुभिश्च यथादिनैः ॥ ७९ ॥

तत्पृष्ठे स्कन्धदेशे वा कुकाट्यां मुकुटेऽथवा ।
कासपुष्पनिभं दीर्घं नाळकं धेदनोज्ज्वलम् ॥ ८० ॥

स्वापयित्वा ततश्चार्चा भिष्येत् संस्कृतया वृद्धा ।
वर्षां दुषमयीं घृष्टा कार्पासं क्षतक्षः क्षतम् ॥ ८१ ॥

लवणं चूर्णितं श्लक्ष्णं स्वल्पं संयोजयेन्मृदा ।

पेषयेत् सर्वमेकत्र सुश्लक्ष्णे च शिलातले ॥ ८२ ॥

वारत्रयं तदावर्त्य तेन लिम्पेत् समन्ततः ।

अच्छः स्यात् प्रथमो लेपः छायायां कृतशोषणः ॥ ८३ ॥

दिनद्वये व्यतीते तु द्वितीयः स्यात् ततः पुनः ।

तस्मिन् शुष्के तृतीयस्तु निबिडो लेप इष्यते ॥ ८४ ॥

नालकस्य मुखं न्यक्त्वा सर्वमालिषयेन्मृदा ।

शोषयेत् तं प्रयत्नेन युक्तिभिर्बुद्धिमान् नरः ॥ ८५ ॥

सिक्थकं तालयेदादानर्चालघ्नं विचक्षणः ।

रीत्या ताम्रेण रौप्येण हेम्ना वा कारयेत् तु ताम् ॥ ८६ ॥

सिक्थ्यादष्टगुणं ताम्रं रीतिद्रव्यं च कल्पयेत् ।

रजतं द्वादशगुणं हेम स्यात् षोडशोत्तरम् ॥ ८७ ॥

मृदा संवेष्टयेद् द्रव्यं यदिष्टं कनकादिकम् ।

नालिकेराकृतिं मूषां पूर्ववत् परिशोषयेत् ॥ ८८ ॥

बद्धौ प्रतापितमर्चासिक्थं निःसारयेत् ततः ।

मूषां प्रतापयेत् पश्चात् पात्रकोटिः षष्ठ्यङ्गिना ॥ ८९ ॥

रीतिस्ताम्रं च रसतां नवाङ्गारैर्व्रजेद् ध्रुवम् ।

तप्ताङ्गारैर्विनिक्षिप्तै रजतं रसतां व्रजेत् ॥ ९० ॥

सुवर्णं रसतां याति पञ्चकुन्वः प्रदीपितैः ।

मूपामूर्धनि निर्माय रन्ध्रं लोहशलाकया ॥ ९१ ॥

सन्दंशेन दृढं धृत्वा तप्तां मूषां समुद्धरेत् ।

तप्तार्चानालकस्यास्ये वार्ते पञ्चवर्तितां न्यसेत् ॥ ९२ ॥

सन्दंशेन धृता मूषां तापयित्वा प्रयत्नतः ।

रसं तु नालकस्यास्ये क्षिपेदष्टिज्ज्वारया ॥ ९३ ॥

नालकाननपर्यन्तं सम्पूर्य विरमेत् ततः ।

स्फोटयेत् तत्समीपस्थं पावकं तापशान्तये ॥ ९४ ॥

क्षीतकृत्स्वं च यातायां प्रतिमायां स्वभावनः ।

स्फोटयेन्मृत्तिकां दग्धां विदग्धां लघुहस्तकः ॥ ९५ ॥

ततो द्रव्यमयी साऽर्चा यथा पदननिर्मिता ।

जायते तादृशी मासादङ्गोपाङ्गोपजांभिना ॥ ९६ ॥

यत्र काप्यधिकं पश्येच्चारुणैस्तन्प्रशान्तयेत् ॥

नालकं छेदयेच्चापि पश्चादुज्ज्वलनां नयेत् ॥ ९७ ॥

अनेन विधिना सम्यग्विधायावां श्रुते निधौ ।

विधिवत् तां प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् प्रत्यहं नृपः ॥ ९८ ॥

विष्णुं वाऽथ गणेशं वा दुर्गां वाऽपि सरस्वतीम् ।

दिनेशं बिम्बरूपं वा शिवं वा लिङ्गरूपिणम् ॥ ९९ ॥

अर्चयेद् भक्तिभावेन श्रद्धापूर्णेन चेतसा ।

पत्रैः पुष्पैः शुभैर्गन्धैर्नैवेद्यैश्चैवैवर्कैः ॥ १०० ॥

य एवं कुरुते पूर्तमिष्टं च विधिना नरः ।

स याति परमां सिद्धिं साकद्वयशुभावहाम् ॥ १०१ ॥

इतीष्टापूर्ताध्यायः ॥ ११ ॥

अर्घ्यं पाद्यं शुभैस्तोयैर्बधुपर्कं च कल्पयेत् ।

तथैवाचमनं स्नानं तत्तद्रूप्यसमायुतम् ॥ १०२ ॥

मन्त्रैर्घ्यानिर्गपैर्होमैर्मुद्राभिर्विविधार्चनैः ।

अष्टाङ्गपूर्वकं भक्त्या नत्वा स्तुत्वा विसर्जयेत् ॥ १०३ ॥

एवं यः पूजयेद् देवमिष्टं ब्रह्मना नरः ।

स प्राप्नोति महद्भाग्यं पूजया नात्र संशयः ॥ १०४ ॥

अन्वेष्टामपि देवानां निन्दो
देवं देवकुलं हृष्टा नमस्कुर्याद(ज?) लङ्घयेत् ॥ १०५ ॥

एवं य आस्तिकं भावमाश्रितः समतां गतः ।
सर्वदेवप्रसादेन लभते सम्पदं वराम् ॥ १०६ ॥

इत्यशेषदेवतामन्त्रयध्यायः ॥ १२ ॥

गवां ग्रासं सदा दद्यादात्मेर्धर्मद्विषया ।
आत्मीय-परकीयाणां तेन विष्णुः प्रसीदति ॥ १०७ ॥

दानेन प्रियवाक्येन सम्मानेन द्विजोत्तमान् ।
तोषयेत् सर्वभावेन तेनाप्नोति परं पदम् ॥ १०८ ॥

इति गोविप्रतर्पणाध्यायः ॥ १३ ॥

नोर्यामिश्रैश्चिन्तैः कुर्यान् तन्नाम्ना पितृनर्पणम् ।
गव्यक्षारममृन्पक्षैः पायसैः क्षितया सह ॥ १०९ ॥

भक्ष्यपूतैस्तथा मांमैर्घृतेन मधुनाऽपि च ।
अन्यैश्च विविधैः सृष्टैः पक्वाभैः सुमनोहरैः ॥ ११० ॥

भोजयेद् द्विजमुखांश्च पितृनुहिष्य भक्तितः ।
भद्रापूतेन चित्तेन श्राद्धं कुर्यादतन्द्रितः ॥ १११ ॥

एवं यः कुरुते श्राद्धं तर्पयेत् पितृदेवताः ।
तस्य सन्तानवृद्धिः स्याद् राज्यमायुर्महद् भवेत् ॥ ११२ ॥

यद् यदिच्छति चित्तेन तत् तदाप्नोति कामवान् ।
अकामतस्तु कुर्वाणो निर्वाणं परमाप्नुयात् ॥ ११३ ॥

इति पितृतर्पणाध्यायः ॥ १४ ॥

अज्ञातकुलनामानमन्यदेवाहुपागतसु ।
हृषार्तं पांसुकीर्णाकृष्टिप्रतिष्ठि नं निजैर्देवैः ॥ ११४ ॥

तस्मै हर्षात् क्षीनाय वाञ्छितं द्रविणादिदम् ।

तस्मात् सर्वात्मना भक्त्या पूजयेद्दामात् पुनः ।
अतिथौ पूजिते विष्णुः पूजितः स्यात् संख्यः ॥ ११५ ॥

इत्यतिथिपूजनोपपादः ॥ ११५ ॥

मनकक्षापनेना च विद्यां यश्च प्रयच्छति ।
प्रापकश्च भयत्राता पञ्चने गुरवः स्मृताः ॥ ११७ ॥

आचार्यः स्याद्गुणाध्यायादाचार्यादधिकः पिता ।
पितुरप्यधिका माता गौरवेण विज्ञेयिना ॥ ११८ ॥

मनोवाकायकर्मभ्यां गुरुभ्यां दिनमाचरेत् ।
तेषामाज्ञा न कृत्वा स्यात् कुर्वान्शुभ्रपणं सदा ॥ ११९ ॥

एवं शुभ्रपते यस्तु गुरुं नत्वा समाहितः ।
कृतज्ञो दृढमकुपस्वस्य पुण्यफलं महत् ॥ १२० ॥

इति गुरुशुभ्रपणोपपादः ॥ १२० ॥

कुच्छैशान्द्रायणेः पुण्यैर्ब्रह्म विविधैरपि ।
कन्द-मृद-फलाहारः पत्र-पुष्पासनैस्तथा ॥ १२१ ॥

अश्वत्थैर्वायुधसैश्च धूमधत्तैर्भक्षणैः ।
क्षीतातपमहन्वेन सर्वभूतहितेच्छया ॥ १२२ ॥

ब्रह्मचर्येण तपसा निग्रहेणेन्द्रियस्य च ।
जपेन ध्यान-मौनाभ्यां प्राजायासैः समाहिना ॥ १२३ ॥

एतेस्तपोविः कृत्स्ने निवृत्तः कायकोपजम् ।

स सर्वं कामैः कामं त्यज्यते ज्ञानं संन्यासः ॥ १२४ ॥

अजीर्येत्यौषधं यस्माज्ज्वरार्तस्य विनाऽग्निना ।

तस्माच्च दद्यात् औषधं कृत्वा तु प्रयोजयेत् ॥ १४८ ॥

लोप्यस्य कोप्यस्य केन-नेचस्य वारणम् ।

नाहुरा सागराश्च ॥ १४९ ॥

तापी तरङ्गिणी पुण्या गारमा नारदः ।

देवपादोज्जवा रम्या श्रीशैलोत्सङ्गाभिनी ।

तुङ्गभद्रा सदा भद्रा दर्शनात् पापनाशिनी ॥ १२७ ॥

वज्ररा भीमरथ्या च कृष्णा वेण्या बृहन्नदी ।

मलापहारिणी यत्र सङ्गता लोकविश्रुता ॥ १२८ ॥

एताश्चान्वाश्व सरितः सागराश्च सरांसि च ।

इदाश्च देवस्वातायाः कुण्ड-कूप-स्रवा गिरेः ॥ १२९ ॥

पुष्कराणि च पुण्यानि शृङ्गार्थं सुखप्रदम् ।

प्रभासप्रथितं तार्थं केदारं केशनाशनम् ॥ १३० ॥

प्रयागस्तार्थिराजश्च चिन्तिनार्थप्रदायकः ।

अर्घ्यं तार्थमनर्घ्यं च सूर्यार्थनिषेविनम् ॥ १३१ ॥

वाराणसी महापुण्या महादेवनिषेविता ।

महाप्रभावसंयुक्ता महापातकनाशिनी ॥ १३२ ॥

सरस्वती त्रिभिः स्नानैः पञ्चभिर्यमुनाऽप्यहत् ।

आह्वती ज्ञानमात्रेण दर्शनादेव नर्मदा ॥ १३३ ॥

यतेषु पुण्यतीर्थेषु ज्ञात्वा मृच्येत किल्बिषात् ।

ईश्वरं चैव कर्मणे मोदते च महेन्द्रवत् ॥ १३४ ॥

इति दर्शनलानाप्यायः ॥ १८ ॥

देवीषि शङ्कते यत् तु काकसया कृपणं वचः ।

हारिणाद् देव्यमापन्नः स दीनः परिकीर्तितः ॥ १३५ ॥

तस्मै हृदीत दीनाय वाञ्छितं द्रविणादिकम् ।

दयार्द्रहृदयो राजा धर्मार्थं स्वार्थनिस्पृहः ॥ १३६ ॥

माना-विधोर्विहीनस्तु रहितो मित्र-बान्धवैः

विगतः स्वामि-बन्धूनामनाथः परिचर्यते ॥ १३७ ॥

आर्ता यत्नेन संरक्ष्याः नन्त्र-मन्त्र-क्रियाऽऽदिभिः ।

तेषामन्वेपणं कार्यं पानास-शयनापनैः ॥ १३८ ॥

शस्त्र-शास्त्रविदो वैद्यान्भ्यामग्निपुणानपि ।

ऊहापोहविवेकज्ञानं मुखाहस्तान् प्रियंवदान् ॥ १३९ ॥

अर्पयित्वा विवित्राणि भेषजानि पृथक् पृथक् ।

निरालस्यांश्च धर्मज्ञानं प्रकल्प्य परिचारकान् ॥ १४० ॥

ह्वरे च रक्तपित्ते च कासे श्वासे च यक्ष्माणि ।

छर्दौ मदान्त्ययेऽग्निःसु मारण-प्रवर्णापु च ॥ १४१ ॥

मूत्रकृच्छ्रे प्रमेहे च विद्रवौ गुन्म-काष्ठयोः ।

पाण्डौ शोफं विमर्षं च कृष्णे श्वित्रे वक्षामये ॥ १४२ ॥

वातशोणितरोगे च तथा रोगान्तरेऽपि ।

वैद्यज्ञानानुसारेण कारयेत् नन्प्रतिक्रियाम् ॥ १४३ ॥

ज्ञात्वा निदानं व्याधीनां स्वरूपं लक्षणैः स्फुटम् ।

देशकालानुसारेण मान्द्यप्रकृतिनित्यतः ॥ १४४ ॥

सामो दोषश्चिराद् इत्वा पावकं जडरसितम् ।

निरुध्य च ससञ्चारमुदराग्निं बहिः क्षिपेत् ॥ १४५ ॥

एवं विनिर्मतो बद्धिः कायमाश्रित्य तापयन् ।

ह्वर इत्युच्यते तज्ज्ञैः सर्वव्याधिपतिश्च सः ॥ १४६ ॥

पक्ष्मेदौषधं इति दोषं कोष्ठसमाश्रितम् ।

अथर्वं न ज्ञात्वा विविधं चरेत् ॥ १४७ ॥

अजीर्यत्यौषधं यस्माज्ज्वरार्तस्य विनाऽग्निना ।
तस्मान्न दद्याद् भैषज्यं लङ्घनं तु प्रयोजयेत् ॥ १४८ ॥

भक्ष्यभोज्यस्य बोध्यस्य लेह्य-पेयस्य वारणम् ।
लङ्घनं प्रोच्यते सद्भिः कायलाघरकारणम् ॥ १४९ ॥

वयोदोषं बलं कालं प्रकृतिं कारणं तथा ।
विचार्य लङ्घनं कार्यं यावच्छुद्धं भवेद् वपुः ॥ १५० ॥

एकरात्रं त्रिरात्रं च पञ्चरात्रमथापि वा ।
सप्तरात्रं नव निशा निशाश्चैकाधिका दश ॥ १५१ ॥

लङ्घनस्य कृतः काको दोषरूपानुमारतः ।
दातव्यमौषधं पश्चात् ज्वरामयविनाशनम् ॥ १५२ ॥

एकभक्तं तथा पेया मण्डो वा कोष्णवारिणा ।
दोषकोपानुमारेण लङ्घनं विविधं स्मृतम् ॥ १५३ ॥

लङ्घितस्य यदा स्वास्थ्यं भूत् तृष्णा पाटवं रुचिः ।
मनःप्रमत्तिरोजश्च पक्तिर्लाघवलक्षणम् ॥ १५४ ॥

लङ्घनैर्विज्वरं जातं लघुपथ्यैर्मिताशनैः ।
वपाचरेद् भिषक् सम्यग् यावत् स्याद् दिनसप्तकम् ॥ १५५ ॥

लङ्घनेऽपि कृते सम्यग् दृष्टे लङ्घितलक्षणे ।
ज्वरो यदि न भुञ्ज्येत तं पेयाभिरुपाचरेत् ॥ १५६ ॥

वात-पित्त-वक्त्रासानां ज्ञात्वा लक्षणमुत्कटम् ।
तस्योषधयर्नैर्द्रव्यैः कृत्वा पेयां प्रदापयेत् ॥ १५७ ॥

वातः शूलेऽधिके ज्ञेयस्तापे पित्तं च लक्षयेत् ।
जाड्ये कफं विजानीयान्मिथे मिथं तु लक्षयेत् ॥ १५८ ॥

दोषत्रये प्रकुपिते यस्मिन्नातो भवेत् समे ।

दुश्चिन्तो भवेत् रोगो यस्मादेवमुपाकरणं ॥ १५९ ॥

चित्तं बला पृथक्पर्णी नागरं धान्यकोत्पन्नम् ।

एतैः पेया कृता देया वानपित्तज्वरापहा ॥ १६० ॥

कुक्षि-वस्ति-शिरःशूले क्षुद्रा गोक्षुरमाभिता ।

पेया वानरुजार्नस्य मोष्णा देया भिषग्भरैः ॥ १६१ ॥

गोक्षुरं बृहतीदृन्दा गृहा चानिगृहापि च ।

एतैः प्रकथिता पेया इशाम-काम-ज्वरानिनुत ॥ १६२ ॥

श्रोण्यो निम्ब-रेटुकं तर्कारी पाटला तथा ।

तेषां मृष्टैर्यवैः सिद्धा पेया कफरुजार्निहन् ॥ १६३ ॥

भृष्टगण्डुलमिडाऽपि पिप्पल्यामलकैर्युताः ।

यवागुः सघृता पेया विष्ट-धमलैश्चनो ॥ १६४ ॥

मागधां पिप्पल्यामूलं मृदाका चाशिकोपधैः ।

कृता पेया प्रपातव्या कोष्ठशूलविकन्धनुत ॥ १६५ ॥

व्याघ्रा-वटर-वृषास्त्र-पाटला-चिन्न-गोक्षुरैः ।

तृष्णाघ्रा भैमिता पेया त्वेदनिद्रामुत्पदा ॥ १६६ ॥

करुपित्ताधिके ग्राप्ये नाभिस्थानस्थिते कफे ।

तृषि रुद्धी विदाहे च मदन्ये च सदासंवे ॥ १६७ ॥

ऊर्ध्वं प्रवृत्ते रुधिरं पेया नैव प्रसस्यते ।

उत्तरस्नेहैर्वा फलरसैः कृमिनाशं च वारुणम् ॥ १६८ ॥

शर्करा-मधुसंयुक्तं पिबेज्जीर्णं तु तृपयेत् ।

यवागुं क्षुधिताऽर्भायाद् भक्तं वा भृष्टगण्डुलम् ॥ १६९ ॥

सुह्रादिधान्यकथितं तोयं यूषं निगद्यते ।

अस्नेहलवणं यूषं दक्षमित्यभिधीयते ॥ १७० ॥

लवणस्नेहसंयुक्तं यूषं लावणिकं विदुः ।

परुषं वर्तयेत् ताभ्यां रमेवां सुद्व-ज्ञानजैः ॥ १७१ ॥

ज्ञात्वा दोषसमुत्थानं बलं रसेत् प्रयत्नतः ।

लङ्घ्यनैः पेषपीयूषं रसेर्दोषं विपाचयेत् ॥ १७२ ॥

दोषपाके च सज्जाते मस्रगात्रादनः परम् ।

पाचकैः शनकैः कापैर्दोषशेषं तु निर्हरत् ॥ १७३ ॥

तित्तः पित्तहरा देयः कटुकः कफनाशनः ।

पित्त-श्लेष्महरा-त्येष कपायो नै वरो रसः ॥ १७४ ॥

नवज्वरे मलं रुद्धा ज्वरं विषमतां नयेत् ।

हृल्लासपरुचिं हिक्कां कपायो जनयेदसौ ॥ १७५ ॥

ज्वरस्य मार्दवे जाते कायस्यापि च लाघवे ।

चलिते च मले तज्जस्त्रिगात्राद् देयमौषधम् ॥ १७६ ॥

मृस्तापर्पटकायः शृण्वापर्पटकाऽपि वा ।

यवापर्पटको वाऽपि देयो ज्वरविनाशनः ॥ १७७ ॥

पक्वः शीतः कपायो वा पाठाशौचैः सवालकः ।

अमृता-विश्व-भूमिम्ब-मृस्ताकायोऽपि वा ज्वरे ॥ १७८ ॥

यथासात्म्यं प्रयोक्तव्याः कपाया दोषनाशनाः ।

अरुचि-ज्वर-तृष्-चक्रवैरस्यापाकनाशिनः ॥ १७९ ॥

पटोलपत्रं कटुका बीजानि कुटजस्य च ।

एतैः प्रकथितः कायः सन्ततज्वरनाशनः ॥ १८० ॥

पाठा-पटोल-कटुका-मारिवा मुष्ण्याऽग्निनाः ।

एतैः सिद्धः कषायः शुभ्रं मन्ततश्चरयातकः ॥ १८१ ॥

मृदाका-त्रिफला-निम्ब-पटोला मुष्ण रश्मिकैः ।

कृतः कायो निहन्त्येष उग्रमन्येष्टुर्गुह्यम् ॥ १८२ ॥

शुष्का-गुह्वी-भूनिम्ब-चन्दनैः परिकल्पितः ।

कायो निहन्ति न शिरात् नृत्वापाहभरज्ज्वरम् ॥ १८३ ॥

गुह्व्यामलकैर्मृष्टाकायो मधुममन्वितः ।

उग्रं निवारयन्माथु ननुषेदिनमम्भवम् ॥ १८४ ॥

मृदा-निम्ब-पटोलातिविष-धन्वयवामकैः ।

शुष्का मुष्ण्यानायागैः कायो वातश्चरपहः ॥ १८५ ॥

अमृता पिप्पलीमुलं नागेन्द्रयवाम्बुदैः ।

लघुना पञ्चमुलैः कायः स्यात् पिप्पले उग्रं ॥ १८६ ॥

कटुका पर्यटं मुष्णा भूनिम्बश्च दुर्गलभा ।

एतैः सखन्मकैः कायो उग्रं हन्यात् कफोद्भवम् ॥ १८७ ॥

उग्रोऽन्यः मक्षिणानोऽथः पित्तं यत्र पृथग्न मनम् ।

त्वचि कोष्ठेऽपवा दोषं (दाहं) विदधातु (ति) पुरो न (शु) वा ॥ १८८ ॥

श्रोतं वात-कफौ तद्वत् दुस्तरौ दाहपूर्वकः ।

श्रोतादौ तत्र पित्तेन कफं स्यन्दित-शोषिते ॥ १८९ ॥

श्रान्ते श्रोतेऽल्लकोद्गरो मदस्तृष्णा भवेदतः ।

दाहादौ पुनरते स्युस्तन्द्रा स्वेद-वमि-क्षमाः ॥ १९० ॥

पटोल-कटुका-मुष्णा-माणदा-मधुकैः कृतः ।

त्रि-चतुः-पञ्चशः कायः श्रोतिके विषमश्चरं ॥ १९१ ॥

कायस्या-नाकुली-निक्ता-वयस्यागद-चौरकैः ।

एतैरेवोषधैः पिष्टैर्लाघ्नसारसंयुतैः ।

साम्लैर्विपचितं तैलमभ्यङ्गाच्छीतनाशनम् ॥ १९३ ॥

शीतम्बरे शिलातैललेपनं परमोषधम् ।

हिङ्गु-सैन्धवसंयुक्तं नस्यं जीर्णघृतान्वितम् ॥ १९४ ॥

धात्रीचूर्णं घृताद् घृष्टमम्बेतसमम्भमा ।

मलेपाद् दाहनुत् फेनो बदर्या वा दलोज्ज्वः ॥ १९५ ॥

कालेयबदरानन्ता-यष्टी-चन्दन-कञ्जिकैः ।

सघृतैः स्याच्छिरालेपस्तृष्णादाहज्वरापहः ॥ १९६ ॥

सन्निपातज्वरान्मुक्ते शोफो भवति दारुणः ।

कर्णमूले यदा तेन कश्चिदेव विमुच्यते ॥ १९७ ॥

रक्तावशोधनं कार्यं नीरजाभिर्मुहुर्मुहुः ।

तथा कार्यं प्रयत्नेन यथा पाको न जायते ॥ १९८ ॥

घृतं च पाचयेत् सिद्धं त्रिकैर्वा मधुरैरपि ।

एवं कृतं घृतं देयं मधुरं वान-पित्तपाः ॥ १९९ ॥

सारांश्ललवणैर्द्रव्यैरवियुक्तैः श्रमादपि ।

आतपाच्च भृशं पित्तं कुपितं दूषयेदसृक् ॥ २०० ॥

ततो घ्राणास्य-कर्णेभ्यः पायु मेहनमार्गतः ।

प्रवर्तते ततः रुपातं रक्तपित्तं भिषग्वरैः ॥ २०१ ॥

एकदोषं नवं चोर्ध्वं बलिनश्चानुपद्रवम् ।

रक्तपित्तं सुखात् साध्यमथश्वेद् याप्यमुच्यते ॥ २०२ ॥

अधोचोर्ध्वं च चलितं त्रिदोषं भूर्युपद्रवम् ।

असाध्यं रक्तपित्तं तत् त्यजनीयं भिषग्वरैः ॥ २०३ ॥

इयामा त्रिवृ-रूपायेण तत्कल्केन सिताश्वितम् ।

लेहं विपाचितं दद्यात् कर्षमात्रममृगम् ॥ २०४ ॥

पिप्पली त्रिफला इयामा शर्करा त्रिहुता मधु ।

एतैः कृतो मोदकोऽयं सन्निपातोत्थरक्षतम् ॥ २०५ ॥

कुपितो वातछैर्द्रव्यैर्मातः कफरेषितः ।

उरस्यावहते कासं हृत्पाश्वर्गदशीहितम् ॥ २०६ ॥

अमृता-कण्टकारिभ्यां द्वाभ्यां षष्टिपलाद् रसैः ।

चतुर्भागं पचेत् सर्पिर्घृतशेषं तु कामजित् ॥ २०७ ॥

कृमिघ्नमौषधं रास्ना मागधी हिङ्गु मैन्धवम् ।

क्षारो भार्ग्वी च तच्चूर्णं विवेदाज्यस्य मात्रया ॥ २०८ ॥

कामे बन्धाममंयुक्तमाकनेन विनिर्मिते ।

हिकायामग्निमान्ये च श्वासे चेतत् प्रशस्यते ॥ २०९ ॥

वृद्धान् कामाद् भवेच्छ्वासः श्वासान् तु कुपितो मरुत् ।

कुपितान् पत्रनाभ्यामान् पाण्डुरोगान्(गो)ज्वराद् ग ॥ २१० ॥

कर्चुरं पौष्करं मूलं तथैवामलकीफलम् ।

विवेदाज्येन तच्चूर्णं श्वासे मांसरसेन वा ॥ २११ ॥

वेगानां वारणादोजः-स्नेह-शुक्रस्रवादपि ।

अपि व्यायामतो हानः श्वास-काम-उन्नमयः ॥ २१२ ॥

भृशं मकुपितो वातः कफपित्तमुदीरयेत् ।

देहसन्धानं समाविश्य क्षयरोगं समाचरेत् ॥ २१३ ॥

रास्ना-तिल-बलाचूर्णं समर्पिष्यष्टिकोत्पलम् ।

अवलीढं हरेच्छोषमग्निमान्यं च नाशयेत् ॥ २१४ ॥

अनिष्टाङ्गोपयोगेन मानसः कुपितो भृशम् ।

उदानः कुस्ते छर्दि नाभिपृष्ठवाम्बिताम् ॥ २१५ ॥

जम्बू-भूत-बलोर्ध्वार-बटभृङ्गावरोहणः ।

क्षौद्रेण सहितः कायः पीतच्छर्दिदिनाशनः ॥ २१६ ॥

क्षौद्रं हरीतकीपूर्णं कोकं वा मधुमिश्रितम् ।

वमनं वा वमित्रभ्यैर्हृदां छर्दि विनाशयेत् ॥ २१७ ॥

हीनमिध्यातिपानेन भवत्याशु मदात्ययः ।

छर्दिर्भोहो भ्रमस्तन्द्रा मलापो जायते ततः ॥ २१८ ॥

पञ्चाहं सप्तरात्रं वा जायतेऽसौ मदात्ययः ।

अत ऊर्ध्वं प्रसक्तश्चेद् रोगोऽप्यः वरिर्कात्स्यते ॥ २१९ ॥

सहस्रासे सदाहं च सहस्रकृले मदात्यये ।

वमनं वमनद्रव्यैः प्रयुज्जीत प्रयोगवित् ॥ २२० ॥

तृचि द्राक्षारसां देयो मधुना परिमिश्रितः ।

पाटस्युत्पलकन्दैर्वा तोयं केवलमेव वा ॥ २२१ ॥

विश्वाम्बा-दाडिमहृष्टाम्लैः सह कोकाम्लवेतसैः ।

पुलकपः कुतो हन्ति तृष्णां मयसमुद्भवाम् ॥ २२२ ॥

योहे विदाहे भ्रान्तौ च कर्तव्या शिशिरक्रिया ।

शिराशूले च जाड्ये च घनं प्रावरणं हितम् ॥ २२३ ॥

स्वापः प्रलापबहुले योजनीयो मदात्यये ।

छाग-नितिर-छात्रेण-वृक्षपांसरसैर्युतम् ॥ २२४ ॥

सक्तुपिष्टकमानीयात् पिबेच्च स्वाद् पानकम् ।

धृतं वा केवलं पीतं मदात्ययहरं परम् ॥ २२५ ॥

शुदाञ्जलिस्तम्भुता विष्टाचारजहेतुकाः ।

अकृश्याः कथिताः प्राज्ञैर्दर्शनीयानि ॥

शृङ्गी-हरातकी-कुष्ठ-भल्लातकफलैः कृतैः ।

लेपस्तुत्यसमोपेतो गुदकीलविनाशनः ॥ २२७ ॥

मूत्रं (लेः) श्लिष्टमर्ब्वीर्जैर्निम्बान्धत्यदलेरपि ।

विल्वेन पीलुमूलेन रामठेनापि लेपनम् ॥ २२८ ॥

पथ्याचूर्णं सलवणं तलेण च विष्कोषितम् ।

पीतमर्द्धोहरं मादुर्गुदपथ्यां च तद्विदः ॥ २२९ ॥

अस्यम्बुपानाज्जायेत सुतरामतिसारकम् ।

आमः पक्वः सरक्तश्च त्रिधाऽसौ व्याधिरिरितः ॥ २३० ॥

तन्नामे नागरं मुस्ता तथा च यु(घु)गवल्लभा ।

तच्चूर्णं वटकः कायः पाचनाय प्रयुज्यते । २३१ ॥

पकानिसारे दातव्यं जम्बूपल्लव-धातकी ।

जीरकं चतुर्बाजं च महावृक्षस्त्वचस्तथा ॥ २३२ ॥

विल्वारनाळ-गोकष्ट-पञ्चाङ्गुल्यवैः शृता ।

स्विष्ठा सौद्रयुता पथ्या पक्वतासारभेषजम् ॥ २३३ ॥

विषा कुटजबीजं च मुस्ता बालक-विल्वकम् ।

तत्कथो विनिहन्त्याथु रक्तार्तासारमुन्वणम् ॥ २३४ ॥

अतिसारेषु जातेषु पथ्ये नाश्राति यः पुमान् ।

ग्रहणी जायते तस्य मुहूर्बन्धाऽतिसारिणी ॥ २३५ ॥

शुण्ठी सानिविषा मुस्ता कायः पीतो निहन्ति ताम् ।

गुह्यया संयुतोऽप्येष चतुर्भेद्र इतारितः ॥ २३६ ॥

दीप्यकं पाणिमन्थं च जलेन परिपेषितम् ।

उपयुक्तं निहन्त्याथु मुकुष्टां ग्रहणीषिदम् ॥ २३७ ॥

त्रिविधं मूत्रकुच्छ्रं स्याद् वात-पित्त-कफोद्भवम् ।

मेहने वरुणणे कस्तौ जातजं जजयेत् कथञ्चन ॥ २३८ ॥

पिप्पे पीतं सदाहं वा सन्तप्तं शोणितान्वितम् ।
मल्लावपीरयेत् कृच्छ्रं कफजं गौरवान्वितम् ॥ २३९ ॥

उरुवृको बला बिल्वं पञ्चमूलद्वयं यवा ।
धुनर्नवा भीरूमूलं कुलत्थं बदरं तथा ॥ २४० ॥

मत्स्याक्षं-मत्स्यभेदं च तत् सर्वं च समं कृतम् ।
तत्कन्येन सकल्केन सर्पिस्तैलयुतेन च ॥ २४१ ॥

सुकरस्याच्छमलस्य वसया मिश्रितेन च ।
पञ्चमिर्कषणैः सार्द्धं शूलं पीतेन हन्यते ॥ २४२ ॥

शतावरी गोक्षुरकं कसेरुं च विदारिकाम् ।
कुष्ठ-काष्ठ-कुवालीनां क्षराणां मूलपञ्चकम् ॥ २४३ ॥

तत्कायः शर्करायुक्तः शीतो मधुसमन्वितः ।
पित्तजं नाशयेत् कृच्छ्रं सर्वा च शिशिरक्रिया ॥ २४४ ॥

सूक्ष्मेकां सुरया युक्तां चात्रीफलरसैरपि ।
पाययेत् कफजे कृच्छ्रे वपनं चापि कारयेत् ॥ २४५ ॥

मधुरं शीतलं स्निग्धमम्लं गुरु च पिच्छलम् ।
अन्न-पानं च कुस्ते प्रमेहं कफदूषणात् ॥ २४६ ॥

विशाला-त्रिफला-मुस्ता-दार्वी-दारुविनिर्मितः ।
काष्ठो निवारयेन्मेहं निशाकल्कविमिश्रितः ॥ २४७ ॥

त्रिफला त्रिषकं दार्वी कलिका मधुमिश्रिताः ।
जलेन क्वथिता मेहं पीता निघ्नन्ति तत्क्षणम् ॥ २४८ ॥

पिप्पे वा श्रीफलरसं माक्षिकेण समन्वितम् ।
गृह्ययाः स्वरसं वाऽपि मधुना सह मिश्रितम् ॥ २४९ ॥

रुक्म-पर्युषितानुष्णशुष्केर्धुतैर्विदाहिभिः ।

रक्तं प्रकषिणं श्लोके ॥ २५० ॥

एरण्डश्च विदारी च तृथिकश्च पुनर्नवा ।

स्नेहजपं पचेदेतैस्तल्लेपाद् विद्रधि जयेत् ॥ २५१ ॥

निष्ठा-दारी-पथ्याभिर्विष्टया दुग्धेन रोपयेत् ।

सीरवृक्षपत्राळन्वककलैः कफसमुद्भवः (सु) ॥ २५२ ॥

कायकरुकादिसंयुक्तैर्विद्रधि नाशयेद् भिषकः ।

अनीमार-उषर-च्छर्दिर्किंनो शतकं भृशम् ॥ २५३ ॥

उपयुङ्क्तेऽन्न-पानाय ज्ञानं चाभ्यु बुभुक्षितः ।

सुक्त्वा यो देहसंशोभि कुरुते कर्म मन्त्ररम् ॥ २५४ ॥

तस्य मज्जायते गुल्मो वानसंशोभहेतुकः ।

उग्रगन्धा बिहं भुण्ठी पुष्करं कवणप्रयम् ॥ २५५ ॥

रामठं चित्रकं तेषां चूर्णे गुल्मनिवहणम् ।

मरीचाजानि-हृषुषा-पृथ्वीका-पञ्चकोलकैः ॥ २५६ ॥

दध्ना दुग्धेन सस्मिभ्रेम्यया मांसरमेन च ।

दादिमाद् बद्गन्मुखात् कल्कं निक्षिप्य सर्पिणि ॥ २५७ ॥

त्रिगुणं जलमादाय पचेद् गुल्मविनाशनम् ।

भर्तार्णरयानुबन्धेन यन्निनादन्न पाननः ॥ २५८ ॥

विदोषाज्जायते व्याधिकृद् वद्विषध्यतः ।

त्रिसप्तकृत्वः प्लुक्प्राग्भावितं मागधारजः ॥ २५९ ॥

उष्णोदकेन पीतं च जठरव्याधिनाशनम् ।

पकानां त्रितयं शुण्डया दक्षमुखात् पकानि षट् ॥ २६० ॥

तैलाढकं घृतमस्य मस्तुद्रोणेन संयुतम् ।

सुद्रविना पचेत् सर्वं घृततैलावशेषितम् ॥ २६१ ॥

तन्मात्रयोपबुद्धीत निःशेषोदररोगघ्निः ।

अथान्येऽपि चिकित्सा विधिः विधिः —————

स्वकासान्तरगतविष्य त्वचि वांशुतवापरे ।

चित्रकं वृद्धवेरं च मत्वेकं पक्षसम्मितम् ॥ २६३ ॥

पिप्पल्यर्द्धफलं ब्राह्मं बान्धकस्य पक्षद्वयम् ।

दाडिमस्यापि कुट्टवं वारिणा परिपेषयेत् ॥ २६४ ॥

पञ्चानि विहतिः सर्पिः सलिलस्याहके पचेत् ।

पाण्डुरोगे च हृद्रोगे गुल्मेऽप्यर्धस्तु मारुते ॥ २६५ ॥

पकास-र्क्षाहरोगे च प्रयोगोऽप्यमुदाहृतः ।

अतिसारार्दितः शीघ्रं कवणाह्नं निषेवते ॥ २६६ ॥

तस्य सञ्जायते श्लोकः मुकुच्छः सर्वदेहगः ।

विषा भुण्डी देवदारु-कृमिघ्नेन्द्रयवोषणम् ॥ २६७ ॥

कषितं पाययेच्छ्लोफरोगिणं श्लोकशान्तये ।

परप्लातिविषा-रास्ना-देवदारुमहौषधैः ॥ २६८ ॥

सहितो गुग्गुलुर्देयः सर्वाङ्गे च यथा नृणाम् ।

अतिमकुपितं रक्तं तीक्ष्णैरर्जैर्विदारिभिः ॥ २६९ ॥

ग्रन्थं विसर्पिः कुस्ते विसर्पः स तु कथ्यते ।

शुस्मारिष्टपटोकं च पेपितं शीतवारिणा ॥ २७० ॥

विसर्पं तेन केपेन शालयेद्य परेऽहनि ।

वटमरोहास्तक्षणाः कदलीमध्यमिश्रिताः ॥ २७१ ॥

हृणाकग्रन्थिसम्मिभा विसर्पं घ्नन्ति केपनात् ।

विकृदेनाक्षपानेन साधूनां निन्दया यथात् ॥ २७२ ॥

प्राक्तनैः कर्मभिः क्रूरैः कुतुं भित्रं च जायते ।

पार्श्वी निम्बस्य पत्राणि पेपितानि तु भक्षयेत् ॥ २७३ ॥

कासपर्दक्षिकाकुतुं क्षिप्तेषु दन्तच्छाब्जमुना ।

सुहृदी निम्बपत्राणि पटोकं कण्टकारिका ॥ २७४ ॥

त्रिकला च करग्रज वासा रास्ना समोदकाः ।

तेषां कालेन कल्केन धृतं सम्बन्धं विधायितम् ॥ २७५ ॥

पानेन सर्वकुष्ठानि नाशयत्वधिरादिद्वयम् ।

सारेण राजहसस्य पूतिकीटाः समन्विताः ॥ २७६ ॥

सेपाच्छिद्रं निहन्त्वाभुः कुर्याच्च समवर्जिताम् ।

अत्यर्घं सेवितैर्वायुर्धानूनां क्षयकारकैः ॥ २७७ ॥

कुपितः कुस्ते स्वाधीन् सकृच्छान् शुक्लपूर्वकान् ।

कोकिलाक्षकं वा यस्य पानात् तच्छाकभोजिनः ॥ २७८ ॥

तद्वारिणा च स्नानस्य वातव्याधिर्विनिवसति ।

शुष्पी राज्ञा चित्रकं च देवदाक सहाचरम् ॥ २७९ ॥

एषां कार्यं तैलमिश्रं पिबेद् वातकुलान्वहम् ।

रक्तं बहुप्लवणेन बहुनाऽतिविदाहिना ॥ २८० ॥

जातपालुवनादम्बाद् दानाद् व्यायामसेवनात् ।

बाधुना प्रेरितं तच्च नससम्भिः (?) प्रवर्तते ॥ २८१ ॥

सर्वेभ्यो रोमकूपेभ्यः स व्याधिर्वातकोजितः ।

अदृशावा रसः कायः कल्कं चूर्णमवापि वा ॥ २८२ ॥

बहुकाकस्थितं वातकोजितं नाशयेद् द्रुतम् ।

इष्टुर्ग्रासा च सौवीरं जस्तु मधं तुषोदकम् ॥ २८३ ॥

शर्करासौद्रसमिश्रं वारिसंके प्रकल्पयेत् ।

रोमे रक्ताधिके जाते सर्वाङ्गुवापकेऽसृग्नि ॥ २८४ ॥

त्रिरात्रोक्तः प्रकर्तव्यः कोह-स्वेदपुरस्सरः ।

गार्ढं निपीठ्य गात्राणि यन्तर्जैर्विधिधैरवि ॥ २८५ ॥

कुठार्वां ग्रीहिवन्नेन सिरां चिरयेद् बहुप्रताम् ।

ककाले कोकलोका

मणिमये बाहुसन्धौ हृषिकुले सुत्कर्मणि ।

हरेत् प्रादेशिकं कुक्षेऽपि चारिमन्मणिः ॥ २८७ ॥

भेदोन्नम्नीन् क्षितैः बलैः पाटयित्वा सङ्गदरेत् ।

महदाम्भरीं बलैः पाटयित्वा बहिः क्षिपेत् ॥ २८८ ॥

गुदमध्येऽस्त्रयुक्तीं क्षिपत्वा मध्यया वरिषर्तयेत् ।

अम्भरीयानवेद् कुत्वा वस्त्रयुपान्तं विचक्षणः ॥ २८९ ॥

उच्छ्रूतां तां परिज्ञाय स्थित्याच्छलेन कायसात् ।

कुक्ष्यमम्भवेद् च गोक्षुरं काययेज्जले ॥ २९० ॥

तद्युषं पाचयेत् प्राज्ञो हरेत् तेनापि चाम्भरीम् ।

एवमन्येषु 'रोमे'षु दोषो यथाधिको भवेत् ॥ २९१ ॥

तस्य दोषस्य क्षुरीतं चिकित्सां यतिवान् विषकः ।

॥ इति वैद्यकम् ॥

औषधपर्यायानाह—यथासौ दुरालभा । कटुका विषया । सारिवा
सुगन्धिः । मन्वववासो वनस्वी दुरालभा । कपुपक्ष्मणी सुरतीद्वयं वासि-
पर्णी पृष्ठिपर्णी गोक्षुरम् । कायस्था काकमाची । नाकुली कास्त्रुकिका ।
वयस्था धात्री । चोरकः ग्रन्थिपर्णी । शिला मनःशिला । कालया दार्वी ।
अनन्ता दुरालभा । श्यामा कुष्मा । विवृद् भरणं विवृत् । औषधं
शुष्की । वटशुद्धः अविकासितपल्लवः । वृक्षाम्बः विन्तिहीका । कोकः पद्मः ।
पृष्ठी कर्कटकशृङ्गी । वीर्य कर्णादे गोक्षुः । शम्भः वस्त्रयुक्तं यथास्त्रुकाः ।
विषा अतिविषा । माणिस्यं सैन्धवम् । विषाः श्रीपर्णी । काश्यपां तकारी ।
वकली दुग्दुकः कर्णादे दुदुलुः । मरापञ्चमूलम् । मयीका वसावरी ।
वृश्चिकः कर्णादे बेलादके । सैन्धवं सौवर्चलं विदं काचः सङ्गदः । कुक्त्वा
दुग्दी । रामटे हिरणु । ऊर्षणं मरीचम् । मरीचये शुष्की । वासा वातरूपकः ।
इत्थौषधनिघण्टुः ॥ ३०० ॥

पितृपत्नसमुद्भूता मानुषससमुद्भवाः ।

आत्मसम्बन्धिनो ये च बान्धवास्ते परकीर्ताः ॥ ३०१ ॥

बन्धूनां प्रभुरं वाच्यं यथायोग्यं सहासनम् ।

संविधानञ्च कर्तव्यः सुवर्णाभार-भूषणैः ॥ ३०२ ॥

वंतनाः क्रिहुरा दास्यो दासाः कर्मकरास्तथा ।

कुट्टित्सहस्रायाश्च भृत्यान्ते परिकीर्तिताः ॥ ३०३ ॥

एतेषां रक्षणं सम्बन्धकं तथा धरणपोषणम् ।

दानं सम्माननं कार्यं लोकद्वयहितैषिणा ॥ ३०४ ॥

इति दीमानाचार्य-कण्डु-भृत्यपोषणाध्यायः ॥ १९ ॥

व्याघ्र-सिंह-गजैर्भारैः क्षुब्धिष्यपि विद्वताः ।

मवाच्छरणमायातः शरणागत उच्यते ॥ ३०५ ॥

रक्षेच्छरणमायातं धार्मिकैरपि धर्मेरपि ।

स यद्यो महद्गप्नोति जनैः सर्वैः प्रपूज्यते ॥ ३०६ ॥

कृतबो विधिंसंयुक्ता भातसम्भृत्य रक्षणम् ।

तुल्यता लोलितं तत्र प्राणत्राणं विहित्यते ॥ ३०७ ॥

इति शरणागतत्वाध्यायः ॥ २० ॥

राज्यभारोर्नृपकुलधुवाभित्युपायोपदेशः

सम्बन्धकं सोमेश्वरनृपतिना गर्भसारस्वतेन ।

यत्के कम्प्रमतिमयक्षसा रत्ननाथ प्रजापतौ

पुण्योद्यानामपि च महतां हृदये हृदये च ॥ ३०८ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजसत्याश्रयकुलतिलक-बालुवयाभरण-श्रीमद्भूषण-कण्ड-

श्रीसोमेश्वरदेविरचितेऽभिषेकनार्यचिन्तामणौ मानसोद्भासे

राम्यप्राप्तेर्हेतुपायकर्मणं प्रथमं प्रकरणम् ।

द्वितीयं प्रकरणम् ।

राज्यमाप्तिनिमित्तानि कथितानीह विव्रतिः ।

तस्मिन्परीभावमुद्दिश्य कारणानि वदाम्यहम् ॥ १ ॥

सत्त्वं सत्त्वं कुलं श्रीलं तारुण्यं च मुरूपता ।

दाक्षिण्यमविसंवादो हृदसेवा कृतज्ञता ॥ २ ॥

अभ्युदयपरिवारत्वं बुद्धिर्देवसहायता ।

वश्यसामन्तता शक्तिर्दत्तत्वं क्षेमकारिता ॥ ३ ॥

शौर्यं वैर्यं सम्योदार्यं शुचित्वं मियवादिता ।

उद्योगित्वमनिर्वेदः सर्वदा धर्मकारिता ॥ ४ ॥

जनानुरागः सौभाग्यं शास्त्रवत्सात्त्विकगुणम् ।

विवेको हृदयित्वं कलाकुशलता धनम् ॥ ५ ॥

दोषानुरूपदण्डत्वं सर्वसत्त्वहितेष्टिता ।

दयालुत्वं वसन्तत्वं मृत्यानां सुखदर्शिता ॥ ६ ॥

आर्जवं तप्यदर्शित्वं सदोत्साहो नयज्ञता ।

महत्काचार इत्येतैर्गुणैर्गुक्तो वरो नृपः ॥ ७ ॥

सत्त्वं शौर्यं समा दानं पञ्चमी स्याद् गुणज्ञता ।

अवश्यगुणाविनः पञ्च गुणास्त्येते महीश्वरा ॥ ८ ॥

विभूतिं च तथा कीर्तिं धर्मं च विजयं सुखम् ।

पञ्चमेतु सततं राजा गुणानेतान् विचारयेत् ॥ ९ ॥

इति राजगुणाः ॥

यावत् पञ्चाशिना नित्यं नीरजो जायते ततः ।

इत्यभिहितं किञ्चित् तदा तदा तदा तदा ॥

बलिभिः पक्षितैर्युक्तो रूपेण रहितो भवेत् ।

क्षीजनैर्भृत्यवर्गैश्च भूपतिश्चायमभ्यसे ॥ ११ ॥

तस्माद् रसायनान् योगान् यस्मात् संयेत पार्थिवः ।

रहगात्रो भवेत् तेन बलीपलितवर्जितः ॥ १२ ॥

जीवेच्च सुचिरं काकं राजा रोगविवर्जितः ।

तस्माद् रसायनं वश्ये नृपाणां हितकाम्यया ॥ १३ ॥

रसायनक्रिया द्वेषा कथिता पूर्वसूरिभिः ।

कुटीमवेक्षणादेका वानातपसहा परा ॥ १४ ॥

कुटीमवेक्षका वज्यां लोकसापरेर्नृपः ।

वानातपसहा सेव्या राजकार्याविनाशिनो ॥ १५ ॥

कुण्डपक्षत्रयोदश्यां सन्ध्यायां शाल्मलीनरूपे ।

बलि-पूजादिकं कृत्वा रक्तमूत्रेण वेष्टयेत् ॥ १६ ॥

‘ ॐ ह्रीं अमृतस्पन्दिनी अमृतं स्रव स्वाहा ’

सप्तकृत्वः प्रयुक्तेन मन्त्रेणानेन शाल्मलीय ।

अभिमन्त्र्य कुठारेण हन्त्याद् वारान् बहून् सुधीः ॥ १७ ॥

तस्या निर्वासमादाय प्रभाते भास्करोदये ।

धात्र्या भृङ्गशतावर्षा गुह्ययाः स्वरसैः पूषह् ॥ १८ ॥

सप्त वारान् प्रतिरसं तेन भाषनमाचरेत् ।

सञ्चूर्ण्योत्सले कुवाद् गुहिका वदरैः समाः ॥ १९ ॥

प्रतिवासरमेकैकां चारयेद् गुहिकां हस्ते ।

अह्नां द्विसप्तके वाते बुधना रवना नखाः ॥ २० ॥

सम्भवति सतः केकां सुदृढसप्तमसिन्धुः ।

सप्तमसिन्धुः सप्तमसिन्धुः --- ॥ २१ ॥

समासहस्रजीवी स्यान्नात्र कार्या विचारणा ।
मूल-स्वह-पञ्च-पुण्याणि ककुभित्यङ्गपञ्चकम् ॥ १२ ॥

भाहृत्य जाल्मकीहस्तात् मूढमधूर्णं तु कारयेत् ।
मधुना सर्पिषा युक्तं विहालपदमात्रकम् ॥ १३ ॥

तल्लिहेत् मानरुन्धाप मासमेकं हितामनः ।
मासेन जायते तेन वलीपलितवर्जितः ॥ १४ ॥

मासद्वयप्रयोगेण मत्तेभवत्प्रभाम् भवेत् ।
जीवत्यब्दसहस्राणि तेजस्वी तरुणाकृतिः ॥ १५ ॥

नीरुजो वीर्यसम्पन्नो नात्र कार्या विचारणा ।
पुण्यार्कदिवसे याते हस्तिकर्त्री मयाहरेत् ॥ १६ ॥

छायाशुष्कां प्रकुर्वीत समूलां चूर्णयेत् ततः ।
वाससा गालितं सूर्यं मधु-सर्पिःसमायुतम् ।
क्षिम्बमाण्डे निधायाव धान्यराशौ निगूहयेत् ॥ १७ ॥

एकविंशे दिने याते समुद्रतः तदौषधम् ।
पक्षं पक्षं प्रतिदिनं भक्षयेदवतन्त्रितः ॥ १८ ॥

यावद् दिनवृत्तं याति तावदम्बं विवर्जयेत् ।
हृद्रूपसमायुक्तं हृल्लीत मधुरं कषु ॥ १९ ॥

वर्षभोद्धतदेहीवो मेघापी क्रोडिलस्वरः ।
योजनानां शतं याति दिनेनैकेन धानवः ॥ २० ॥

जवनामवकोपेतो जीवेदब्दसहस्रकम् ।
हस्तिकर्त्रीययोगेण निधितं भवमापितम् ॥ २१ ॥

सितां रक्तां च पीतां च कुण्यां मुष्टिं चतुर्विधां ।
पञ्चकम् भातकम् च त्रिंशत्कम् च ॥ २२ ॥

रोहिण्यां भवने पुष्ये रेवत्या वा समुद्रयेत् ।
पञ्चाङ्गानि सम्यहस्य छायायां परिशोषयेत् ॥ ३३ ॥

सर्पिषा वधुना सार्द्धं विहासवदमात्रकम् ।
तत्तूर्णमुपयुज्यते क्षीरपट्टिकभोजनः ॥ ३४ ॥

एकविंशे दिने याते दिव्यदेहो भवेन्नरः ।
मासत्रययोगेण पुमान् प्राप्नोत्यवस्थिताम् ॥ ३५ ॥

पञ्चमासयोगेण मोदते विपुलैः मह ।
मासषट्कयोगेण चिरायुः स्वर्गो भवेत् ॥ ३६ ॥

श्वेतस्य ब्रह्मस्य पत्रं पुष्पं फलं हरेत् ।
शोषयित्वा तु तत्तूर्णं भक्षयेन्मधुसर्पिषा ॥ ३७ ॥

सप्तरात्रयोगेण बलापकितर्जिनः ।
द्व्यष्टवर्षाकृतिर्मन्यो जीवेद्दशत्रयम् ॥ ३८ ॥

अथर्वी पुष्यनक्षत्रे ममूलां पल्लवाश्रिताम् ।
शोषयित्वा तु तत्तूर्णं शुद्धकायमयन्तवान् ॥ ३९ ॥

सर्पिषा वधुना सार्द्धं भक्षयेत् कर्षमाणकम् ।
गन्धर्वाभययुक्तं कुषादिछान्दस्यभोजनम् ॥ ४० ॥

ज्वराः सर्वे विनश्यन्ति दुस्वरोगो नृकमहः ।
चक्षुः-श्रोत्रभयो रोगः सर्वशूलं मन्त्राभयि ॥ ४१ ॥

कम्पूतिः क्लिप्तो दाहः कृष्टं कृता वगन्दरः ।
प्रमेहो जठरो गुल्मः क्षयोऽपस्मार एव च ॥ ४२ ॥

सप्ताहं वधने याते मरुदन्मवेता वधः स्फुटम् ।
याते द्वितीयसप्ताहे दिव्यदेहो भवेन्नरः ॥ ४३ ॥

तृतीये भूतलस्त्वानि निधानान्यपि पश्यति ।

चतुर्थे कुञ्चिता नीला जायन्तेऽस्य शिरोरुहाः ॥ ४४ ॥

समासहस्रत्रितयं जीवेत् तारुण्यसंयुतः ।

पञ्चमे मन्वनीरजमन्वं गात्रे बह्वलकम् ॥ ४५ ॥

षष्ठे वाचस्पतिवत्स्यः प्रज्ञावान् जायते नरः ।

सप्तमे पूर्णचन्द्राग्रः सर्वाङ्गादकरो भवेत् ॥ ४६ ॥

अष्टमे सर्वसत्त्वानां पीयूषं वितरत्यसौ ।

सप्तर्षीपाणिपत्यं च नवमे सप्तके भवेत् ॥ ४७ ॥

भूतं भव्यं भविष्यं च दशमे वेत्ति सप्तके ।

अभ्रुतान्यपि ज्ञात्वाणि जानात्येकादशे नरः ॥ ४८ ॥

द्वादशे सप्तके माते द्वितीय इव मन्मथः ।

वञ्चीकरोति सर्वाणि नर-नारीमनांस्थपि ॥ ४९ ॥

संवत्सरोपयोगेन समालसत्रयं सुखी ।

जरापकितमुक्ताङ्गो जीवत्येव न संशयः ॥ ५० ॥

एवं रसायनं प्रोक्तमव्याधिकरणं नृणाम् ।

नृपाणां हितकामेन स्तोमेश्वरमहीश्वरा ॥ ५१ ॥

इति रसायनम् । इति स्वाम्यध्यायः ॥ १ ॥

कुलीनाः क्षुतसंपन्नाः श्रुचयश्चानुरागिणः ।

शूरा धीराश्च नीरोगा नीतिशास्त्रविचारदाः ॥ ५२ ॥

प्रगल्भा वाग्मिनः प्राज्ञा रागद्वेषविवर्जिताः ।

वैरागा चाप्यकर्तारः सचिवाः स्फुर्बिभूतये ॥ ५३ ॥

सत्सत्त्व्या महात्मानो दृढचित्ता निरामयाः ।

जनानां सम्मता दत्ताः सचिवा नृपसम्पदे ॥ ५४ ॥

सङ्गता राजकार्येषु रागद्वेषविषमिताः ।

आय-व्यये च निपुणाः सचिवाः कोशवृक्षये ॥ ६५ ॥

अमार्गे वर्तमानस्य नृपस्य प्रतिकूलगाः ।

बोधयन्तः प्रियैर्वाक्यैः सचिवाः स्युर्नृपद्वये ॥ ६६ ॥

अन्वयादागतान् श्रुद्धानुपभाभिः परीक्षितान् ।

सचिवान् सप्त वाष्टौ वा कुर्वीत प्रतियान् नृपः ॥ ६७ ॥

स्वदेशजाताः सत्त्वज्ञा ऊहापोहविषयज्ञाः ।

देशकालविदो धीराः साध्यासाध्वविचिन्तनः ॥ ६८ ॥

परोक्षितज्ञा धीमन्तः स्वाकारस्य निगृहकाः ।

मन्त्रसंरक्षकाश्चाप्य मन्त्रिणः स्युर्भार्यपतेः ॥ ६९ ॥

इति मन्त्रिकक्षणम् ॥

अग्नीं च दण्डनीत्यां च आग्निर्कर्मणि बोद्धिकं ।

आथर्वणे च कुसलः स स्याद् राजपुरोहितः ॥ ७० ॥

इति पुरोहितव्रक्षणम् ॥

पोदशभिर्हिता पट्टिः प्रथमायज्ञसंयुता ।

तानैरपि समायुक्ता अक्षभूपोदनाः समाः ॥ ७१ ॥

एकपञ्चाशदधिकं सहस्रे श्वरदां गते ।

अक्षस्य सोमभूपाले सति चालुक्यमण्डने ॥ ७२ ॥

समुद्ररञ्जनामुर्वी आसति क्षतविहिषि ।

सर्वज्ञाक्षार्थसर्वस्वपायोधिकलज्जोद्भवे ॥ ७३ ॥

सौम्यसंत्सरे चैत्रवासादौ शुकवासरे ।

परिचोषितसिद्धान्तकण्ठाः स्युर्भुवका इमे ॥ ७४ ॥

६ङ्गारा घटिकाः सप्त पदान्यपि च विंशतिः ।

जानि पट्टिका ६ वेकचत्वारिंशच्च नाटिकाः ॥ ७५ ॥

प्रतिमासं शिषेद् वारं द्वाविंशत्यादिकास्तिथौ ।

नक्षत्रे द्वे पदे द्वे च नाक्षत्रैकादशापराः ॥ ६६ ॥

यो ज्यास्स्याज्याः पुनर्योज्या वारे नाडीषु पिण्डके ।

नक्षत्रे च पुनर्योज्यास्तिथिरेतावता भवेत् ॥ ६७ ॥

तिथौ वारेण संयुक्ते सप्तभिश्च विभाजिते ।

अवशिष्टो भवेद् वार एवं वारविनिर्णयः ॥ ६८ ॥

पदे युक्तं तिथौ भागं चतुर्दशभिराहरेत् ।

चतुर्दशावधि ज्ञेयं धनं शिष्टयुगं भवेत् ॥ ६९ ॥

आधे त्रयोदशे पञ्च द्वितीये द्वादशे दश ।

एकादशे तृतीये च नाक्षत्रः पञ्चदश स्मृताः ॥ ७० ॥

चतुर्थे दशमे तु स्यादेकोना विंशतिस्तु ताः ।

पञ्चमे नवमे नाहयो द्वाविंशतिरुदीरिताः ॥ ७१ ॥

षष्ठेऽष्टमे च घटिकाश्चतुर्विंशतिरीरिताः ।

सप्तमे घटिका ज्ञेयाः सङ्ख्याया पञ्चविंशतिः ॥ ७२ ॥

मकरे सूर्यघटिकास्तिष्ठः पदं च प्रवेक्षयेत् ।

कर्कटेऽप्येवमेव स्याद् घटिकास्तु विभोजयेत् ॥ ७३ ॥

कुम्भे द्वादश विज्ञेयाः संयोज्या रविनादिकाः ।

तावत्स्यो घटिका सिंहे रेवतीया विचक्षणैः ॥ ७४ ॥

मीने श्राव्य श्राव्य घोष्ठाः सूर्यस्य नादिकाः ।

तावत्स्य एव कम्बायां स्फोटनीया मनीषिभिः ॥ ७५ ॥

मेघे श्राव्य विज्ञो नाक्षत्रो मेघमीया पञ्चाभिषाः ।

शुक्रायां नादिकास्तास्तु वारजीया कणाभिषाः ॥ ७६ ॥

वृषेऽहो एव च नाक्षत्रा स्फुर्भिषजीया विचक्षिताः ।

अपसार्यास्तु ता नाक्षत्रा वृषिके परिकीर्तिताः ॥ ७७ ॥

युग्मे तिस्रश्च शून्यं च घटवेद् गणकोशम् ।
तदेव वारवेद् राशौ कोट्यङ्गुल्ये विचक्षणः ॥ ७८ ॥

रचिताः संवत्सरेऽत्र चतुर्भिर्गुणयेत् तिथिम् ।
तृतीयं तु तिथेर्भागं नक्षत्रघटिका अपि ॥ ७९ ॥

धनात्स्वा रविनाहयोऽत्र योज्यास्त्वाज्या क्रमाविधाः ।
संयोज्य विमजेत् षड्या त्वर्धहस्तेन योजयेत् ॥ ८० ॥

वक्ष्यामि शस्त्रिनक्षत्रं सूर्यर्क्षे योजयेत् तिथिम् ।
तिथिं सङ्गुणयेत् षड्भिर्योजयेत् विविनाह्रिभिः ॥ ८१ ॥

शोभ्यं तद् रविनाह्येषु ततः शस्त्रिमाप्यते ।
शस्त्रि-रवियोगे योगो नाह्रियोगस्य नाहिकाः ॥ ८२ ॥

ह्नयाद् द्वाभ्यां तिथिं तत्र न्याज्यमेकं ततो घटीः ।
दिनस्य स्फोटयेत् तत्र सप्तभिः परिभाजिते ॥ ८३ ॥

करणं जायते शिष्टं भुक्तिः सूर्योदयात् पुरः ।
करणं घटिकास्त्रिंशदिनि पञ्चाङ्गनिर्णयः ॥ ८४ ॥

इति पञ्चाङ्गनिर्णयः ॥

अनेन विधिनाऽऽनीय तिथिवारसमन्वितम् ।
नक्षत्रं च तथा योगं करणं गणकोशम् ॥ ८५ ॥

अभिषेके षट्पञ्चे विवाहे नामकादिषु ।
गृहपक्षे यात्रायां गृहारम्भे च सङ्गरे ॥ ८६ ॥

शुक्ले चन्द्रवर्धं मुख्यं कुल्ये ताराचलावकम् ।
शतानि पञ्च दोषाणां बुधो हन्ति विनिश्चितम् ॥ ८७ ॥

शुक्रः पञ्च सहस्राणि दोषाणां हन्ति निश्चितम् ।
कनकेन तु दोषाणां सूर्याचार्यो व्यपोहति ॥ ८८ ॥

एवं प्रहृष्टं ज्ञात्वा दुर्धनं च वापिनाम् ।

सत्रं च कथयेत् सम्बद्धं स कार्यो नमको नृपैः ॥ ८९ ॥

इति श्रुतिर्बिद-गणकद्वयम् ॥

कुलजः श्रीसवान् धीरधनुर्भाषाविहारदः ।

गजान्वारोहणे दक्षः वस्त्र-शास्त्रविषयज्ञः ॥ ९० ॥

अकुले च निमित्ते च विक्रित्तार्था च वेदिता ।

वाहयेदविचानज्ञः सारेतरविशेषवित् ॥ ९१ ॥

दाता भियंबदो दान्तो मतिमान् दृढनिश्चयः ।

राज्ञा सेनापतिः कार्यः शूरो भृत्यविशेषवित् ॥ ९२ ॥

इति सेनापतिवृत्तम् ॥

स्मृतिशास्त्रार्थकुशला रागद्वेषविजिताः ।

धर्माधिकारिणः कार्या त्रिलोभा भयवर्जिताः ॥ ९३ ॥

स्मार्तः सह समालोच्य यथोक्तं दण्डमाचरेत् ।

अक्तो राज्ञा विचारज्ञः कार्यो दण्डधरो द्विजः ॥ ९४ ॥

इति धर्माधिकारिसमाध्यक्षवृत्तम् ॥

कोहवत्ताजिनादीनां रत्नानां च विभेदवित् ।

व्यये च तद्विशेषज्ञो रक्षणे निपुणः भुविः ॥ ९५ ॥

अनाहार्यः सुसन्तुष्टधाम्नो बहुकुटुम्बकः ।

सावधानो गणितविद् भाष्यागारे नियोजयेत् ॥ ९६ ॥

एकाद्या नवपर्यन्ता भवेकाज्ञाः स्वरूपतः ।

दशोत्तरक्रमेणैते वर्धन्ते विन्दुवर्धिताः ॥ ९७ ॥

विन्दुरेको दक्षस्थाने कृते विन्दुद्वयं भवेत् ।

विन्दुत्रयं सहस्रे स्यादशुते तच्चतुष्टयम् ॥ ९८ ॥

चिन्दवः पञ्च सप्त स्युः प्रयुते चिन्दवस्तु षट् ।

चिन्दवः सप्त कोटौ स्युरर्बुदे चाष्ट चिन्दवः ॥ ९९ ॥

चिन्दवो नव पञ्च स्युः स्वर्गे स्युर्दश चिन्दवः ।

एकादश निस्वर्गे तु द्वादश स्युर्महाऋषुते ॥ १०० ॥

शङ्के त्रयोदश प्रोक्ताः समुद्रे मनुचिन्दवः ।

अन्यसंज्ञे समारूपानां चिन्दवस्तिथिसंज्ञया ॥ १०१ ॥

द्विरष्ट चिन्दवो मध्ये परार्धे दश सप्त च ।

एवमष्टादशस्थानं गणितं व्यावहारिकम् ॥ १०२ ॥

एकाङ्के चिन्दुरेकभेदं दशकं तत् प्रकीर्तितम् ।

द्वितीयाङ्के पुरो चिन्दो सङ्ख्या विंशतिरिष्यते ॥ १०३ ॥

एवं तृतीयाङ्केषु चिन्दुः स्यात् पुरतो यदि ।

विंशदाद्या तदा सङ्ख्या नवत्यन्ता प्रकीर्तिता ॥ १०४ ॥

अताधिके परार्धान्ते यावन्तो चिन्दवः स्थिताः ।

यस्याङ्कस्य पुरोभागे तावन्मङ्गल्या तु सा भवेत् ॥ १०५ ॥

अङ्काः कतिपये स्थाप्या गुणनीयतया स्थिताः ।

अधस्तात् पञ्चमाङ्कस्य गुणकाभ्याङ्कमालिखेत् ॥ १०६ ॥

एकैकं गुणयेत् सर्वैकपरिचयमधस्तनः ।

लब्धं निवेक्षयेत् तत्र स्वाङ्कस्योपरि लेखयेत् ॥ १०७ ॥

एकादिगुणने योज्या बुधैरङ्का विपर्ययात् ।

लब्धं तु दशकस्थानं पूर्वोणाङ्केन योजयेत् ॥ १०८ ॥

गुणाकारक्रमेणादावङ्कान् कतिपयान् न्यसेत् ।

विभाजकानधस्तेषां सुसमं विन्यसेद् बुधः ॥ १०९ ॥

अधोऽङ्कं हृदये कृत्वा तर्कयेदङ्कपूर्वमयम् ।

विभागो लभ्यते येन तेन मार्गं प्रकटयेत् ॥ ११० ॥

अनेन क्रमयोगेन भजनीयं विभाजयेत् ।

एकत्र स्थापयेद्ध्रस्वमवशिष्टं तथाऽन्यतः ॥ १११ ॥

अवशिष्टं पुनर्भक्षत्वा यथाभागानुसारतः ।

कथ्ये तु मेकयेत् तत् तु भागहारोऽयमीदृशः ॥ ११२ ॥

प्रमाणं फलमिच्छेति राशित्रितयमुच्यते ।

इच्छया गुणितं वस्तु प्रमाणेन विभाजयेत् ॥ ११३ ॥

प्रमाणं द्रव्यमाख्यातं फलं द्रविणमिच्यते ।

द्रव्यजानिविभागोन्यामिच्छामिच्छन्ति सूरयः ॥ ११४ ॥

त्रैराशिकमिदं प्रोक्तं गणितं गणकोविदैः ।

पञ्चराशिकमत्रैव सप्तराशिकमेव च ॥ ११५ ॥

नवराशिकमप्यस्मिन् त्रयं त्रैराशिके विधौ ।

सकलं गणितं प्रोक्तं सकृत्पेण प्रसङ्गतः ॥ ११६ ॥

वक्ष्यामि गणितं भिन्नमुद्देशे स्वगिहृतं हि यत् ।

रूपमंशस्तथा च्छेदो नामैतद् व्यावहारिकम् ॥ ११७ ॥

रूपमूर्ध्वमधर्वांशस्तस्याधः छेद इष्यते ।

राशिद्वयं प्रकर्तव्यं गुण्यं गुणकमेव च ॥ ११८ ॥

संपूर्णं कथ्यते रूपमंश उद्धरितो भवेत् ।

तस्यांशस्य विभागो यः स च्छेदः परिकीर्तितः ॥ ११९ ॥

गुणयेदंशमंशेन च्छेदं छेदेन बुद्धिमान् ।

फलांशं विभजेत् तज्ज्ञः फलेन च्छेदजन्मना ॥ १२० ॥

गुणनं भिन्नमाख्यातं भिन्नभागोऽभिधीयते ।

रूपांश्चच्छेदमार्गेण भाज्यो राशिर्विधीयते ॥ १२१ ॥

भाजकश्च तथा चान्यो राशिर्लैख्यो विवक्षिता ।

छेदेन गुणयेद् रूपं लब्धमंशेन मेकयेत् ॥ १२२ ॥

हेदेनां विषयासाद् गुणवेद् राशिगुण्यके ।

धातुकेन भजेद् भाष्यं भिन्नभागोऽप्यमीहृष्टः ॥ १२३ ॥

इति गणितम् ॥

ईदं गुणकारं च भागहारं च तत्त्वतः ।

त्रैराशिकविधानं च यो जानाति विनिश्चितम् ॥ १२४ ॥

अष्टम्यः सावधानश्च रागद्वेषविवर्जितः ।

स राज्ञा मन्त्रकः कार्यः कोऽपि राष्ट्रे च धीमता ॥ १२५ ॥

इति कोशाध्ययमन्त्रकस्तत्त्वम् ॥

उक्तो रूपवान् दक्षः मियवान् दर्पवर्जितः ।

ग्राही विषस्य सर्वेषां प्रतीहारः प्रहस्यते ॥ १२६ ॥

इति प्रतीहारस्तत्त्वम् ॥

प्रमत्तो मतिमान् दक्षः सर्वभाषाविचारदः ।

सन्धि-विग्रहतन्त्रो लिपिज्ञोऽक्षरवाचकः ॥ १२७ ॥

सामन्तमण्डलेष्टानां मान्यकानां विशेषतः ।

आवाहने विसर्गे च स्थापने निपुणो भृष्टम् ॥ १२८ ॥

पादगुण्यविविक्तस्त्वज्ञो देश-काळ-विभागवित् ।

आव-व्ययौ च लोकं च देशोत्पत्तिं च वेति यः ॥ १२९ ॥

अर्वरक्षापरो भृत्यः कृत्वाकृत्यविवेकवित् ।

सान्धिविग्रहिकः कार्यो राज्ञा कार्यविचारदः ॥ १३० ॥

इति सान्धिविग्रहिकस्तत्त्वम् ॥

सर्वदेशलिपिज्ञाता लेखने कुशलः पटुः ।

अपीतो वाचको धीमान् योज्यो राज्ञा स लेखकः ॥ १३१ ॥

इति लेखकस्तत्त्वम् ॥

आयुर्वेदविद्वानां विमिश्र-वकुलदिविह ।
 शिक्षावेदी सुरङ्गाणां भूमिभामविशारदः ॥ १३२ ॥
 पलायकरचामिहः मियवाक् मियदर्शनः ।
 कुतविद्यश्च शूरश्च सारथी पार्थिवोचितः ॥ १३३ ॥

इति सागविलक्षणम् ॥

असम्भेद्यः शुचिर्दत्तः कुताश्वस्य परीक्षकः ।
 सूदानां च विशेषज्ञः सूदाध्यक्षां विधीयते ॥ १३४ ॥
 कुलकमसमायातास्तुष्टेष्टाश्चानुकारिणः ।
 कुचकेशनस्त्रा दान्ताः पराभेद्या नृपे रताः ॥ १३५ ॥
 अन्न-पानविशेषज्ञा मांसपाकविशारदाः ।
 आक-पाककलादत्ताः पलायकरणे युवाः ॥ १३६ ॥
 पानव्यञ्जनतत्त्वज्ञाः स्वच्छपाकस्य वेदिनः ।
 सौरभकारबोक्ताः सूदाः कार्या मर्हद्भुजा ॥ १३७ ॥

इति सूदविलक्षणम् ॥

नराणां च गजानां च वाजिनां च गवाधवि ।
 युगानां च स्वगानां च ये जानन्ति चिकित्सितम् ॥ १३८ ॥
 परं पारङ्गताः सम्यगहृद्गे तु चिकित्सिते ।
 वृक्षकर्मकलादत्ता मन्त्रे तन्त्रे च कोविदाः ॥ १३९ ॥
 देहे शिरसि बाले तु विषे अन्त्ये ब्रूहेऽपि च ।
 हृषे रसायने चैव कुक्षला भिषजोऽष्टसु ॥ १४० ॥
 रोगनाथमिदानं तु वृजं जानन्ति तत्त्वतः ।
 औषधं कृष-नाथभ्यां जानन्तो भिषजो वराः ॥ १४१ ॥

यस्य विरेचने नश्ये वस्तौ क्लृप्तिवास्तवः ।
 वस्तुनो भिज्जाः सम्यक् निष्णाताः पञ्चकर्मसु ॥ १४१ ॥
 यत् किञ्चिदोषैः साध्यं वरीरेषु शिवाहितम् ।
 सम्यग् विदन्ति ये वैद्या नृपयोग्या भवन्ति ते ॥ १४२ ॥

कुष्ठसाध्यमसाध्यं वा साध्यं जानन्ति तत्पतः ।
 देवं कार्त्तं वयोऽवस्थां प्रकृतिसात्म्यमेव च ॥ १४३ ॥

नसाध्याः परकीयानामात्मस्वामिहिते रताः ।
 धर्मज्ञा ह्यविद्याय वैद्याः कार्या वरीश्रुजा ॥ १४४ ॥

इति वैद्यक्यम् ।

विक्रपो लोमहीनश्च सावधानो जितेन्द्रियः ।
 इक्ष्वाकारकुक्षलः शुद्धान्ताप्यस्य इन्द्रिये ॥ १४५ ॥

सुप्तकामोपमाः शुद्धाः शुक्लाः कुतबुद्धयः ।
 अन्तःपुरस्तकाः कार्या नृपेण शुचिबोधनयः ॥ १४६ ॥

धर्मज्ञाः शुचयो धीराः बहुमक्ता जितेन्द्रियाः ।
 कार्या राज्ञा कुमारानामध्यक्षाः स्युः परीक्षिताः ॥ १४७ ॥

कर्मस्वम्भेषु सर्वेषु दक्षाश्च शुचयस्तथा ।
 दूराश्च बुद्धिमन्ताश्च वल्ल-शालकलाविदः ॥ १४८ ॥

योग-क्षेमसुखार्थाय दुष्टसंयमनाय च ।
 आत्मनश्च विनोदाय राज्ञा योज्या यथार्हतः ॥ १४९ ॥

इत्यन्तःपुरस्तक-कुमारपरिवारकव्यञ्जनम् ॥

इत्यमात्याध्यायः ॥ २ ॥

वर्द्धते भूगर्भेर्द्वयो देहहर्दिर्नृपर्द्वये ।
 भूर्मी गुणवती तस्मादावसेद् भूतये नृपः ॥ १५० ॥

सर्वसत्यवती सेव्या तनिद्रविषममिनी ।

पञ्चम्या बहुयानीया पुण्यवन्निर्भनैर्युता ॥ १५२ ॥

स्तम्भेरमवमोपेता बहुयाना मुञ्जोयना ।

भूर्नदीमातृका सस्ता सर्वदा धरणीभुजाय ॥ १५३ ॥

ईदम्भूमियुतं राष्ट्रं महापचनभा[सि]तम् ।

पाकनायु वर्षयेत् राजा स्वकीयस्याभिहृदये ॥ १५४ ॥

स्वराष्ट्रे पाकयेत् राजा मजाः पुत्रानिधौरसान् ।

चौरैभ्योऽमात्यकेभ्यश्च तथैवापार्थिकारितः ॥ १५५ ॥

चौरैः साहसिकैवादेर्दुराचारैस्तथा वरैः ।

विशेषेण च कायस्त्रैः पीडिताः पाकयेत् मजाः ॥ १५६ ॥

स्वराष्ट्रं चो नृपो मोहात् पीडयेदनवेज्ञया ।

राज्यात् स प्यवते क्षीप्रं प्रायेभ्यः सह बन्धुभिः ॥ १५७ ॥

यथैव प्राणिनां प्राणां हीयन्ते देहपीडनात् ।

तथैव भूभृजां प्राणां हीयन्ते देहपीडनात् ॥ १५८ ॥

एकग्राममष्टं कुर्यात् दक्षग्राममष्टं तथा ।

ग्रामाणां विंशतेः कुर्यात् मष्टं शत-सहस्रयोः ॥ १५९ ॥

ग्रामे दोषं सङ्गृह्यममशक्तश्चासितुं यदि ।

दक्षग्रामेक्षिनं शंसेत् दक्षेणो विंशतीन्धरे ॥ १६० ॥

विंशतीश्वः शतेनाय तत् सर्वं विनिवेदयेत् ।

मृषाद् ग्रामशतस्यापी सहस्रस्वामिनेऽस्त्रिलये ॥ १६१ ॥

उत्पन्नास्तु तथा दोषान् ग्रामादाथ निवेदितान् ।

हात्वा तत्र स्थिताः सर्वे कुर्युस्तेषां प्रतिक्षिपाय ॥ १६२ ॥

इति राष्ट्रपाठनविधेः ॥

पञ्चाशत्तम आदेयो भागः पञ्च—हिरण्ययोः ।

अष्टयो द्वादशो वाऽपि षष्ठो वा धान्यतो नृपेः ॥ १६३ ॥

फलक्षेत्रानुरूपेण गृह्णीयात् तत्करं नृपः ।

स्वीकृषादय बह्वर्भागं पण्ययोर्मधुमर्षिणोः ॥ १६४ ॥

रस-गन्धौषधीनां च मूल-पुष्प-फलस्य च ।

तृणानां वाक्यपत्राणां कर्मणां वर्धणामपि ॥ १६५ ॥

सृष्टिकाकृतमाष्टानां भाण्डस्याग्रमवस्य च ।

आपन्थिनोऽप्याददीन ओत्रियाश्च करं नृपः ॥ १६६ ॥

इति करादानविवेकः ॥

भूतदेशमकुट्टं तु गवां चाराय कल्पयेत् ।

देवोद्यानं सुप्रतिष्ठं पुनिम्बो चितरेन्मृगः ॥ १६७ ॥

वृक्षसङ्घातसम्पन्नं क्रूरसत्त्वैर्विबर्जितम् ।

वनमात्मविहारार्थं पालयेत् पुरपार्श्वगम् ॥ १६८ ॥

मत्स्यन्तदेशसम्भूतं वनं गिरिदरीधुनम् ।

सर्वेषां गृहकुल्यर्थं पार्थिवः प्रतिपादयेत् ॥ १६९ ॥

कक्षैर्मूलेस्तृणैः काष्ठैः शाकैस्तपोत्थितैर्नराः ।

जीवन्ति ये ततो ब्राह्मो दशर्षोऽष्टो महीश्रमा ॥ १७० ॥

द्विपिगन्धर्वनं श्रेष्ठं वर्तमानमज्ञं च यत् ।

अद्वीवर्तिमिच्छोके रसर्षीयं समाश्रमा ॥ १७१ ॥

इति देशजननता ॥

गङ्गासागरहेमाद्रिमयागाणां च मध्यतः ।

वनं प्राच्यमिति प्रोक्तं लोभितादिभ्यः पश्चिमे ॥ १७२ ॥

त्रिपुर्याः कोसकादौ च वेदिकारूपकं वनम् ।
भीक्षेत्रं गोडमङ्गलमाङ्गिरेव वनं स्मृतम् ॥ १७३ ॥

विम्ब्याद्रिविश्वकूटाद्रिकलिङ्गविहासितम् ।
वनं काळिङ्गकं नाम समुद्रावधि कीर्त्यते ॥ १७४ ॥

भीक्षेत्रे वेदक्षेत्रे च मलयार्द्रौ तत्रैव च ।
वनं दाक्षार्णकं नाम करिणां जन्मकारणम् ॥ १७५ ॥

सङ्गाद्विभृशुक्कच्छान्तमपरान्तवनं स्मृतम् ।
द्वारवत्यामवन्त्या च सौराष्ट्रवनमुच्यते ॥ १७६ ॥

काकजरे कुक्षेत्रे सिन्धुसागरसङ्गमे ।
वनं पाञ्चनदं शोकं हिमालयकुतावधि ॥ १७७ ॥

काळिङ्गं वेदिकारूपं दाक्षार्णं च वनं वरम् ।
माङ्गिरेवं तथा माच्यं मज्ज्यं वनयिष्यते ॥ १७८ ॥

अपरान्तं पाञ्चनदं सौराष्ट्रं माच्यं वनम् ।
एवमहं वनाम्बाहुर्गजानां जन्मजः पदम् ॥ १७९ ॥

इति गजवनविषायकस्तन्म ॥

ज्जग्मि वे कस्मिन् वापा घातयेत् तान् पहीपतिः ।
दैवान्मृतेषु नागेषु तेषां दन्तान् सबाहरेत् ॥ १८० ॥

करिणो मूत्र-सकुतां क्षिप्वाक्षैरदवीचरैः ।
अरुण्डरदकच्छसैर्जानीयादिभयूयकम् ॥ १८१ ॥

पदमचारेर्लेण्वैश्च तदापातेर्हतदुषैः ।
शुष्येत क्षयनस्वानैर्गजास्तदंहितेरपि ॥ १८२ ॥

पारिकर्मयुतः पादपात्रमाकृतसमन्वितः ।

करिणी-सुरगाख्यैरेन्निर्भिर्बहुभिर्भुतः ॥ १८१ ॥

समादिष्टः क्षितीकेन करिकम्पविचक्षणः ।

हिरदान् चारयेद् व्रीष्णे यन्वतो कस्याम्बिताम् ॥ १८४ ॥

चारयेत् त्रिविधैर्बन्धैर्द्विपानामभिवादयिः ।

पार्थिवेन विधातव्यः पुरुषैर्बन्धयेद्विभिः ॥ १८५ ॥

बन्धाबन्धो वारिवन्धो बन्धश्चानुगतः परः ।

उत्तमस्त्रिमकारः स्याद् बन्धः करटिनामयम् ॥ १८६ ॥

आपातश्चावपातश्च द्वौ बन्धौ निन्दितौ मतो ।

विनश्यन्ति गत्रा यस्मान् तस्मान् तौ परिवर्जयेत् ॥ १८७ ॥

चारस्थानं समालोक्य पासं हृद्यं ततः क्षिपेत् ।

सल्लकी-कदलीदण्डानिष्ठकाण्डान् मुच्यमान् ॥ १८८ ॥

नलिनीकन्दकान् मृष्टान् नवान् पिप्पलपल्लवान् ।

वैजवं हरितं पत्रं तथैव न्यद् गजमियम् ॥ १८९ ॥

द्विपियूषं मयागच्छेद्दार्द्रह्वासस्य लम्पटम् ।

मत्स्यं हृदये तत्र तदा मार्गो निकृष्यते ॥ १९० ॥

क्रोशमात्रापनां भूमिं विस्तारेण च तत्समाम् ।

हृत्तैः परिचया बाह्वि समन्तात् परिवेष्टयेत् ॥ १९१ ॥

द्वारं तत्र मकुर्वीत निवर्तनमहीमितम् ।

कुञ्जराणां प्रवेशार्थं वारिकम्पविचक्षणः ॥ १९२ ॥

मविष्टान् हिरदांस्तत्र सम्यगाकरोक्य बुद्धिमान् ।

वारिद्वारं निकृष्योत् महाहृत्तैस्तिरस्कृतम् ॥ १९३ ॥

अन्तःस्थान् बन्धयेज्जामान् सर्वकस्यमसंयुतान् ।

ईदम्बिषस्तु यो बन्धो वारिकम्पः स कृष्यते ॥ १९४ ॥

इति वारिकम्पः ॥

सप्तहो वा वशा वशा महाकाया महाजवाः ।
 आरुहाः पत्रसंछन्नाः पाशहस्ताश्च हस्तिपाः ॥ १९५ ॥
 करिणीनां करे पाशान् हस्तिबन्धाय दापयेत् ।
 बायोरेधः शनैर्गच्छेद् गजानामन्तिकं युधः ॥ १९६ ॥
 पटयित्वा वशा नार्गेर्ध्नीयात् तत्र कुजरान् ।
 एष बन्धः समारुयातो वशाबन्धो मनोहरः ॥ १९७ ॥

इति वशाबन्धः ॥

वीक्ष्य पापदिकैर्यजामिद्रिणं गजयूथकम् ।
 बहुभिः पाशहस्तैश्च कूर्चहस्तैः समावृतः ॥ १९८ ॥
 शृङ्गहस्तैस्तथा कैशिदाराहस्तैश्च कैश्चन ।
 पापकैर्विविधैः सार्धं गच्छेन्मातङ्गबन्धकः ॥ १९९ ॥
 अन्धारुढैर्वशाहैर्गजारुढैर्विचक्षणैः ।
 सज्जतो गजबन्धाय गच्छेद् राज्ञा नियोजितः ॥ २०० ॥
 तोपस्थानेषु सर्वेषु समीपस्थेषु शस्त्रिणु ।
 आरोगयेद् बहून् भृत्यास्तूर्यहस्तान् विचक्षणान् ॥ २०१ ॥
 निद्रावञ्चसमापन्नं यत्र यूथं व्यवस्थितम् ।
 मातःकाले शनैर्गच्छेन्निदाघे समुपस्थिते ॥ २०२ ॥
 सदागतेरथोषामे निवार्य जननिस्वनय ।
 सहसा बाधयेत् तूर्यं कारंकारवसंयुतम् ॥ २०३ ॥
 हस्ताश्च चकितं वेमाङ्गानयूथं विनिद्रितम् ।
 सम्भ्रान्तयामसं भीतं पलायनपरं भवेत् ॥ २०४ ॥
 ततस्तदनुगच्छेदुर्वारिबन्धविशारदाः ।
 येन मार्गेण सम्प्रसृतं मृतं यूथं वनाम्बरम् ॥ २०५ ॥

पूर्वं विहाय यो वच्छेद् वयस्यस्तमानसा ।

तं नामवयुमच्छेदुः पाददूर्ध्वधारिणः ॥ २०६ ॥

पिपासितः परिभ्रान्तस्तोषग्निकृत्तुपानतः ।

भुत्वा तूर्ध्वकृतं नाशककृतः वयस्यथो ॥ २०७ ॥

धुत्कृत्यस्यमच्छेदुर्मथ मते च महता मते ।

अथे करे च वृष्टे च निक्षेपे कर्षपक्षणे ॥ २०८ ॥

मतो वेगयुता वय्या वज्राभापोरधेरिताः ।

भ्रान्तं द्विपं समामस्य वेदुयन्ति समन्ततः ॥ २०९ ॥

ततः पादधरा दक्षा वज्राभाप्रतिरोहिताः ।

निबध्नन्ति नराः मूरास्तं नात्रापरयोर्द्विपम् ॥ २१० ॥

कक्षाभावे च कण्ठे च निगदैश्चैर्निर्मितैः ।

समीपस्वस्य हस्तस्य स्कन्धे बध्नन्ति सिम्बुरम् ॥ २११ ॥

अनेन विधिना यत्र क्रियते गजवन्धनम् ।

स बन्धोऽनुमतो हेयो बन्धविद्यायु कोविदैः ॥ २१२ ॥

इत्यनुगतकम्पः ॥

नास्मिन्नेराज्जनोद्धूतवल्ककश्चितपादकम् ।

पट्टिहस्तायु(य)र्वं स्थौल्ये प्रकोटसमतां गवम् ॥ २१३ ॥

तस्यार्धं निक्षिपेद् मात्रे पूरयेत् एवं वृदा ।

क्षेपार्धं पादवत् कूर्वाद् गजग्रीवास्त्रिपरोपनम् ॥ २१४ ॥

तेन पाद्वेन यो बद्धः स भृशं पीडितो भवेत् ।

प्रमादोऽपि भवेत् कानि कापि जीवन्ति कुञ्जरः ॥ २१५ ॥

आपाताकम्पः समाख्यातो बन्धोऽयं हस्तकम्पकैः ।

निन्दितम् यवस्य च सिंहसंक्षयितः सदा ॥ २१६ ॥

इत्यापाताकम्पः ॥

चतुर्हस्तमिते स्वार्तं विस्तरेण करद्वयम् ।
 पञ्चबाहुप्रमाणेन दार्ढ्यं कुर्वीत बुद्धिमान् ॥ २१७ ॥
 गोपनीयं प्रयत्नेन यष्टिभिस्तुणयल्लवैः ।
 यस्तत्र निपतेन्नागो विघ्नो हस्यापि सम्भवेत् ॥ २१८ ॥
 स्वप्नो वा जायते पाद्वैशो वाऽस्य प्रभज्यते ।
 दर्शनेर्विद्युज्यते वापि कोऽपि जीवति वा न वा ॥ २१९ ॥
 बन्धोऽयमवपाताख्यस्तेनान्यर्थं विगर्हितः ।
 यस्मान्नागाः प्रणश्यन्ति तेनैवं वर्जयेद् बुधः ॥ २२० ॥
 ॥ इत्यवपातबन्धः ॥

मध्यं कुञ्जरान् राजा तेषां लक्षणद्वयमम् ।
 अन्तर्मण्डकं शल्वं कुलं सम्यग् विचारयेत् ॥ २२१ ॥
 मत्स्यारन्निममुत्तमेशो नवारत्नपायनश्च यः ।
 दम्भारन्निपरीणाहः स गजो मानतः शुभः ॥ २२२ ॥
 भरत्निमात्रेणाधिक्यादराळः परिकीर्तितः ।
 अन्यरालो द्वायाधिक्याभिन्यौ मानाधिकाविमौ ॥ २२३ ॥
 अरत्निमाने हीनो यः स मध्यो मानतो गजः ।
 अरत्निद्वयहीनस्तु कनिष्ठः परिकीर्तितः ॥ २२४ ॥
 कनिष्ठादपि यो हीनो वामनः स निगद्यते ।
 वामनादपि यो हीनः कुम्भो निन्यौ गजादिमौ ॥ २२५ ॥
 सुस्निग्धौ रदनौ वृक्षौ दक्षिणश्च समुन्नतः ।
 भक्रुष्टं तालु ताम्रं च दशाष्टौ नखराः शुभाः ॥ २२६ ॥
 अपाण्डु मेहनं शस्तं बालयुवतश्च बालधिः ।
 अश्लिष्टौ विस्तृतौ कर्णौ मधुपिङ्गविलोचने ॥ २२७ ॥

सुहृते मेघगम्भीरे लोहितं पुष्करं वरम् ।
अङ्गुली वर्तुळा दीर्घा गौरश्यामा तनोः छविः ॥ २२८ ॥

शुभं लक्षणमेतत् स्याद् गजानां तयकारिणाम् ।
तस्मात्तुल्यसंयुक्ता गजा ग्राह्या मर्हाभुजा ॥ २२९ ॥

इति गजशुभलक्षणम् ॥

अतो यदन्यत् नत् सर्वं विरूपं विकृतं च यत् ।
न्यूनाधिकं तु यद्वर्षं तस्मैवमशुभं विदुः ॥ २३० ॥

हीनलक्षणसंयुक्ता गजान्याज्या मर्हाभुजा ।
दुर्भिक्षशोकभयदा लोचनोद्वेगकारिणः ॥ २३१ ॥

गति-चेष्टा-स्वरान् यस्य मत्त्वस्यानुकरोति यत् ।
अनुकमिति तद् ज्ञेयं गजचेष्टिनकोविदैः ॥ २३२ ॥

शुभानां प्राणिनां चेष्टां शुभानूकं वरं हि नत् ।
निन्दिनानां तथा चेष्टामनूकं निन्दितं विदुः ॥ २३३ ॥

सुव्यक्ता विन्दवां यस्य गौरो वर्णो मनोहरः ।
लोहितो नेत्रयाः मान्तौ स्निग्धौ च बलिर्नो रदौ ॥ २३४ ॥

एवं लक्षणमस्पृणो गजो ब्रह्मांशको मतः ।
पूजाहोऽसौ नरेन्द्राणां विजयारंभ्यवर्धनः ॥ २३५ ॥

कक्षाभागे तथा कण्ठे यः समः पृष्ठलाभनः ।
मुखे कोकनदच्छाया युग्मरोमविराजितः ॥ २३६ ॥

बहुकालमदः शूरो मेघनादेन हृष्यति ।
मजापन्यञ्चको नागः मजावृद्धिकरो ह्यसौ ॥ २३७ ॥

विन्दवां बलिरेसा वा हृष्यन्ती यस्य वर्णमणिः ।
स्वस्तिकैर्वर्धमानाग्नेर्गन्धालीय सधियाः ॥ २३८ ॥

रक्ताल्पसमे नेत्रे स स्यादिन्द्राक्षको गजः ।

समरे विजयं दद्यात् परभूपाक्षसम्पदः ॥ २३९ ॥

ताम्राक्षोष्ठौ तथा जिह्वा शार्ङ्गाक्षसमद्युतिः ।

नयने रदनी यस्य कुसुमोदकसन्निभम् (भौ) ॥ २४० ॥

धनदाक्षसमुद्गतो धनरत्नमष्टदिक् ।

नृपाणां भवने तिष्ठन् पूजितः कुञ्जरोत्तमः ॥ २४१ ॥

कृष्णमेघनिभो वर्णे स्यान्मर्षिः सद्यग्रहः ।

आसने सुभगो मूर्ध्नि गर्भारघनगर्जितः ॥ २४२ ॥

स्रवति प्रचुरं दानं वरुणाक्षकसम्भवः ।

आहवे रिपुसंहारी निजभर्तुर्जयपदः ॥ २४३ ॥

त्रिवर्लामण्डितः कण्ठे सौद्रपिक्रविलोचनः ।

केतकरुछायदक्षनः पृथुः क्राव्यपल्लवः ॥ २४४ ॥

बिन्दुमान् पाण्डुवर्णश्च शशाङ्काक्षकसम्भवः ।

सङ्गरमाङ्गणे राज्ञां गजाऽयं विजयपदः ॥ २४५ ॥

अग्निवृत्तालामहग्रोमा केशवालेषु पिङ्गलः ।

पित्ताक्षः पिङ्गनालुश्च पिङ्गपुष्करशोभितः ॥ २४६ ॥

अभ्यंशकममुद्गतः साक्षाद् वह्निरिवाहवे ।

भस्मसात् कुरुते सैन्यमशेषं द्विषतां सदा ॥ २४७ ॥

कुण्डला यस्य तनोऽध्याया गौरी चाक्ष्णोश्च कर्णयोः ।

मस्ता दीपशिखाभासा निचिदा मांसका तनुः ॥ २४८ ॥

अग्नि-मास्तयोरेक्षसेजातः कोपनो जयी ।

कश्यप इषोऽयमेकः स्यादहङ्कुशं यज मन्यते ॥ २४९ ॥

दोषाभासो मृगस्तस्य सजाते समरोत्सवे ।

अचञ्चल्याद् भवे भवे रिपुसैन्येष्वयं गजः ॥ २५० ॥

दन्तमध्यात् समारभ्य कपशो हीयते करः ।

ताम्रपुष्करपर्यन्तं सुमयाणायताङ्गुलीः ॥ २५२ ॥

सुगन्धिः सांक्रासारो दीर्घां निश्वासमन्त्रतिः ।

घनवद्बुद्धिध्वानो बलीहीनं वपुर्दृष्टम् ॥ २५३ ॥

मृदु मृक्षपात्रनश्यायं सर्वाङ्गीणं तनुरुदम् ।

श्रीगन्धपुष्करच्छाया कान्तिः सर्वाङ्गसङ्गिनी ॥ २५४ ॥

सुवर्णकेतकोद्योतो रदनो वर्तुलो दृढो ।

आयतः प्राञ्जतो मध्ये निम्नः स्याद् वादकुम्भकः ॥ २५५ ॥

अपेतरामवानोष्ठः सगदे च ममे श्रुमे ।

मुखमण्डलमत्यर्थं रम्यं दृष्टिपनागमम् ॥ २५६ ॥

पुष्पमारममे नेत्रे पक्ष्मले प्रान्नलाहिने ।

बलिनो मृदुविस्तार्षो समो छेदविचित्रितो ॥ २५७ ॥

शिराविरहितो कर्णतालौ दुन्दुभिनिस्वनौ ।

वर्तुलावुक्षतो कुम्भो समो लक्ष्मीकुक्षोपमो ॥ २५८ ॥

रम्यो भालतलन्यासो विपुलं वासनं समयम् ।

कजुर्हस्तो गलादंशो दीर्घाविमो च प्राञ्जलो ॥ २५९ ॥

बाहू दीर्घावृजू पीनावधोऽधः कपशः कुक्षौ ।

कुमाकागलालभाः स्निग्धार्धेन्दुनिभा गलाः ॥ २६० ॥

विश्रुतिर्वा दद्याहो वा शोभनाः परिकीर्तिताः ।

उरा विशालमुद्गदमुदरं व्रतनो कुक्षौ ॥ २६१ ॥

अक्षस्तं मेहनं शस्तं वराहमपनं वरम् ।

सज्जवापनियो ऽत्रो बालविधायतः कुक्षौ ॥ २६२ ॥

शङ्खकगदाकाग बिन्दुतो बलवोऽववा ।

सज्जवापनियो ऽत्रो बालविधायतः कुक्षौ ॥ २६३ ॥

अभिषेकोचितः पूज्यः सर्वकार्यमसाधकः ।

पुनाति रत्नदो राष्ट्रं धनधान्यसमृद्धिदम् ॥ २६३ ॥

शुच्याहाररतो नित्यं बलिरेस्त्वाविवर्जितः ।

अनामयः स्थिरः शूरो देवसत्त्वो भवेद् गजः ॥ २६४ ॥

मेधावी वै कियादक्षः कामुकश्चपलः पटुः ।

स्नम्बमेक्षणके शस्तो गजो गन्धर्वसत्त्वजः ॥ २६५ ॥

जलावगाहनासक्तः कोपनः कातरो भृशम् ।

भाजने लम्पटो नित्यं कुञ्जरो विप्रमन्त्रजः ॥ २६६ ॥

दान्तः शूरः मदोन्माहो बली युद्धविशारदः ।

अर्धाकराहवे धीरः सत्रसत्त्वो भवेद् द्विपः ॥ २६७ ॥

दण्डसाध्यस्तथा नीचा मूर्खश्च मलिनाशनः ।

आहवे निरतः शूरः शूद्रसत्त्वो भवेत् करी ॥ २६८ ॥

विश्वासघातकः क्रूरो गमने कुटिलक्रमः ।

न शुक्रे च मदेऽन्यथे सर्पसत्त्वः करी मतः ॥ २६९ ॥

एतानि त्रीणि सत्त्वानि राजसस्य भवन्ति हि ।

राजसः पित्तभूयिष्ठः पित्तलस्तप्तविग्रहः ॥ २७० ॥

उन्मार्गेण सदा याति विषेकरहितो भृशम् ।

उन्मत्त इव चेष्टायाम् द्विपः पैशाचसत्त्वजः ॥ २७१ ॥

निष्ठायां चरति स्वैरं मनुष्याणां वधे रतः ।

वेगवान् सखलो हस्ती रत्नः सत्त्वसमुद्भवः ॥ २७२ ॥

एते द्वे तामसे सत्त्वे तामसो वातलो भृशम् ।

सखलो हृष्यते क्लृप्तो निष्ठाशून्यको ममः ॥ २७३ ॥

जायते पाण्डुरो वस्तु केचन रोमणि वाजपौ ।

वर्जं च नेत्रयोर्ध्वं स स्यादैरावताम्यवः ॥ २७४ ॥

युद्धक्षयः सारसहस्रं कोपी युद्धविशारदः ।
कुञ्जरोमा स्थूलग्रीवः पुण्डरीकान्वयो गजः ॥ २७५ ॥

श्यामवर्णः सुदेहश्च कृष्णकेशः कुक्षोदरः ।
स्थूलबिन्दुर्दनुर्वजः पुष्पदन्तान्वयः करः ॥ २७६ ॥

अग्निवर्णः सुरणांशो वेगवान् जललम्पटः ।
आयतो विस्तृतोऽन्यथ वामनान्वयजो द्विपः ॥ २७७ ॥

प्रचण्डः कुमुदच्छायः कपोतनयनः शर्पा ।
मेघावी तनुरोमा च सुपतीकान्वयो गजः ॥ २७८ ॥

स्निग्धबालविदन्ता यक्षतोहरकरान्वितः ।
उन्नतस्थूलजयनः माऽन्ननान्वयमश्चरः ॥ २७९ ॥

रौद्रः पृथुशिरा ह्रस्वभोजरसनमन्वितः ।
पेचकक्ष्यः स्थूलकलः सार्वभौमान्वयो गजः ॥ २८० ॥

कुमुदाभः स्थूलतनुः स्निग्धलोहितलोचनः ।
कृष्णविस्तार्णहस्ताग्रः कुञ्जरः कुमुदान्वयः ॥ २८१ ॥

इति गजमातिभेदलक्षणम् ॥

एवं परीक्ष्य यत्नेन लक्षणैरुच्यमानं गजान् ।
स्त्रीकुर्यादवनीपालो विपरीतान् परिम्यजेत् ॥ २८२ ॥

स्त्रीकृताननुषदांस्तान् सिन्धुरान् शिलापेषकृपः ।
अवधेऽथ वधे कर्म वाक्पदाङ्गुलभङ्गिभिः ॥ २८३ ॥

शुभे दिने शुभे क्षेत्रे सौम्याक्षामम्बुलं गजम् ।
पातः कृत्वा द्विजभेषजं मन्त्रसामा निवाचरे(ये)त् ॥ २८४ ॥

दधिपूर्वाक्षतैः पुष्पैश्चन्दनैः कुङ्कुमादिभिः ।

अर्चयेत् सिन्धुरं राजा सस्यग् दिनचतुष्टयम् ॥ २८२ ॥

नतश्चासौ स्मरेज्जन्म सामजन्मा मतङ्गजः ।

अभिनन्दन् गृहावासं त्यजन् कान्तारजं सुखम् ॥ २८३ ॥

उत्तमेऽहनि नागानामपराणि प्रबन्धयेत् ।

निगदैश्चर्मनिर्माणैर्दंढं गाढं यथामुखम् ॥ २८४ ॥

पुरोभागे त्रयं स्थाप्यं कर्णदेशे नरावुधौ ।

पश्चाद्भागं तथा द्वौ च मत्स्यगधारिणः क्रमात् ॥ २८५ ॥

पक्षयांशभयोः स्थाप्ये करिण्यावतिश्रितौ ।

आराहस्तैस्ततः सर्वैर्नियम्योऽसौ मतङ्गजः ॥ २८६ ॥

शिक्षयेच्च ततो भाषां कर्मज्ञानाय दन्तिनम् ।

अनालस्येन निर्वन्धात् प्रत्यहं गजपोषकः ॥ २८७ ॥

एषेहाति च सञ्चाले स्थितवप्यपमारणे ।

हेढे हेढेति वक्तव्यं गजशिक्षाविशारदैः ॥ २८८ ॥

पार्श्वद्वयापमार च फापेति विनियोजयेत् ।

उपवेशे प्रयोक्तव्यं विश्वाति वचनं स्फुटम् ॥ २८९ ॥

नुङ्कृत्वापने वाच्यं गजशिक्षाविशारदैः ।

द्विवाच्यं करसङ्काचे वप(प) दिहरेति शिक्षकैः ॥ २९० ॥

भरीहेति प्रयोज्यं हि करस्योत्क्षेपणं प्रति ।

स्तम्भादिभगने वाच्यं हिज्ज-हिज्जेति शिक्षकैः ॥ २९१ ॥

गात्रस्यान्तक्षणे वाच्यं भले भलेति यन्त्रिभिः ।

अपरानमने किः क्लिभेननायं विचक्षणैः ॥ २९२ ॥

याचनार्थं महामात्रो दे दे लब्धमुदीरयेत् ।

करप्रहारणे शिष्यो हेहयेति द्विरुक्तः ॥ २९३ ॥

कवलग्रमे द्विर्द्विर्वावद् ग्रामो निर्गार्यते ।
परित्यागे पयोक्तव्या कुरु कुदेति वारता ॥ २९७ ॥

मा या निवारणे वाक्यो गजशिलाविस्मारदैः ।
दिग् दिगिति वक्तव्यो भूमौ दन्ताभिधाने ॥ २९८ ॥

बहिः शृण्दाभिधाने तु हृ हृ वाक्यं पक्षोभयेत् ।
शनेः सञ्चारणे वाक्यो लञ्च लेश्वेति कांविदैः ॥ २९९ ॥

आह्वाने कुञ्जरो ज्ञाप्य इच्च भूमेति यन्त्रिभिः ।
कस्यापि ग्रहणे वाक्यो घे घे शब्दं मनकृतः ॥ ३०० ॥

ईदृशो प्रगया भाषा शिलयेन मनकृतम् ।
भाषाभिन्नं गजं ज्ञानं पश्चान्कर्षणि याजयेत् ॥ ३०१ ॥

पुरस्थितेन शृण्दाया नारदो(भारतां)दः शनेः शने ।
कर्तव्यस्मन्नयासागः करं सङ्काश्य तिष्ठति ॥ ३०२ ॥

आराभ्यां मुखपार्श्वस्थौ तुदतो हनुयुग्मकम् ।
उक्षमस्य मुखे नागस्मन्नयादरनिष्ठे ॥ ३०३ ॥

ततः कर्णमर्षापस्थः कर्णमूले प्रतादनम् ।
कुरुनस्तन्नयाद् दन्ता कर्णावृद्धय तिष्ठति ॥ ३०४ ॥

आराघातभयवस्तो यदि पश्चाद् ब्रजेद् गजः ।
आराभ्यां तादनं तस्य कुर्वति पार्श्वमस्थितौ ॥ ३०५ ॥

ततः स्थानकमसिद्धः सौष्ठवं लभते गजः ।
शिक्षयेत ततो ज्ञानं यन्त्रितं सर्वकर्मसु ॥ ३०६ ॥

ततः कर्मकरो वृक्षः पाणिभ्यां धृतमक्षिकः ।
स्थानके तिष्ठतस्मिन्स्य वक्षिष्य करिणांऽव्रतः ॥ ३०७ ॥

आस्कार्प भक्षिके पूर्वं दर्शयेदेकभक्षिकाम् ।
हृत्कारैर्द्विपं यन्ता भक्षिकाहनने जुदेत् ॥ ३०८ ॥

करं कुण्डलिनं नागः प्रसार्य धृतभक्षिकाम् ।
प्रहरेद् बाह्वस्तेन प्रेरितः सभिषादिना ॥ ३०९ ॥

हस्तप्लुत्तिप्य नागेन्द्रं यन्ता वाक्यैः सुशिक्षितैः ।
अन्तःकरेण भक्ष्यायां ताडनं कारयेद् दृढम् ॥ ३१० ॥

पार्श्वद्वयसमायुक्तौ ततः कर्मकरावुभौ ।
भक्षिकापाणिकौ नागमात्मानं प्रति कर्षतः ॥ ३११ ॥

बाह्वस्तेन तत्रैकां भक्षिकां ताडयेद् गजः ।
अन्तर्हस्तेन वाप्यन्यां प्रहरेत् पुनः पुनः ॥ ३१२ ॥

क्रमेणानेन तिष्ठन्ति भक्षिकापाणयस्त्रयः ।
चत्वारः पञ्च वा दत्ता दर्शयन्तः स्वभक्षिकाः ॥ ३१३ ॥

अन्तर्हस्तेन तत्रैकां बाह्वस्तेन चापराम् ।
प्रहारयेत् तमारूढो भक्षिकास्ता यथाक्रमम् ॥ ३१४ ॥

ततः प्रहरणे दक्षो भवेन्मातङ्गकुञ्जरः ।
पश्चात् प्रहरतेऽङ्गानि नरोद्भ-गज-वाजिनाम् ॥ ३१५ ॥

ततोऽङ्गवारणैः शिष्यस्तज्ज्ञैः कर्मकरैः करी ।
घासं वेष्टं शुद्धं क्षात्रिमिश्रुकाण्डमवापि वा ॥ ३१६ ॥

दर्शयित्वा प्रकोट्यैर्न प्रसारितकरं मज्जम् ।
विवेष्टयेन्नित्यं नागं घासकोशं प्रदर्शयेत् ॥ ३१७ ॥

करेण वेष्टितो नागं दद्याद् घासं करस्त्रितयम् ।
आस्कार्प्य च करं तस्य स्वयमुद्धृत्य मण्डति ॥ ३१८ ॥

वारणे विमताश्चक्रं वारवेष्टोचनैर्विना ।
स्वाङ्गं च विपुलं यत्नाद् दद्यायेत् परिवर्तनैः ॥ ३१९ ॥

ततोऽङ्गुष्ठेन सैकद्वः प्रतोदेन च पीडितः ।

हिग हिगेति संशोको धृत्वा कर्मकरं हृदय ॥ ३१० ॥

मुत्सं निसिप्य भ्रूमागे प्रोहावाकुम्भ्य तिष्ठति ।

हस्तेन वेष्टयेदङ्गं कर्मकारस्य कुञ्जरः ॥ ३११ ॥

पश्चाद् बर्षविनिर्माणे प्रतिकूलं निराकृतिः ।

निसिपेदग्रहस्तस्य कुञ्जरस्य वर्षेचिणः ॥ ३१२ ॥

ततः शुष्काभिषत्तेन दन्ताग्रव्यधनेन च ।

गात्राध्यापपराभ्यां च मर्दनेन च येवर्षे ॥ ३१३ ॥

पूर्णाङ्करोति तद्रूपं वधकर्मणि शिशिनः ।

ततोऽसौ मारवेज्जन्तुं कृतान्त इव शिशितः ॥ ३१४ ॥

चतुरस्रं कर्मकृतं बालुकापूरितं मनाक् ।

दण्डाग्रसंस्थितं कार्यं तद्भासेन्यभिधीयते ॥ ३१५ ॥

दण्डाग्रे दर्शयेज्जलं कम्पयेच्च सङ्घट्टकम् ।

निषादिभेरितो नामो रदवाभ्यां निहन्ति तम् ॥ ३१६ ॥

सद्युभर्तस्तथा नार्धेवर्षेनैः पार्श्वसमाभिर्नैः ।

विचिरेषुः बहरेष्वासां दन्तपातेषु शिशितः ॥ ३१७ ॥

उन्मोच्य बन्धनं पश्चात् पूर्वस्थानकमाभितम् ।

सञ्चारयेत् ततो वीध्यापङ्गुष्ठाभ्यां नुदन् गजम् ॥ ३१८ ॥

कवचं दर्शयित्वा तु धावयेदनु धावतः ।

पार्शाभ्यां वर्तनैः पश्चान्मण्डलेषु प्रचारयेत् ॥ ३१९ ॥

एवं संशिशितो नामो वधवाक्येषु कर्मसु ।

जयत्येकोऽपि सङ्ग्रामे नर-बाहि-मनान् बहून् ॥ ३२० ॥

शुभकक्षणसंयुक्ताः कुञ्जरा भद्रजातयः ।

शिशिताः सर्वकर्माणि ब्रह्मे कार्या महीश्वरा ॥ ३२१ ॥

इति गजशिक्षानिष्पत्त्यम् ॥

रजतस्य सुवर्णस्य रत्नानां रक्षयेत् स्वनिम् ।
 तत्सम्भूतेषु सर्वेषु करं राजा समाहरेद् ॥ ३२२ ॥
 द्रव्यं भूमिमतं विद्याद् विविधैर्लक्षणैर्नृपः ।
 लक्षणानि प्रवक्ष्यामि निधीनां प्रतिपद्ये ॥ ३२३ ॥
 वर्षासु शीतकाले च यत्र गोषा निरन्तरम् ।
 वृद्धिकः पञ्चमो वाऽऽस्ते तत्र भूमौ भवेज्जिधिः ॥ ३२४ ॥
 दृश्यते स्वजरीदानां सम्भोगो यत्र भूतले ।
 निरिन्धनो ज्वलेद् बद्धिर्ध्रुवं तत्र भवेज्जिधिः ॥ ३२५ ॥
 आषतो दृश्यते यत्र विना हेतुं जकाश्रये ।
 पङ्कजानि द्विशीर्षाणि तत्र तोये भवेज्जिधिः ॥ ३२६ ॥
 अमरोहत्य वृक्षस्य परोहो यत्र दृश्यते ।
 रम्भा कष्टकिनी यत्र भूमौ तत्र भवेज्जिधिः ॥ ३२७ ॥
 शिखाद्विनयसंप्लुक्तस्तालो यत्र मह्यते ।
 पुष्पस्योपरि पुष्पं वा सितौ तत्र भवेज्जिधिः ॥ ३२८ ॥
 दृष्ट्वाऽर्कं भुवमाधाय वृषभो यत्र नर्दति ।
 बारं बारं प्रहृष्टात्मा शोण्यां तत्र भवेज्जिधिः ॥ ३२९ ॥
 हस्तद्वयसङ्घट्टेभ्यो बाण्यो यत्रानिमिलकः ।
 रुद्धिर्वा लौकिकी यत्र निधिं तत्र स्वनेजृषः ॥ ३३० ॥
 स्वनिष्ठासेषु सर्वेषु लक्षणेन निरूप्यते ।
 तत्रापि कल्पते तज्ज्ञैर्निधिर्विधुक्तपार्श्वतः ॥ ३३१ ॥
 लक्षणैर्ब्रजिते द्रव्ये स्थाननिश्चयहेतवे ।
 अस्ति नास्तीति ज्ञात्वा निवृत्त्यै वर्तितरूप्यते ॥ ३३२ ॥
 उलूकस्य वसाञ्जोक्तैर्लक्ष्यैः कथयन्तवः ।
 एतैर्विहितया वस्यां कञ्जकं परिकल्पयेत् ॥ ३३३ ॥

कज्जसेनामयेत् तेन लोचने प्रयतो नरः ।

करस्वमिष भूमिस्थं निधिं पश्यति निधितम् ॥ १४४ ॥

सितार्कतुलकस्यापि पद्ममूत्रपिबेष्टितम् ।

सप्तकुत्सो वराहस्य वसया परिभाषितम् ॥ १४५ ॥

कपिलासर्पिः(?)दीप्तं च कज्जकं जनयेद् वदा ।

तत्कज्जलाक्तनयनो निधिं पश्येद् हवि स्थितम् ॥ १४६ ॥

हृदयं कुण्डलाकस्य जिह्वा वादाय पेपयेत् ।

अमयेन्मधुना सार्द्धं नेत्रे पश्येत् ततो निधिम् ॥ १४७ ॥

रात्रौ कुण्डलवर्द्धस्याङ्गुलवसयोक्षिताम् ।

पद्ममूत्रकृतां वर्ति कज्जकार्यं प्रदीपयेत् ॥ १४८ ॥

तेनाञ्जिताक्षियुगलो गृध्राद्याऽवलोकायन् ।

शर्वर्या वीक्षते वादं निधिं भूमितमस्थितम् ॥ १४९ ॥

कुनटी गन्धकं तालं शङ्खकस्य च केण्डिका ।

पद्ममूत्रार्कतूलेन वर्तिमैत्रैः प्रकल्पयेत् ॥ १५० ॥

कपिलासर्पिषा दीप्ता वर्तिनिधिसर्षापगा ।

उत्पतेत् सुस्फुटे द्रव्ये निपतेत् सा महानिधौ ॥ १५१ ॥

अर्क-शाल्वकि-कार्पास-तुलकस्विततन्तुभिः ।

पेट-पद्ममूत्रैश्च वेष्टयेच्छिलिनः शिलाम् ॥ १५२ ॥

महानिधौ प्रदीप्ता सा निधिस्थाने प्रदर्शिता ।

त्रिष्विषा जायते सद्यो निपतेद् वा निधिस्थले ॥ १५३ ॥

एवं शाल्वा निधिस्थानं कुण्ड-वृषाप्रतीः कलैः ।

यथायोग्यं च वर्तिभिः पूजयेत् त्रिविधोक्तसः ॥ १५४ ॥

श्रीधरं च श्रिया युक्तमुखा च महेश्वरम् ।
ब्रह्माणं च सरस्वत्या सहितं पूजयेद् बुधः ॥ ३५५ ॥

गणेशं च गणैः सार्द्धं तत्स्यान्वाधिपतिं तथा ।
भूतवेताळसहितं क्षेत्रपाळं च पूजयेत् ॥ ३५६ ॥

धनेशं यक्षसङ्घातपरिवारसमन्वितम् ।
जलस्थाने विशेषेण वरुणं च प्रपूजयेत् ॥ ३५७ ॥

त्रिभिर्वा पञ्चभिर्वापि समभिर्नवभिस्तथा ।
अधिकैर्विषमैर्वाऽपि साधकैः स्ननोद्यतैः ॥ ३५८ ॥

उपोषितैः श्रुचिर्भूतैः श्वकैर्भयविचर्जितैः ।
स्नैयशास्त्रानुसारेण निजाङ्गसतरक्षणैः ॥ ३५९ ॥

समुद्भवेभिधिं राजा निजाध्यक्षपुरःसरम् ।
एवं सिध्यन्ति सर्वाणि निधानानि न संशयः ॥ ३६० ॥

धनानामीश्वरो राजा ब्रह्मणा परिकल्पितः ।
भूगतानां विशेषेण यतोऽसौ विबुधाधिपः ॥ ३६१ ॥

इति निधिः ॥

मौक्तिकानां समुत्पत्तिः स्थाने स्थाने मदोदधौ ।
तानि स्थानानि संरक्षेदाहरेच्च ततो धनम् ॥ ३६२ ॥

विचित्ररत्नगर्भस्य नानासम्बोधसम्पन्नः ।
शरद्वज्रपटीकाश्वतरङ्गोद्धासभासिनः ॥ ३६३ ॥

अमरीकृतगीर्वाणनिबहस्य मुबारसैः ।
वटवाशिष्ठित्वाजाकैर्निहुतादिफणामणैः ॥ ३६४ ॥

इन्द्रनीलनिभोऽनुत्तररश्मिनिभं वपुः ।

विभ्राणस्येन्द्राभर्षुर्दिभ्रम्भस्वापसदनः ॥ १६५ ॥

वज्रपातभयवस्तकुलाचलककुप्तिभेः ।

रत्नौषदीप्तिस्मिभ्रफेनस्यातिवितन्वतः ॥ १६६ ॥

सुधामृतिकलादानात् कृतार्थीकृतशूलिनः ।

पातालमूलपर्यन्तसम्प्राप्तवक्रधारिणः ॥ १६७ ॥

प्रत्यग्रविद्रुमलतासन्दिग्धोर्वाङ्गलस्त्रिभः ।

वृद्धैश्च वदवावहिभूतिभ्रान्ति वितन्वतः ॥ १६८ ॥

उल्लसन्निर्लेपानां हृन्दैः फेनलवोञ्जवटैः ।

आकुलस्य गिरेः शृङ्गेर्येनाकस्येव राजर्षेः ॥ १६९ ॥

अनन्तान्मान्महस्वाद्य विभ्रतो गगनोपवाम् ।

उदामस्कुरितोऽनुत्तररश्मिनासकारिणः ॥ १७० ॥

पल्लच्छेदभयायानभूभृद्भाविधायिनः ।

उपमां विभ्रतः साक्षात् सोमेश्वरमहीश्वरः ॥ १७१ ॥

ऐरावत-सुधा-लक्ष्मी-श्रीनर्दाघिनिजन्मनः ।

अयनस्य हरेस्तुङ्गभङ्गपातवियद्विभ्रतः ॥ १७२ ॥

पारिजातं सुधां लक्ष्मीं वारुणीं श्रीनर्दाघितिम् ।

दृष्ट्वा त्रिजगतो भावान् सम्प्राप्तस्य वदान्धताम् ॥ १७३ ॥

वेलापुङ्गु सवेषु मयीपस्थेषु वारिभेः ।

रक्षा विधेया यत्नेन राज्ञा सम्पदमिच्छता ॥ १७४ ॥

निजवेलातटस्थानां पोतवाहनकर्मणाम् ।

पोते प्रत्यागते तस्मात् दण्डमार्गं हरेजृम्भः ॥ १७५ ॥

प्रतीपयावतानीतपोतानां स्वेच्छया नृपः ।

स्त्रीकुप्यात् सकलं ब्रह्मं किञ्चिद् दद्याच्च युषतिः ॥ १७६ ॥

इति राष्ट्राध्यायः ॥ १ ॥

धातुवादयोगेन विविर्धयेद् धनम् ।

तामेव साधयेत् स्वर्गं रौप्यं वज्रेण साधयेत् ॥ १७७ ॥

शुष्कपुष्पकाष्ठस्य पुष्पं संक्षोष्य चूर्णयेत् ।

छानदुग्धेन तन्मूर्ध्नीं श्रीन् वारान् परिभावेत् ॥ १७८ ॥

वङ्गवृक्षाक्षूर्णेन पिष्टेनैतत् मलेपयेत् ।

पुटपाकेन तद् दग्धं तारं भवति शोभनम् ॥ १७९ ॥

श्वेतवज्रतरोः पुष्पं स्वरसेन विभावेत् ।

तालं द्वात्रिंशत् वारान् तेन वङ्गं मलेपयेत् ॥ १८० ॥

पुटपाकेन तद् दग्धं वङ्गं व्रजति तारताम् ।

मार्दवं कालिमां गन्धं वङ्गं त्यजति निश्चितम् ॥ १८१ ॥

श्वेतवज्रतरोर्वीजतैलेन परिभावेत् ।

गन्धकं सप्तकुत्वोऽथ तेन ताम्रदलानि च ॥ १८२ ॥

लेपितं तत्पुटे दग्धं शुल्बं काञ्चनतां व्रजेत् ।

दाहच्छेदनियर्षादिकर्मयोग्यं भवेत् ततः ॥ १८३ ॥

तस्य तैलेन द्रव्यं गन्धकं पारदं तथा ।

मर्दयेत् स्वल्पपापाणे यावत् तत् कल्कतां व्रजेत् ॥ १८४ ॥

लेपयेत् तेन कल्केन वङ्गपत्राणि सर्वतः ।

दग्ध्वा दग्ध्वा पुनर्लिम्पेद् वारान् द्वात्रिंशत् पुनः ॥ १८५ ॥

ततो वङ्गं भवेत् स्वर्गं रज्जितं द्रवदादिभिः ।

व्यवहारसमं शुद्धं कर्मयोग्यं भवेच्च तत् ॥ १८६ ॥

निर्घासं आकृष्टस्य शूलवज्रेण गाढयेत् ।

समूहशिशुचूर्णेन निर्घाससहितेन च ॥ १८७ ॥

परितस्ताम्रपत्राणि दग्ध्वा दग्ध्वा विकेपयेत् ।

दाहैः वज्रभिरेतत् तु काञ्चनं जायते शुभम् ॥ १८८ ॥

कलानि शाकहसस्य पकान्वादाय भाषयेत् ।
तद्वत्सेन रसेनापि यन्निष्ठासहितेन च ॥ १८९ ॥

तेन कल्केन पत्राणि शुल्कमानि प्रक्षेपयेत् ।
दोषे पुटपाकेन यावद् भवति काञ्चनम् ॥ १९० ॥

सङ्ख्युर्ण्य बल्कं छाकीयं तद्वत्सेन विभावितम् ।
करवीररसैर्युक्तं तेन पत्रं विक्षेपितम् ॥ १९१ ॥

ताम्रं तज्जायते तारं पुटपाके प्रतापितम् ।
गारोधारं भवेत्तु सम्यग्यवहारक्रियोचितम् ॥ १९२ ॥

एवमादिभिरन्यैश्च वादग्रन्थक्रियाक्रमैः ।
कारयेत् कनकं तारं धनवृद्धये नराधिपः ॥ १९३ ॥

सुवर्णं रजतं रत्नैर्वर्ण्यैराभरणैस्तथा ।
पूर्णां व्यवसहः कार्यः कोष्ठो नित्यं गृहीतुमा ॥ १९४ ॥

इति धातुपाद-रसावनम् ॥

शुटीकुत्सामलो तत्रं यन् स्वर्णं निष्कृतम् ।
तत् स्वात् पोटकवर्णाकृतं कोष्ठे स्थाप्यं तद्वत् हि ॥ १९५ ॥

वाकार्यपुतिलहार्चं विधुतीतिसमवयम् ।
शुद्धं भूषणयोग्यं स्वात् निदधानां गृहीतुमा ॥ १९६ ॥

कुतं वा निष्कृतेन यनं वा निष्कृतम् ।
भूषणत्वेन वा सिद्धं शुद्धं कोष्ठे विचारयेत् ॥ १९७ ॥

धर्मस्यार्थस्य कामस्य साधकं जनरक्षणम् ।
शुद्धं सुवर्णकोष्ठस्यवायुर्धर्मजीवदं भवेत् ॥ १९८ ॥

धात्वन्नरसमायुक्तमशुद्धं नैव धारयेत् ।

अशुक्तं स्वर्णकार्येषु गृह्यन्दर्षाविनाशकम् ॥ ४९९ ॥

नागेन मिश्रितं रौप्यं वह्निना परिशोधितम् ।

चन्द्रमण्डलसङ्काशं कोशे स्थाप्यं महाशुभा ॥ ४०० ॥

यशः-सौभाग्यजननं श्रेष्ठपुत्रप्रदायकम् ।

गृहं विधारितं रौप्यं मलिनं चामुत्तमदम् ॥ ४०१ ॥

रत्नानि धारयेत् कोशे धुद्धानि गुणवन्ति च ।

सम्भवं च तथा नार्तिं गुणं तेषां परीक्ष्य च ॥ ४०२ ॥

कृते युगे कलिङ्गेषु कोसले वज्रसम्भवः ।

हिमालये मन्त्रादौ त्रेतायां कुलिशोद्भवः ॥ ४०३ ॥

पौण्ड्रके च सुराष्ट्रे च द्वापरे या च सन्ततिः ।

वैरागरे च सोपारे कलौ हीरकसम्भवः ॥ ४०४ ॥

गुणाः पञ्च समाख्याता दोषाः पञ्च प्रकीर्तिताः ।

छायाश्चतस्रो विज्ञेया वज्राणां रत्नकोविदैः ॥ ४०५ ॥

पटकोणत्वं लघुत्वं च समष्टदलता तथा ।

तीक्ष्णाग्रता निर्मलत्वमिमे पञ्च गुणाः स्मृताः ॥ ४०६ ॥

मलो बिन्दुस्तथा रेखा त्रासः काकपदं च यत् ।

एते दोषाः समाख्याताः पञ्च वज्रेषु कोविदैः ॥ ४०७ ॥

श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा छाया चतुर्विधा ।

विमलप्रियवैश्यानां शुद्धजातेर्यथाक्रमम् ॥ ४०८ ॥

यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च यदाप्नोति नशान्मुखात् ।

गुणयुक्तस्य वज्रस्य विप्रजातेर्विदारणात् ॥ ४०९ ॥

जयः पराक्रमस्तस्य शत्रुनाशाय जायते ।

गुणवत् सञ्जर्ताय वज्रं वसति वज्रदे ॥ ४१० ॥

कलाकुञ्जलता द्रव्यं मन्त्रा सम यज्ञो महत् ।

गुणिनः पविस्त्रस्य वैद्यजातेर्विधारणात् ॥ ४११ ॥

परापकारिता दास्यं धनधान्यममृतयः ।

गुणयुक्तस्य वज्रस्य शूद्रजातेर्विधारणात् ॥ ४१२ ॥

मले मलिनता ख्याता धारणाद् दंष्ट्रिणो भयम् ।

कोणे व्याधिभयं मोक्तं मध्ये बहिर्भयं भवेत् ॥ ४१३ ॥

दोषेषु बिन्दुरावर्तः परिवर्तो यवाकृतिः ।

चतुर्दशं मयान्मयाता बिन्दुवो वज्रसंश्रयाः ॥ ४१४ ॥

रक्तोऽथ वज्रुक्तो बिन्दुरावर्तः मध्यवर्तनः ।

रक्तश्च परिवर्तस्तु रक्तं पञ्चापमव्यक्तः ॥ ४१५ ॥

बिन्दुरायुर्धनं हन्यादावर्तो भयमादिशेत् ।

परिवर्तं भवेद् व्याधिभवे तु फलमुच्यते ॥ ४१६ ॥

स च रक्तस्तथा पीतः श्वेतश्च त्रिविधो मतः ।

रक्तवर्णे यथे ख्यातं राजाश्वस्य विनाशनम् ॥ ४१७ ॥

यथे पीते कुलस्यान्तो धनयायुः मिते भवेत् ।

एवं दोषा गुणाश्चांक्ता यवबिन्दोरश्लेषतः ॥ ४१८ ॥

मध्यवक्त्रा शुभा रेखा रामवक्त्रा भयङ्करी ।

छेदभ्रान्तिकरी छेदा रेखा शस्त्रभयमदा ॥ ४१९ ॥

पल्लवपत्रस्या या छेदना सा मर्कटिनी ।

रेखा वज्रुविनाशाय जायते वज्रसंश्रिता ॥ ४२० ॥

शुकः काकपदाकारो दृश्यते यः पद्मो स्थितः ।

स मृन्युमादिशून्याधु धनं वा सकलं हरेत् ॥ ४२१ ॥

भग्राग्रं भग्नमध्यं च दलहीनं च वर्तुलम् ।

कान्तिहीनं च यद् वज्रं दोषाय न गुणाय तत् ॥ ४२२ ॥

भिक्षभ्रान्तिकरस्त्रासः सन्त्रासं जनयेत् स्फुटम् ।

एवं दोषा गुणाः प्रोक्ता वज्राणां सोमभृशुजा ॥ ४२३ ॥

इति वज्रोप-गुणाः ॥

कोलाहि-करि-मन्स्यानां शीर्षे मुक्ताफलोद्भवः ।

त्वक्सार-शुक्लिन-शङ्खानां गर्भे मुक्ताफलोद्भवः ॥ ४२४ ॥

धाराधरेषु जायेत मौक्तिकं जलचिन्दुभिः ।

दुर्लभं तन्महारत्नं देवैस्तन्नायतेऽम्बरात् ॥ ४२५ ॥

गजादिजं सुदुष्प्रापं मौक्तिकं तपसा विना ।

मौक्तिकं शुक्तिजं लभ्यमाकरेषु कलौ नृभिः ॥ ४२६ ॥

कुक्कुटाण्डसमं वृत्तं मौक्तिकं निविटं गुरु ।

घनजं भानुसङ्काशं देवयोग्यममानुषम् ॥ ४२७ ॥

काम्बोजकुम्भमम्भूनं धार्वाफलसमं निभम् ।

भानाम्रपिअरच्छायं मौक्तिकं मन्ददीधिति ॥ ४२८ ॥

फणिजं वर्तुलं रम्यं नीलच्छायं मराश्रुति ।

पुण्यरीता न पश्यन्ति वासुकेः कुलसम्भवम् ॥ ४२९ ॥

कोकजं कोकसरसं तदंघ्रासद्वयच्छवि ।

अलम्यं मनुजै रत्नं मौक्तिकं पुण्यवर्जितैः ॥ ४३० ॥

शुभ्राकलसमं स्थौल्यात् तिमिजं मौक्तिकं लघु ।

पाटलीपुष्पसरसं मन्दजाति सुवर्तुलम् ॥ ४३१ ॥

पीता लक्ष्मीमदा ज्ञेया मधुरा बुद्धिबर्धनी ।
शुक्ला यशःकरा छाया नीला सौभाग्यदासनी ॥ ४५६ ॥

इति मौक्तिकपरीक्षा ॥

मात्रलां प्रोच्यते गुणा ताम्रिन्सो रूपकं भवेत् ।
रूपकैर्देशभिः प्रोक्तः कलत्रो नाम नामतः ॥ ४५७ ॥

कांस्यपात्रद्वयं वृत्तं समानं रूपनामतः ।
चतुर्दिछद्रमपायुनं प्रन्येकं रज्जुयन्त्रिनम् ॥ ४५८ ॥

दण्डः कांस्यमयः शृङ्गो द्वादशाङ्गुलममितः ।
पञ्चद्वयममानश्च पान्नयासुद्रिकायुतः ॥ ४५९ ॥

मध्ये तस्य प्रकर्तव्यः कण्टकः कांस्यनिर्मितः ।
पञ्चाङ्गुलायनस्तस्य मूले छिद्रे प्रकल्पयेत् ॥ ४६० ॥

निवेश्य छिद्रदेशेऽस्य शलाकाङ्गुलमात्रिका ।
शलाके पान्नयास्नस्याः कालयेत् तोरणाकृतिः ॥ ४६१ ॥

तोरणस्य शिरोमध्ये कर्तव्या लघुकुण्डली ।
तत्र रज्जुं निबध्नायात् तां धृत्वा तालयेत् सुधीः ॥ ४६२ ॥

कलत्रमानकं द्रव्यमेकदेशे निवेशयेत् ।
अन्यतो जलविन्दुस्तु तालनार्थं विनिक्षिपेत् ॥ ४६३ ॥

कण्टके च समं ज्ञाते तोरणस्य च मध्यमे ।
तदा समं विजानीयात् तालनं नाम काविदः ॥ ४६४ ॥

इति तुलाव्यञ्जनम् ॥

चत्वारि त्रीणि युगं वा तथैकं वा तुलास्थितम् ।
समं कलत्रमानेन तदुत्तमतमं क्रमात् ॥ ४६५ ॥

नवपात् पञ्चमं यावत् कलत्रेण समं यदा ।
तत् क्रमादुत्तमं ज्ञेयं मौक्तिकं रत्नवेदिभिः ॥ ४६६ ॥

चतुर्दशान् समारभ्य दशसहस्रावधि क्रमात् ।
कलशस्य समानत्वात् मौक्तिकं मध्यमं स्मृतम् ॥ ४६७ ॥

आरभ्य विंशतिनान् क्रमात् पञ्चदशावधि ।
लघ्व्यस्ताः कथिता मृक्ता मूल्यं च तदनुक्रमात् ॥ ४६८ ॥

अतः परं च सूक्ष्माणि मौक्तिकानि प्रचक्षते ।
तांछने क्रम एव स्यान्मूल्यं चापि निरूपितः ॥ ४६९ ॥

सूक्ष्माणां स्वल्पकं मूल्यं लघूनां लघुमूल्यकम् ।
मध्यानां मध्यमं मूल्यं गुरुणां बहुमूल्यता ॥ ४७० ॥

कलशद्रव्यमानेन यथेकं मौक्तिकं भवेत् ।
न धार्य नरनाथैस्तद् देवयोग्यमनुत्तमम् ॥ ४७१ ॥

उत्पत्तिराकरश्लाया गुणदोषाः शुभाशुभम् ।
तांछनं मूल्यविन्यासः कथितः सोमभूभुजा ॥ ४७२ ॥

इति मौक्तिकनोलन-मूल्यविन्यासः ॥

सिन्धौ रावणगङ्गायां सिंहले जन्म कीर्तितम् ।
क्षेत्राणि तत्र चत्वारि माणिक्यस्य बुधा जगुः ॥ ४७३ ॥

सिंहलं प्रथमं क्षेत्रं तत्र कालपुरं परम् ।
अन्धं तृतीयमादिष्टं चतुर्थं तुम्बरं स्मृतम् ॥ ४७४ ॥

सिंहले तु भवेद् रक्तं पद्मरागमनुत्तमम् ।
पीतं कालपुराद्भूतं कुरुविन्दमिति स्मृतम् ॥ ४७५ ॥

अशोकपल्लवच्छायमन्ध्रे सौगन्धिकं विदुः ।
तुम्बरच्छायया नीलं नीलगन्धिं प्रकीर्तितम् ॥ ४७६ ॥

उत्तमं सिंहलाद्भूतं निकृष्टं तुम्बरोद्भवम् ।
मध्ययोग्यमध्यमं ज्ञेयं माणिक्यं क्षेत्रभेदतः ॥ ४७७ ॥

माणिक्यस्य समारुयाना अष्टौ दोषा मुनीश्वरैः ।

गुणाश्चत्वार आरुयानाः छायाः षोडश कीर्तिताः ॥ ४७८ ॥

छायाद्विनयमम्बुदं द्विच्छायं बन्धुनाग्रनम् ।

द्विरूपं द्विपदं तेन माणिक्येन पराभवः ॥ ४७९ ॥

सभेदं भिन्नमिन्धुक्तं शब्दपातविधायकम् ।

कर्करं शर्करायुक्तं पशुबन्धुविनाशकम् ॥ ४८० ॥

दुग्धेन च समालिप्तं लघुनापटमुच्यते ।

अज्ञाभने तद्विहृतं माणिक्यं पाणिकांविदेः ॥ ४८१ ॥

मधुबिन्दुसमच्छायं कामलं परिकीर्तितम् ।

आयुर्लक्ष्मीं जयं हन्ति सदापि तत्र धारयेत् ॥ ४८२ ॥

रगर्हानं जडं प्रोक्तं धनहान्यपयादकुत ।

धूम्रं धूमसमाकारं वेद्युतं भयमावहेत् ॥ ४८३ ॥

ईदृग्दोषयुता निन्या मणयो मूल्यवर्जिताः ।

अपि प्राप्ता न ते धारां गृहं ज्ञाभनमिच्छता ॥ ४८४ ॥

माणिक्यस्य गुणाः प्रोक्ताश्चत्वारो मुनिपूज्यैः ।

स्निग्धच्छाया गुरुत्वं च तैर्मन्यमतिरक्नता ॥ ४८५ ॥

सर्वलक्षणमभ्यूषे पद्मरागे गृहस्थिते ।

अश्वमेधफलं तस्य विलयायुर्नया भवेत् ॥ ४८६ ॥

छाया स्यात् पद्मरागस्य रक्ताकोकनदप्रभा ।

स्वदिगमिश्रकोराक्षी-कांकिलानेशमक्षिमा ॥ ४८७ ॥

मारमार्ता चकोरस्य मक्षिपातश्च मण्डला ।

एते गुणाः फलं छाया मिहलोत्पद्मापजो ॥ ४८८ ॥

मिन्दूर-लोध्रपुष्पाभा गुग्गा-किंशुकमक्षिमाः ।

छायास्ताः कुरुबिन्दस्य लक्ष्माः परिकीर्तिताः ॥ ४८९ ॥

अच्छत्वात् क्षीरसच्छाया कुङ्कुमोदकसन्निधा ।

ईषद्रक्ता भवेच्छाया सौगन्धिकमणेरियम् ॥ ४९० ॥

नीलोत्पलदलप्ररूपा लोहवह्निममप्रधा ।

नीलगन्धिकमणेः प्राक्ते छाये द्वे मणिकोविदैः ॥ ४९१ ॥

इति पद्मरागपरीक्षा ॥

इन्द्रनीलस्य सम्भूतिः मिहलद्वीपमध्यतः ।

नद्या रावणगङ्गायाः कूले पञ्चाकरे स्मृता ॥ ४९२ ॥

मितच्छायो भवेत् विमस्नाघ्नः धन्वियनानिकः ।

पातस्तु वैश्यजानीयो वृषलः कृष्णदीधितिः ॥ ४९३ ॥

दोषास्तेभ्यः प्रवक्ष्यामि नामभिर्नित्यैश्च पट् ।

गुणाश्च कथयिष्यामि पञ्चधाऽऽविधा च्छविः ॥ ४९४ ॥

अभ्रवत् पटलं यस्य तदन्नकमिति स्मृतम् ।

धारणे तस्य सम्पन्निरायुर्धनं विनष्टपति ॥ ४९५ ॥

सर्करामिश्रितं यत् तु तद् विज्ञेयं सशर्करम् ।

तस्मिन् धृते दक्षिणं देशत्यागश्च जायते ॥ ४९६ ॥

भेदसंशयकृत् त्रासस्तेन दंष्ट्रिभयं भवेत् ।

भिन्नं भिन्नमिति ज्ञेयं भार्यापुत्रविनाशनम् ॥ ४९७ ॥

मृत्तिका यस्य गर्भस्था लक्ष्यते रत्नकोविदैः ।

मृत्तिकागर्भकं नाम त्वन्दोपजननं भवेत् ॥ ४९८ ॥

हृषत् प्रलक्ष्यते यस्य गर्भे नीलस्य कोविदैः ।

अश्वगर्भं तदारूपात् तज्जतां परिभूयते ॥ ४९९ ॥

शुक्लं शिखकान्तिवं सुरङ्गं पार्श्वरजनम् ।

मृण्मयवित्त्वमित्येते गुणाः पञ्च प्रकीर्तिताः ॥ ५०० ॥

नीलीरससमाभासा वैणवीपुष्पसभिभा ।

कषणीपुष्पसङ्काशा नीलेन्दीवरसप्रभा ॥ ५०१ ॥

अतसीपुष्पसङ्काशा चापसप्तमश्रुतिः ।

कुष्णाद्रिकर्णिकापुष्पसमानश्रुतिधारिणी ॥ ५०२ ॥

मयूरकण्ठसच्छाया शम्भोः कण्ठनिभा तथा ।

विष्णुदेवसमाभासा भृङ्गपक्षसमप्रभा ॥ ५०३ ॥

दोषैस्त्यक्तो गुणैर्युक्त इन्द्रनीलो महामणिः ।

यस्य हस्ते भवेत् तस्य विजयायुर्वलं यज्ञः ॥ ५०४ ॥

सौरमध्ये क्षिपेर्बालं दृग् चैर्बालनां व्रजेत् ।

इन्द्रनीलः स विज्ञेयो रश्मिनन्दनवत्तुभः ॥ ५०५ ॥

इन्द्रनीले धृते सौरिः प्रसन्नः सततं भवेत् ।

आयुश्च महती लक्ष्मीमारोग्यं च प्रयच्छति ॥ ५०६ ॥

इनीन्द्रनीलपरीक्षा ॥

तुरुष्कविषयेऽम्भोदयेः सर्वापि विषमस्थले ।

भवेन्मरकतं रजं गुणो दोषोऽस्य कथ्यते ॥ ५०७ ॥

दोषाः सप्त भवन्त्यस्य गुणः पञ्चविधः स्मृतः ।

भवेदष्टविधा च्छाया मणेर्यमरकतस्य हि ॥ ५०८ ॥

अस्त्रिगुणं रुद्रमित्युक्तं व्याधिस्तस्मिन् धृते भवेत् ।

विस्फोटं स्यात् सपिटकं तत्र शस्त्रहतिर्धृते ॥ ५०९ ॥

सपाषाणे भवेद् बन्धुनाशो मरकते धृते ।

विच्छायां मलिनं प्रादुर्बाधिर्यं तेन जायते ॥ ५१० ॥

कर्करं शर्करायुक्तं पुत्रशोकप्रदं धृतम् ।

जठरं कान्तिहीनं स्याद् दंष्ट्रिवह्निभयावहम् ॥ ५११ ॥

कल्पावर्णं श्रवणं ततो मृत्युभयं भवेत् ।

इति दोषाः समाख्याता वर्ण्यन्ते साम्प्रतं गुणाः ॥ ५१२ ॥

निर्मलं कथितं स्वच्छं गुरु स्याद् गुरुतायुतम् ।

स्निग्धं रौक्ष्यविनिर्मुक्तमरजस्कपरेणुकम् ॥ ५१३ ॥

सुरागं रागबहुमिति पञ्च गुणाः स्मृताः ।

एतैर्युक्तं मरकतं सर्वपापभयापहम् ॥ ५१४ ॥

बहिर्पिच्छसमाभासा चापपक्षसमा परा ।

हरित्काचनिभा चान्या तथा सेवालसन्निभा ॥ ५१५ ॥

त्वद्योतपृष्ठसङ्काशा बालकीरगरुसमा ।

नवशाद्वलसच्छाया शिरीषकुमुदोपमा ॥ ५१६ ॥

एवमष्टौ समाख्याताश्छाया मरकताश्रयाः ।

छायाभिर्युक्तमेनाभिः श्रेष्ठं मरकतं भवेत् ॥ ५१७ ॥

सेवालवल्लरीच्छायं मुरङ्गं त्रासवर्जितम् ।

अनर्घ्यं तं मरकतं प्राहुः सर्वविपापहम् ॥ ५१८ ॥

इति मरकतपरीक्षा ॥

हिमालये सिंहले च विन्ध्ये तापीतटे तथा ।

स्फटिकं जायते रत्नं नानारूपमनोहरम् ॥ ५१९ ॥

हिमाद्रौ चन्द्रसङ्काशं स्वच्छं कान्तियुतं भवेत् ।

सूर्यकान्तं च तत्रैकं चन्द्रकान्तं तथा परम् ॥ ५२० ॥

सूर्याशुस्पर्शमात्रेण बह्वि वमति तत्क्षणात् ।

सूर्यकान्तं तदाख्यातं स्फटिकं रत्नवेदिभिः ॥ ५२१ ॥

पूर्णेन्दुकरसंस्पर्शदिमृते क्षरति क्षणात् ।

चन्द्रकान्तं तदाख्यातं दुर्लभं स्यात् कलौ युगे ॥ ५२२ ॥

अशोकपल्लवच्छायं दाहिमीबीजसमप्रभम् ।
 विन्ध्ये तापीतटोद्देशे जायते मन्दकान्तिकम् ॥ ५२३ ॥
 सिंहसे जायते कृष्णमाकरे नीलगन्धिके ।
 पद्मरागभवस्थाने विविधं स्फटिकं भवेत् ॥ ५२४ ॥

इति स्फटिकपरीक्षा ॥

ईषत्पीतं पविच्छायं स्वच्छं कान्त्या मनोहरम् ।
 पुष्परागमिति ख्यातं रत्नं रत्नपरीक्षकेः ॥ ५२५ ॥

इति पुष्परागपरीक्षा ॥

सितं च धूम्रसङ्काशपीषत्कृष्णं सितं तु यत् ।
 वैदूर्यं नाम तत् प्रोक्तं भार्गवरत्नोपमम् ॥ ५२६ ॥

इति वैदूर्यपरीक्षा ॥

मधुविन्दुसमं वाऽपि गोमृतादिसमप्रभम् ।
 गोमदकं तदाख्यातं रत्नं सोममहाभुजा ॥ ५२७ ॥

इति गोमदपरीक्षा ॥

सेतो सागरमध्ये तु जायते वज्ररां तु या ।
 बिट्टुमाख्या सुरक्ता सा दुर्लभा रत्नरूपिणी ॥ ५२८ ॥
 पाषाणत्वं भजन्वेषा प्रयत्नान् कथिता सर्वा ।
 मवालं नाम तद् रत्नं वर्णाढ्यं मन्दकान्तिकम् ॥ ५२९ ॥

इति बिट्टुमपरीक्षा ॥

पद्मरागस्य नीलस्य ये दोषाः परिकीर्तिताः ।
 तैरेव दूषितं रत्नं सन्त्याज्यं स्फटिकं नृपः ॥ ५३० ॥

गौरवं स्वच्छता कान्तिः काञ्चिन्मं रत्नजा गुणाः ।

विहाय वज्रं नान्येषु लाघवं शोभनं भवेत् ॥ ५११ ॥

रत्नानां रूपसाम्यं तु धूर्ताः कुर्वन्ति यानतः ।

तेषां परीक्षां वक्ष्यामि रत्नारत्नविचारिणीम् ॥ ५१२ ॥

वज्रेण वेधयेद् वज्रं कृत्रिमं चेद् विभिद्यते ।

कृत्रिमं मौक्तिकं नश्येत् क्षाकितं लवणाम्भसा ॥ ५१३ ॥

माणिक्यादीनि रत्नानि घर्षणात् कथनादपि ।

शोधयेद् रत्नवित् प्राज्ञः कृत्रिमं शुद्धयेव च ॥ ५१४ ॥

त्यजति कथितं रागं कृत्रिमं तदुदीरितम् ।

मार्दवं दृढयते घृष्टे ज्ञेयं तत् कृत्रिमं बुधैः ॥ ५१५ ॥

एवं विचार्य रत्नानि कोशे सञ्चिनुयाद्धृषः ।

भाग्युल्लेखी जयं कर्त्तुं लभते रत्नसङ्ग्रहात् ॥ ५१६ ॥

इति रत्नपरीक्षा ॥

स्तोकस्तोकेन पूर्यन्ते तडागा जलचिन्दुभिः ।

मृत्तिकाकुणसहस्रैर्वल्मीकं वर्धते यतः ॥ ५१७ ॥

सौद्रं च राजचितं च स्तोकस्तोकेन वर्द्धते ।

तस्माद् राज्ञा प्रयत्नेन कोशे द्रव्यस्य सञ्चयः ॥ ५१८ ॥

राष्ट्रादायातचित्तस्य चतुर्भागान् प्रकल्पयेत् ।

धर्मधिकामसिद्धयर्थं कुर्याद् भागत्रयं नृपः ॥ ५१९ ॥

भागैर्नैकेन चावश्यं कार्यः कोशस्य सञ्चयः ।

कोशवान् सुखमाप्नोति कोशहीनस्तु सीदति ॥ ५४० ॥

इति कोशाध्यायः ॥ ४ ॥

जलदुर्गं गिरिदुर्गं दुर्गं पाषाणनिर्मितम् ।

इष्टिकाभिः कृतं दुर्गं दुर्गं स्थान्मृत्तिकापयम् ॥ ५४१ ॥

घनदुर्गं मरुदुर्गं दुर्गं दारुविनिर्मितम् ।

नरदुर्गं च नवर्षं तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ५४२ ॥

अगाधेनाथ तोयेन वेष्टितं जलजं भवेत् ।

दुरारोहं च शैलाग्रमुदकेन समन्वितम् ॥ ५४३ ॥

गिरिदुर्गं समाख्यातं नयन्नास्त्रविशारदैः ।

पाषाणघटिनं दुर्गमं मरुदुर्गमुदीरितम् ॥ ५४४ ॥

इष्टिकाभिः कृतं सम्यक् सुधालिमं समुज्ज्वलम् ।

इष्टिकादुर्गमाख्यातं पग्ग्वारेष्टिनं महत् ॥ ५४५ ॥

मृदा विरचितं यत् तु तद् दुर्गं मृत्तिकापयम् ।

घनदुर्गं समाख्यातं घनं कण्टकशालिभिः ॥ ५४६ ॥

अन्तःस्थैः सञ्चितं तोयं बहिःस्थानां च दुर्लभम् ।

मरुदुर्गं समाख्यातं मरुदेशसमं यतः ॥ ५४७ ॥

दारुभिर्वेणुभिः कृतं दुर्गं दारुमयं स्मृतम् ।

शस्त्रहर्षमहायोधनिर्मितं नरदुर्गकम् ॥ ५४८ ॥

एतेषामुत्तमं दुर्गं गिरिजं जलजं तथा ।

मध्यमानीतराण्याहुः कनिष्ठं स्याच्च दारुजम् ॥ ५४९ ॥

इति नवविधदुर्गलक्षणम् ॥

दुर्गे यन्त्राणि कार्याणि नाना महरणानि च ।
दुर्गद्वाराणि गुप्तानि कार्याण्यपि च भृशुजा ॥ ११० ॥

सञ्जयश्चात्र सर्वेषामायुधानां विधीयते ।
अम्भनां च प्रभूतानां सिकतानां तथैव च ॥ १११ ॥

कुहालरज्जुवेत्राणां पिटकानां तथैव च ।
सर्वेषां शिल्पभाण्डानां तत्र सञ्जय इष्यते ॥ ११२ ॥

औषधानां च सर्वेषां वादित्राणां तथैव च ।
यवसानां प्रभूतानामिन्धनानां च सञ्जयः ॥ ११३ ॥

गृहस्य सर्वतैलानां घृतस्य मधुनस्तथा ।
तथा च सर्वधान्यानां पशुगोमययोरपि ॥ ११४ ॥

कुम्भेऽवार्शविषा धार्या व्याघ्रा सिंहाश्च बन्धनैः ।
अन्यानि सर्ववस्तूनि दुर्गे सञ्चिनुयाच्चतुः ॥ ११५ ॥

इति दुर्गाध्यायः ॥ ६ ॥

मौलं भृत्यं तथा मैत्रं श्रेणमाटविकं बलम् ।
अमित्रमपरं पटुं सप्तमं नोपलभ्यते ॥ ११६ ॥

वंक्षक्रमागतं मौलं भृत्यं द्रविणदानतः ।
मैत्रीकरणतो मैत्रं श्रेष्ठमेतद् बलत्रयम् ॥ ११७ ॥

सम्बद्धं जन्मकर्मभ्यां निश्चितं समयैश्च यत् ।
तद् बलं श्रेणमारुपानं तच्च मध्यममिष्यते ॥ ११८ ॥

पर्वतोपान्तसंवासिनिषादभ्लेच्छजातिकम् ।
अधमं तत् समाख्यातं बलमाटविकं बुधैः ॥ ११९ ॥

ज्ञात्रवास्तु समाक्रान्ता दासभावमुपस्थिताः ।
तेषां बलं तु विज्ञेयममित्रजबलं बुधैः ॥ १२० ॥

सभिर्धौ न च तत् कार्यं विश्वसेन कदाचन ।

युद्धेषु पुरतः कार्यं नृपैर्पुद्गविशारदैः ॥ ५६१ ॥

लोहचर्मविनिर्माणाः कार्पासरचिता अपि ।

शल्कैश्च घटिताः कार्याः सन्नाहाः मुदहाः सदा ॥ ५६२ ॥

बाहुत्राणैः शिरस्त्राणैरङ्गत्राणैश्च संवृतम् ।

पताकाभिर्ध्वजैः स्तम्भैः शोभमानं भवेद् बलम् ॥ ५६३ ॥

वेत्रैर्वीरैश्च काष्ठैश्च चर्मभिर्दृढवन्धनैः ।

वस्तुलानि विधेयानि वर्माणि बलवत्प्रभे ॥ ५६४ ॥

व्याघ्रचर्मपिनद्धानि शान्तकीर्णप्रयानि च ।

फलकानि त्रिचित्राणि कारयेन् स्तवके सदा ॥ ५६५ ॥

मौले बले तु ये मूर्ख्यास्तेषां कुर्वीत माननम् ।

रत्नैर्विभूषणैर्वस्त्रैः प्रियैर्वाजयैर्मनोहरैः ॥ ५६६ ॥

वृत्तिं तेषां प्रकुर्वीत यथायोग्यं सुपुष्कलाम् ।

ग्रामेण ग्रामयुग्मेन ग्रामैर्वा हेमसञ्चर्यैः ॥ ५६७ ॥

भृत्यानां वेतनं दद्याद् यथाकालमनन्दिनः ।

प्रत्यहं प्रतिमासं वा मासत्रयमथापि वा ॥ ५६८ ॥

चतुर्मासोदितं वाऽपि मासपटकमथापि वा ।

संवत्सरमितं वाऽपि कार्यापेक्षितया नृपः ॥ ५६९ ॥

प्रत्यहं वीक्षणं कार्यमल्लङ्घ्यैरान्धपूरुषैः ।

पक्षे पक्षे स्वयं पश्येद् वेतनैर्विभृतान् भटान् ॥ ५७० ॥

कृतश्रमान् सदोत्साहान् रणोचितभृतायुधान् ।

जितश्रमाणां शूराणां सायुधानां नरेश्वरः ॥ ५७१ ॥

दद्यात् प्रसादं भृत्यानां सोऽन्ताहास्ते भवन्त्यतः ।
अलसानायुर्धैरिनीनान् दण्डयेत् तान् महीपतिः ॥ ५७२ ॥

इति पदातिच्छरणम् ॥

सैन्धवैर्यवनोद्गतैः काम्बोजप्रभवैरपि ।
शिशितैर्बहुभिर्बाहैः संयुक्तं बलमुत्तमम् ॥ ५७३ ॥
साध्यन्ते तुरगैरेव दूरस्था अपि वैरिणः ।
लभ्यन्ते तुरगैः कर्त्तिर्यस्याश्वास्तस्य भूः स्थिरा ॥ ५७४ ॥
वाहिताः पोषिताः सम्यग्वाहाः कार्या महीभुजा ।
अवाहिता न योग्यास्ते मार्गे सङ्ग्रामकर्मणि ॥ ५७५ ॥
दूर्वादियवसैरश्वान् खादनैश्चणकादिभिः ।
क्षेपैर्धुगादिकैर्भोज्यै रसैश्च परिपोषयेत् ॥ ५७६ ॥
प्रत्यहं बाह्वेदश्वान् मातःकाले प्रयत्नतः ।
ततस्ते कर्मयोग्याः स्युर्विनोदे समरेऽश्वनि ॥ ५७७ ॥
रुक्माहारैरर्जार्णेन बाहनस्यातियोगतः ।
शीतातपपरिलेखैरश्वानां रोगसम्भवः ॥ ५७८ ॥
तेषां चिकित्सितं कार्यमश्वायुर्वेदकोविदैः ।
अविकल्मेन दातव्यमौषधं रोगशान्तये ॥ ५७९ ॥
उत्थायोत्थाय निश्चति गात्रं सङ्कोचयत्यपि ।
आध्मातो विहलीभूतः शीर्षे धारयते गुरु ॥ ५८० ॥
शक्तुं त्यजति सामं च सशब्दं जठरानिष्ठः ।
ध्यायेः सुमिष्वर्तस्य लक्ष्मैतत् परिकर्तितम् ॥ ५८१ ॥
नवद्वारेषु निक्षिप्य भुञ्जीर्षुर्न तुरङ्गमः ।
सन्धार्यः क्षनकैस्तेन प्रकृतिं याति मारुतः ॥ ५८२ ॥

तथापि यदि नो मुस्यस्तदाऽम्बुं प्रयोजयेत् ।
सिद्धार्थलवणं व्योषयुजा तैलेन वाजिनः ॥ ५८३ ॥

कुक्षी च जठरं पृष्ठं स्वेदयेद् यजमान मिषक् ।
सार्द्रकम्बलगूदेन सन्तप्तेनाम्नना मुहुः ॥ ५८४ ॥

तथापि यदि नो शाम्येत् तदा कृपांसिन्द्वणम् ।
विश्वाकलकृतं कल्कं काजिकेन विमिश्रितम् ॥ ५८५ ॥

सिद्धार्थसैन्धवोपेतं कन्दर्पकलसंयुतम् ।
श्ननपुष्पामनोपेतं तिलनैलेन मिश्रितम् ॥ ५८६ ॥

निरूहणे नियुज्जीत तेन वायुः प्रशाम्यति ।
मुस्यात्मा जायते वार्त्ता यदि नानेन कर्मणा ॥ ५८७ ॥

कुसिद्धये तदा तस्य तप्तलोहसलाकया ।
विन्दवो बहवः कार्याः पङ्क्तिद्वयसमाभिताः ॥ ५८८ ॥

तत्सप्तणे जायते मुस्यो जठरं शिथिलं भवेत् ।
मनःप्रसक्तिं भजते तुरगो नात्र संशयः ॥ ५८९ ॥

अन्येषुर्दापयेत् पानं पाचनं बद्धिदीपनम् ।
पला मागधिकं शुष्ठी तिकं छवणपञ्चकम् ॥ ५९० ॥

वचा चातिविषा हिङ्ग चूर्णमेतैः प्रकल्पितम् ।
पलाई सुरया युक्तं सुराप्यर्षाहकोन्मिता ॥ ५९१ ॥

क्रमोऽयं सर्वशूलानां शान्तये परिकीर्तितः ।
गूदेन सहितं शुष्ठीं केबला वा प्रयोजयेत् ॥ ५९२ ॥

शिकडा पिप्पलीमूलं शृण्णं जीरकद्वयम् ।
रामठं तिलिहीकं च यवानी गौरसर्षपाः ॥ ५९३ ॥

अजमोदोऽम्बगन्धा च पटोखं चाट्ठवेतसम् ।
त्रिभुजिम्बुश्च गुस्ता च पर्णं कटुरोहिणी ॥ ५९४ ॥

दाहिमं कुण्डलवर्णं सैन्धवं विहमेव च ।

सामुद्रं काचलवर्णं सर्वमेकत्र चूर्णयेत् ॥ १९५ ॥

पलमेकं प्रयुज्जीत वातरोगे घृतान्वितम् ।

पिचोद्वेषु रोगेषु मधुनर्करयान्वितम् ॥ १९६ ॥

कफजन्मसु रोगेषु दापयेत् सुरया समम् ।

भारनालयुतं दत्तं शूलाध्मानहरं परम् ॥ १९७ ॥

युक्तं मांसरसेनैतद् वाजिनां पुष्टिवर्धनम् ।

उष्णोदकेन वा दत्तं सर्वरोगहरं परम् ॥ १९८ ॥

श्लेष्मा समुत्कटोऽश्वानां नासारन्ध्रात् सवेद् यदि ।

तदा सिंहाणको रोगस्तस्य वक्ष्ये चिकित्सितम् ॥ १९९ ॥

तैलं सिद्धार्थकोद्भूतमजामूत्रविमिश्रितम् ।

सिंहोफलरसोन्मिश्रं नस्यं सिंहाणकापहम् ॥ २०० ॥

शुण्ठी दुरालभा श्लुस्ता कर्पूरं वृहतीद्वयम् ।

भार्ङ्गी कर्कटमृद्धी च वचा पुष्करपिण्डी ॥ २०१ ॥

घृतेन मधुना वापि सितया च समन्वितम् ।

चूर्णं लेहे प्रयुज्जीत काष्ठहिकाविनाशनम् ॥ २०२ ॥

रसाजीर्णं समुत्पद्ये सर्वगार्त्रं जडं भवेत् ।

लेहाद् यत् क्रमते बाजी तस्य वक्ष्ये प्रतिक्रियाम् ॥ २०३ ॥

रसारस्य प्रयोक्तव्यं कृद्धानं काषवावधि ।

कुण्डलपिक्रया लिप्येत् सर्वगात्राणि कोष्ण्या ॥ २०४ ॥

क्षिरावेचः प्रकर्तव्यः प्रबले गात्रगौरवे ।

जरसः पुरतो भागे पश्चाज्जाग उपाण्डजे ॥ २०५ ॥

पूर्वपश्चिमकायस्य गौरवे चाधिके सति ।

क्षिराः सर्वाः प्रयोक्तव्या वंशोपाण्डगता अपि ॥ २०६ ॥

पथ्यां गुहसमोपेतां पिबुषन्ददकान्विताम् ।
मदद्याद् रसपाकार्थं जठराग्निवर्दीपनम् ॥ ६०७ ॥

चलत्पूर्वमधो मुष्कं पीडां प्रकुस्ते भृशम् ।
यस्मिन् भागे चलेन्मुष्कस्तेन पादेन कङ्कति ॥ ६०८ ॥

मुष्कसञ्चलनाशाली तस्य वक्ष्य चिकित्सितम् ।
तैलाभ्यङ्गः प्रकर्तव्यः स्वेदो धान्यसमुद्भवः ॥ ६०९ ॥

निवति स्थापयेदभ्यगुण्यमङ्गं प्रदापयेत् ।
उपाण्डजा च मोक्तव्या भिषजा तद्वता शिरा ॥ ६१० ॥

तथाप्यशान्तो योक्तव्यो निरूहः सानुशामनः ।
चालिभागत्रिके कार्यमग्निकर्म विचक्षणैः ॥ ६११ ॥

शङ्कुवत् तिष्ठतः कर्णो नेत्रयोः परिवर्तनम् ।
स्तम्भस्सर्वेषु गात्रेषु भवेद्दुर्कर्णकेऽनिलान् ॥ ६१२ ॥

अभ्यङ्गो मर्दनं स्वेदः कर्तव्यश्च प्रयत्नतः ।
शङ्कुमन्ययोः पुच्छे शिरावेधः प्रशम्यते ॥ ६१३ ॥

कर्णमृत्तान् स्कन्धपार्श्वान् पृष्ठवृक्षस्य पार्श्वगे ।
विहसन्पममायाने रस्ते स्थिरावधिस्थिते ॥ ६१४ ॥

कारयेत् तप्तलोहं घृतेनाभ्यञ्जनं व्यवहम् ।
जलमुष्णं यवसारमिश्रं तैलेन पाषयेत् ॥ ६१५ ॥

मन्ययोः स्तम्भता यस्य स्वेदादिस्तस्य पूर्ववत् ।
मन्यार्वेधे शिरावेधे नस्यं यजेन कारयेत् ॥ ६१६ ॥

आमा शुण्ठी निशा रास्ना हिङ्गु कुष्ठं रसाञ्जनम् ।
कणा प्रियङ्गु तक्ष्णं रास्नाकायेन भावनम् ॥ ६१७ ॥

गोमृगवर्हिणः पिच्छमच्छमल्लस्य दन्तिनः ।
 केषा नत्वाथ दन्ताथ सिञ्चार्थाथेति घूर्णितैः ॥ ६१८ ॥
 एतैः मकल्पितो धूपो मन्दुरासु प्रधूपितः ।
 अन्धकायमतान् सर्वान् ग्रहानुष्ठापत्यलम् ॥ ६१९ ॥

इत्यथैकम् ॥

वारजैर्भद्रजार्तायैः कालिङ्गवनजन्मभिः ।
 श्रितैः सज्जितैः शूरैर्लभ्यते विजयो युधि ॥ ६२० ॥
 शूरो रुढो महाकायः सर्वलक्षणसंयुतः ।
 एको विजयते दन्ती मदघूर्णितलोचनः ॥ ६२१ ॥
 मुख्यं दन्तिबलं राज्ञां समरे विजयैषिणाम् ।
 तस्मात्त्रिजबले कार्या बहवो वारणोत्तमाः ॥ ६२२ ॥
 ततस्तेषां महीपालः पोषणे यत्नवान् भवेत् ।
 राजासैर्घृतसम्मिश्रैर्दध्ना च परिलोढितैः ॥ ६२३ ॥
 पुष्टमांसरसोपेतैरिष्टकाण्डैः सुधासमैः ।
 शुकपक्ष्मतीकाश्रुत्तालिपुञ्जैर्मनोहरैः ॥ ६२४ ॥
 नवगोधूमकुन्माषैर्यावनालैः फलान्वितैः ।
 हरितैश्च तथा शृङ्गैस्तृणैः कालोचिनैरपि ॥ ६२५ ॥
 विविधैः क्षीरपानैश्च शर्करारससंयुतैः ।
 द्विकालं जलपानैश्च तथा तोयावगाहनैः ॥ ६२६ ॥
 शृङ्गिकाशृङ्गस्ययाभिः पांसुकीदनकैरपि ।
 मीणयेद् द्विरदान् नित्यं यथा पुष्टा भवन्ति ते ॥ ६२७ ॥
 बन्धनात् ताडनाद् व्याधेर्वनसौरुषविचिन्तनात् ।
 असान्म्यादभनोऽजीर्णादायासाज्जागरादपि ॥ ६२८ ॥

जायन्ते करिणां रोगास्तेषां कार्यं चिकित्सितम् ।

औषधैर्वनसम्भूतैरापणादाहूतैरपि ॥ ६२९ ॥

पूर्णे दक्षपक्षं दद्यात् प्रत्थरस्ति विषाणिनाम् ।

कल्कं तद् द्विगुणं कायमादकं परिभाषितम् ॥ ६३० ॥

द्रव्ये मूलं द्रवे तोयं समभागावच्छेपितम् ।

प्रबोधकाः काले च मूत्रे मूत्रं च दन्तिनः ॥ ६३१ ॥

नवबन्धनदुःस्वार्तं तोयं श्रोणीषु पाचयेत् ।

यामार्धनाळिकाक्षिप्ते दिने निस्सारयेज्जलात् ॥ ६३२ ॥

आखानयेत् ततो नागं शतर्षोत्तेन सर्पिषा ।

सेचयेत् सर्पगात्रेषु दिनसायं विचक्षणः ॥ ६३३ ॥

ततो दिनद्वयाद्ध्वं घृतेनैव प्रसेचयेत् ।

श्रीतार्तं सेचयेन्नागं तैलेनैकेन कोविदः ॥ ६३४ ॥

शसयेत् क्रमशस्तस्य कालं तोयावगाहने ।

इध्नुं विसृज्यालानि मधुराश्च महीकहः ॥ ६३५ ॥

कदलीकन्दबालूकैः शृङ्गाटकसेरुकम् ।

मधुकाकोलवाराणां मूत्रमारग्वधस्य च ॥ ६३६ ॥

मनःप्रीतिकरं दद्यादेतत्सन्तापधान्तये ।

व्याधियुक्तस्य नागस्य वक्ष्याम्यथ चिकित्सितम् ॥ ६३७ ॥

आदौ रोगपतिं वक्ष्ये स्वावरं जह्याभितम् ।

नामभिर्बहुभिर्युक्ते जन्मम्यन्ते च यो मयेत् ॥ ६३८ ॥

ज्वरो नेरपु विरूपातः पौलकः सायज्जम्बु ।

अभितापस्तुरङ्गेषु भैरवो रासयेध्वसौ ॥ ६३९ ॥

उन्नेष्वैलसकः शोको गोषु शोकस्तथेभ्यः ।
 नैसको दन्दशूकेषु शरिद्रो मदिषेष्वापि ॥ ६४० ॥
 अजाविके प्रकापः स्यात्पृथगुरोगो हृनेष्वापि ।
 अवपातः सङ्कुन्तेषु मस्त्येष्विन्द्रमदाभिषः ॥ ६४१ ॥
 गुल्मेषु प्रम्बिको ज्योतिर्वनस्पत्यौषधीष्वापि ।
 पुष्पेषु पर्वतः शोको रूपको नलिनीष्वापि ॥ ६४२ ॥
 धान्येषु चूर्णकः खयातः कोद्रवेषु ललः स्मृतः ।
 शोकेषु मधुको भूम्यामूषरोऽप्यु च नीलिका ॥ ६४३ ॥
 अमीभिर्नामभिर्लोकै उवर एको निगद्यते ।
 विहाय मानवानन्ये उवरं सोऽनुमनीश्वराः ॥ ६४४ ॥
 पालकस्य ततश्चास्य चिकित्सा नोपदिश्यते ।
 मन्तर्धातून् पुरो व्याप्य बहिः पश्चात् प्रकाशते ॥ ६४५ ॥
 दुष्चिकित्सस्ततश्चासौ पालको मृत्युरूपकः ।
 आचार्यैर्वद्भूमिस्तस्माच्चिकित्सा नास्य वर्जिता ॥ ६४६ ॥
 सुवहा सुरसा दाह हस्ता-कुष्ठ-रसोनकम् ।
 मधुशीर्ष-विडङ्गौ च भार्गी सिद्धार्थकद्वयम् ॥ ६४७ ॥
 मूलकं पञ्चकोलं च करमद्वितयं तथा ।
 महान्ति पञ्चमूलानि कफवातप्रशान्तये ॥ ६४८ ॥
 शुद्धी पथिकायुग्मं द्वे मेदे जीवकर्षणौ ।
 काकोर्यावभगन्था च विदारी च शतावरी ॥ ६४९ ॥
 वातपित्तप्रधान् रोगानशेषान् सामञ्जस्यनाम् ।
 चूर्णैः कलकः कषायो वा योगोऽयं हन्ति निमित्तम् ॥ ६५० ॥

पटोकपाठाकुष्ठानि निम्बधान्यवृक्षा विषा ।

धान्यकं पर्पटं तित्का-वत्सके कफपिचजित् ॥ ६९१ ॥

हिङ्गु सौवर्षलं शुण्ठी गुदं शूलस्य शान्तये ।

श्वूपनेनाशनं चाक्षुणोः शुण्ठ्या केवलवाऽपि वा ॥ ६९२ ॥

अश्वगन्धा कणा रात्रिः कुमिघ्नं रसपञ्चकम् ।

पृथक् पृथक् प्लान्यष्टौ वरिष्ठो मुष्टिमात्रकः ॥ ६९३ ॥

पञ्चभिर्कषणेयुक्तो योगोऽयं इति मारुतम् ।

सूत्रकुच्छ्रमयाध्मानं शूलं चापि व्यपोहति ॥ ६९४ ॥

कुटजं शृङ्गवेरं च यवसारं च चित्रकम् ।

पूतिद्वयं च सिद्धार्थं विदग्धातिवचा घनः ॥ ६९५ ॥

पिप्पली पिप्पलीमूलं रजनी शिग्रु कुष्ठकम् ।

सिन्धुजातं वचा हिङ्गु चूर्णितो गोमयान्वितः ॥ ६९६ ॥

योगोऽयं जाठरस्याग्नेः करिणा दीपनः परः ।

सामबाहुं दिनस्थाशु सामबातोद्भवा रुजः ॥ ६९७ ॥

सैन्धवं जीरकं दन्ती शृङ्गवेरं फलत्रयम् ।

करञ्जद्वितयं कुष्ठा पटोकं निम्बपल्लवाः ॥ ६९८ ॥

ज्योतिष्मती शुद्धची च वासा वेति मुचूर्णितः ।

पिण्डो दुरोदयं इति वह्निमाशु करोति च ॥ ६९९ ॥

त्रिहृदकः स्नुही दन्ती नीली लवणपञ्चकम् ।

माक्षी च सेवनाः शूलकुम्भाध्मानविनाशनाः ॥ ७०० ॥

पाठा-पटोक-कुष्ठानि निम्बभूनिम्बपर्पटम् ।

ज्योतिष्मती स्नुही वासः चम्पग्रन्थिकश्चिद्रुकम् ॥ ७०१ ॥

वचा-कटफल-रोध्राणि चित्रकं बृहतीफलम् ।

तित्का दराकमा रात्रिः करञ्जं विकका तथा ॥ ७०२ ॥

त्रिकटु त्रायमाणा च पौष्करं गजपिप्पली ।
धातकी चेति चूर्णोऽयं मधुना कण्ठरोगनुत् ॥ ६६३ ॥

सैन्धवं नागरं कुष्ठं वचा शिग्रु निशाद्वयम् ।
सिद्धार्थक-यवक्षारौ सर्वमेकत्र वर्णितम् ॥ ६६४ ॥

दध्ना बिलोदितं कोष्णं कफवानजशोफनिदु ।
स्वेदं च कारयेच्छांफे मच्छन्नं वा यथोचितम् ॥ ६६५ ॥

शोफं विपाटिते पक्वे द्विपविद सैन्धवान्विता ।
क्षेपणीया प्रयत्नेन व्रणान्तः पूयशान्तये ॥ ६६६ ॥

कुप्यत्यसृक् च पित्तं च ज्ञाते सप्यःक्षते भृक्षम् ।
घृतमाक्षिकपूर्णं तद् विधानढ्यं दिनत्रयम् ॥ ६६७ ॥

तिका निम्बस्य पत्राणि रजनी चेति पेपितम् ।
मधुयुक्तं व्रणानां स्याच्छोषनं रोपणं परम् ॥ ६६८ ॥

कतकस्य फलं रोध्रं मधुकं चन्दनं घनम् ।
प्रपौण्डरीकं मञ्जिष्ठा बालकोशारकं तथा ॥ ६६९ ॥

प्रभिर्विरचिता वर्तिश्चूर्णमाश्रोतनं तथा ।
सर्वेषामक्षिरोगाणां क्षर्यते सामग्रन्मनाम् ॥ ६७० ॥

क्षीरदुग्माणां निष्काये त्रिहृतं निक्षिपेदनु ।
त्रिकला रोचनं लासा सिन्दूरं रोध्रशुग्मुलम् ॥ ६७१ ॥

मल्लान-रजनी-घोष्टाफलकामार(म)-सैन्धवम् ।
सौराष्ट्रिकाञ्जनं चैव रसं सार्ज्यमधुज्वरम् ॥ ६७२ ॥

श्रीवेष्टं चेति सञ्चर्ण्य काये सन्निभश्रेयस् ततः ।
दठ्पां त्रिषट्पंस्तज्जः जनैर्मुदमिना विषक् ॥ ६७३ ॥

लेहवत् तद् घनीभूतं पिच्छलं वज्रलेपयेत् ।

द्विपानां तलबन्धार्थं कल्पयेत् सुविचक्षणः ॥ ६७४ ॥

इति गजचिकित्सा ॥

पर्णिका मुद्रपर्णी माषपर्णी । उग्रगन्धा वचा-रमोनौ ।
पूतिद्रव्यं कृष्णा पिप्पली । वामा आटूरुपर्णः । ग्रन्थिकं पिप्पलीमूलम् ।
कटफलं काशमर्यम् । मौगष्ट्रिका तुवरमृत्तिका । त्रिवृतं त्रिज्जेहम् । श्रौण्टः
सरलद्रुमनिर्यासः ॥ ६७७ ॥

इति गजौषधिनिष्पटुः ।

मुख्यं दन्तिबलं राज्ञां समरं विजयैषिणाम् ।

तस्माच्चञ्चले कार्या बहवो हिरदा नृपैः ॥ ६७८ ॥

उपचारान् प्रकुर्वीत दानार्थं करिणां नृपः ।

अनेकायुधसङ्कीर्णाः पलाकाध्वजराजिनाः ।

चतुर्भिस्तुरगैर्युक्ता दृढाः मारुतिनोद्दिताः ॥ ६७९ ॥

महारथैः समाक्रान्ता बहवः स्यन्दना नृपैः ।

चतुरङ्गे बले कार्या रणे विजयकाङ्क्षिभिः ॥ ६८० ॥

त्वङ्मर्मभराः केचिदन्ये स्युः कुन्तपाणयः ।

संलक्ष्यक्रधराः केचित् केचिन्मुद्रपाणयः ॥ ६८१ ॥

धनुर्धरास्तथा केचित् केचित् परशुपाणयः ।

शक्तिशूलधराः केचित् केचिच्चक्रधराः ॥ ६८२ ॥

यन्त्रमुक्तायुवाः केचित् केचिन्मुक्तायुधास्तथा ।

अमुक्तायुधहस्ताश्च मुक्तायुधकरास्तथा ॥ ६८३ ॥

इहैकं चतुर्धने विद्वान् युद्धाय विजितश्रमः ।

कुर्वाद्दन्दिना राजा शत्रुसंहरणोद्यतः ॥ ६८४ ॥

इति बलाध्यायः ॥ ६ ॥

कुर्त्तानं च सुशीलं च सुखे दुःखे च सम्मतम् ।
अमायं ददचित्तं च धनैः पाणेरवञ्चकम् ॥ ६८५ ॥

नीतिज्ञं शौचसम्पन्नं व्यसनेष्वपराङ्मुखम् ।
कुर्वानि नृपतिर्मित्रं धर्मार्थं सुखसिद्धये ॥ ६८६ ॥

इति सुहृदध्यायः ॥ ७ ॥

आत्मायत्तो नृपः श्रेष्ठो द्रव्यायत्तस्तु मध्यमः ।
कनिष्ठः सचिवायत्त इति नीतिविदो विदुः ॥ ६८७ ॥

मदर्धानमिदं राज्यं राजा च वृक्षगो मयः ।
मया यत् क्रियते कार्यं तत् कार्यं केन लक्ष्यते ? ॥ ६८८ ॥

इत्यात्मगर्भेणाधमानः सचिवो यत्र जल्पति ।
कनिष्ठं तत्र तद् राज्यं सचिवायत्तमुच्यते ॥ ६८९ ॥

विज्ञप्तं यन्मया कार्यमवश्यं मन्सते प्रभुः ।
इत्यारोप्य द्वयोः साम्यं सचिवो यत् तु भाषते । ६९० ॥

सुखासुखप्रदं चैवमुभयार्धानमिद्धिनः ।
तद्वाज्यमुभयायत्तं मध्यमं परिकीर्तितम् ॥ ६९१ ॥

प्रभोराज्ञां विना नाहं समर्थः कार्यसिद्धये ।
इति भीत्या नृपे भक्त्या सचिवो यत्र वक्तव्यलम् ॥ ६९२ ॥

यत् तु राज्यं भयापेतं सुखदं सर्वसिद्धिदम् ।
श्रेष्ठं स्थिरतरं सम्पत्तात्मायत्तं प्रकीर्तितम् ॥ ६९३ ॥

अनुग्रहे निग्रहे च दाने चादानकर्मणि ।
प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च ग्रहणे मोक्षणे तथा ॥ ६९४ ॥

स्वयं समर्थो यो राजा स्वाज्ञा चैव निर्गन्ता ।
निजसक्त्या संपासुक्तः स प्रभुः प्रभुरुच्यते ॥ ६९५ ॥

भ्रातृरूपेण या शक्तिः सर्वेषां मूर्धनि स्थिता ।

प्रभुशक्तिर्हि सा ज्ञेया सपत्न्या महिमोदया ॥ ६९३ ॥

इति प्रभुशक्त्यध्यायः ॥ ८ ॥

वायस्य साधनोपायाः महायागनिकृताः प्रमाः ।

देवकालविचारश्च विप्रानां च मतिक्रिया ॥ ६९७ ॥

कार्यमिदं मुमुं चेति पश्चात्ता मन्त्र इष्यते ।

गुरुभृङ्गमतेऽप्येष चाणव्यादिमते तथा ॥ ६९८ ॥

पश्चात्तापविहानश्च सानुबन्धं मुमुंशदयः ।

अधीष्टाविरलम्बश्च विप्रिष्टो मन्त्र इष्यते ॥ ६९९ ॥

बहुभिषिष्यते मन्त्रो दृष्ट्या मन्त्रो न नश्यति ।

भान्मना विहितो मन्त्रो ब्रह्मणाऽपि न भिष्यते ॥ ७०० ॥

मननं गुप्तवाक्यस्य नि ये गुप्तेहिनाकृतेः ।

कलैर्ज्ञेयाः सदागम्याः पृथक् पूर्वार्जिनं यथा ॥ ७०१ ॥

बभिशन् नन्दान् मरुतान् व्याभितान् बृह-बालकान् ।

प्रिया अपि स्त्रियो मन्त्रेष्टान्निरक्षोर्द्वि भुक्तान् ॥ ७०२ ॥

भूतिगोचरान् देवान् तथा लोचनगोचरान् ।

प्रायेण परान् यन्तान् तत्र काले नरेन्द्र ॥ ७०३ ॥

आरब्धं चोक्तं स्थानं प्रामादं वा रहःस्थितम् ।

अरण्यं विजने वाऽपि मन्त्रं कुर्वाकल्पितः ॥ ७०४ ॥

मध्याह्ने मन्त्रयेन्मन्त्रं कृताहारां मत्तकम् ।

रात्रावपरमावे वा मनमिदः सुतोत्थितः ॥ ७०५ ॥

पर्यपर्यं च कार्यं च कृत्वा कृत्यं समाचरेत् ।

रिपूणां निग्रहोपायमर्थानामर्जनोद्यमम् ।
 भृत्यानां धरणं चैव प्रत्युद्धानां प्रतिक्रियाम् ॥ ७०७ ॥
 सन्माननं च मित्राणां पुत्राणां नयश्चिक्षणम् ।
 शुद्धान्तवनितारक्षां शिष्टां च गजवाजिनाम् ॥ ७०८ ॥
 मन्त्रिणां मन्त्रितं दुष्टप्रमात्यानां विचेष्टितम् ।
 रक्षणं च कुमाराणां सामन्तानां च शासनम् ॥ ७०९ ॥
 रागापरागौ लोकानामात्मनश्च गुणगुणौ ।
 आय-व्ययं च वित्तानां कोशस्यापि विवर्धनम् ॥ ७१० ॥
 दुष्टानां दमनं चैव शिष्टानां परिपालनम् ।
 पूजनं सुर-विमाणां वर्णाश्रमनिरीक्षणम् ॥ ७११ ॥
 दुर्गाणां रक्षणं सम्यक् परभूषणलक्षितम् ।
 मारणं तस्करादीनामाम्बरक्षेत्राधिक्रमम् ॥ ७१२ ॥
 प्रकृतीनां च सद्भावं धान्यादीनां समर्पणम् ।
 शान्तिकं पौष्टिकं कर्म नित्यं नैमित्तिकं तथा ॥ ७१३ ॥
 माननं बुद्धिवृद्धानां देशकालविमर्शनम् ।
 चिन्तयेन्मन्त्रिभिः सार्द्धं स्वयं वा वसुधाधिपः ॥ ७१४ ॥
 आहूय मन्त्रिणः सर्वान् मन्त्रयेत् पृथक् पृथक् ।
 अभिप्रायं विदित्वेषां गुणदोषौ विचारयेत् ॥ ७१५ ॥
 मन्त्रिभिरेन्मन्त्रे मन्त्रे गुणदोषौ विचार्य च ।
 स्वयं निश्चित्यान्यतरत् कार्यं कुर्यान्महीपतिः ॥ ७१६ ॥
 किं कृतं करणीयं किं क्रियमाणं च किं मया ।
 किं सिद्धं किमु साध्यं मे इति चिन्तयन् मुहुर्मुहुः ॥ ७१७ ॥

बहुलाभं सुसाध्यं च धर्म्यं कीर्तिविपर्ययम् ।

कार्यं विचार्य कर्तव्यं भृशज्ञा सुखमिच्छता ॥ ७१८ ॥

समानाय-व्यस्यो यत्र व्यस्यो यत्राधिको भवेत् ।

असाध्यं च शतोपायैः कथञ्चित् तन्न मन्त्रयेत् ॥ ७१९ ॥

अधर्म्यमयज्ञस्यं च पक्षात्पापकरं च यत् ।

दुर्लभं क्लेशबहुलं दुर्मन्त्रं तन्न मन्त्रयेत् ॥ ७२० ॥

कायान् क्रोधाद् भयादन्यत्प्राप्यमानो न मुञ्चति ।

यया शक्या युतः कार्य(यै) मन्त्रशक्तिस्तु सा स्मृता ॥ ७२१ ॥

इति मन्त्रशास्त्रन्यायः ॥ २ ॥

भूमिं द्रव्यं गजानन्वान् रत्नानि विजयं तथा ।

ग्रहीतुमुद्यतोऽंगणां विक्रमोपचितो नृपः ॥ ७२२ ॥

पारब्धे यत् स्वयं कार्यं देवात् यदि न सिध्यति ।

न मोदति च तत् कर्तुमुन्मार्हा च पुनः पुनः ॥ ७२३ ॥

यस्य स्यादुद्यमे नित्यं चित्तमुन्माहसंयुतम् ।

उन्माहशक्तिः सा ज्ञेया नृणां भूमिपिच्छताम् ॥ ७२४ ॥

उन्माहशास्त्रन्यायः ॥ १० ॥

नाक्रान्तिमाध्या यः कश्चिद् देशकाकायपेक्षया ।

तेन सार्धं प्रहृषीत मन्त्रि नीतिविबलजः ॥ ७२५ ॥

जेता शत्रुं बलिष्ठं यस्मिन्सादृश्यधिकेन वा ।

तत्रापि मन्त्रिं कुर्यात् नयशास्त्रविज्ञारदः ॥ ७२६ ॥

बलीयसा पीड्यमानो योदुं तेन च न क्षमः ।

तत्रापि मन्त्रिं कुर्यात् यस्या नीतिमनुत्तमाय ॥ ७२७ ॥

सन्धिबन्धुविधः प्रोक्तो यैः सन्ध्याश्रयस्तथा ।

सृजनोऽयमिति ज्ञात्वा स्वयं सद्गुणवान्भवः ।
करोत्यलोभतः सन्धि मित्रसन्धिः स उच्यते ॥ ७२९ ॥

कन्यादानेन यः कुर्यात् सन्धि कार्यवशाच्चतुः ।
सम्बन्धनः स विग्रहः सन्धिः सन्धिविचारकैः ॥ ७३० ॥

अन्योऽन्यस्योपकारार्थं यत्र सन्धीयते तृपः ।
परस्परौपकारारूपः स सन्धिः प्राच्यते बुधैः ॥ ७३१ ॥

गजानन्धास्तथा रत्नं सुवर्णं भूमिमेव च ।
दत्त्वा यः क्रियते सन्धिरूपहारः स उच्यते ॥ ७३२ ॥

इति सन्ध्यध्यायः ॥ ११ ॥

मुयत्नेन सहायेन सामध्येन बलेन च ।
मन्त्रैर्हनिन भूपाळः सार्द्धं कुर्वीत विग्रहम् ॥ ७३३ ॥

कामनो लोभजश्चैव भूभवो मानसम्भवः ।
अभयारूपः समारूपान् इष्टजोऽथ मदोत्थितः ॥ ७३४ ॥

अर्थसास्त्रे परः रूपात् एकद्रव्याभिज्ञापुकः ।
इत्यष्टौ विग्रहाः प्रोक्ता नवमो नोपलभ्यते ॥ ७३५ ॥

स्त्रीनिमित्तो हि यो जातो विग्रहः कामजः स्मृतः ।
द्रव्यापहारजनितो विग्रहो लोभजस्तथा ॥ ७३६ ॥

भूग्यर्थमुत्थितो यस्तु विग्रहो भूभवो महान् ।
विद्युदार्थं कृतो यस्तु विग्रहो मानसम्भवः ॥ ७३७ ॥

शरणागतस्त्रार्थं यो भवेद् विग्रहो महान् ।
अभयारूपः स कथितो विग्रहो नीतिवेदिधिः ॥ ७३८ ॥

मित्रार्थे बन्धुभृत्यार्थे विग्रहो यः समाचरेत् ।
इष्टजः स तु निर्दिष्टो नीतिस्पष्टार्थदृष्टिभिः ॥ ७३९ ॥

पदिरामदमलेन विद्यापनमयेन च ।

बौद्धमेन मदेनाथ विग्रहो यो मवेष्टुनाम् ॥ ७४० ॥

एतेर्मर्देः समुत्पन्नो मतिभ्रंशकरो महान् ।

अविवेकाद् य इत्यथः स भवेत्त मद्गोस्थितः ॥ ७४१ ॥

एकपर्वे समुद्दिश्य यो मवेष्टु विग्रहो विद्यः ।

स प्रोक्तः शास्त्रनस्त्वङ्गेकद्रव्याभिलाषुकः ॥ ७४२ ॥

इति विग्रहाध्यायः ॥ १२ ॥

देवोपहनकोष्ठश्च व्याधिना वाधिनाऽपि वा ।

व्यसनामक्तचिन्तो वा श्रुतुना पादितोऽपि वा ॥ ७४३ ॥

बलकोष्ठविहीनो वा यो वा मित्रैर्वियोगिनः ।

तस्योपरि नृपो यापाज्जिर्गावृर्जयमिदमे ॥ ७४४ ॥

श्वरकाले वसन्ते वा रिपोनांशमुपस्थिते ।

निमित्तं श्रुतुनं कल्प्या यात्रां कुर्वीत भूपतिः ॥ ७४५ ॥

सन्धानत्रा पार्थिवरोजा मित्रविग्रहर्णी तथा ।

द्वन्द्वनिर्व्याजना कुन्या सत्तवी चापि क्षीयता ॥ ७४६ ॥

पार्थिवग्राहण सन्धाय पश्चात् कुर्वीत भूपतिः ।

सन्धानयात्रा मा ज्ञेया नृपालां लेपकारिणी ॥ ७४७ ॥

पार्थिवग्राहस्य गोपार्थं निषोऽयाम्बवत् महत् ।

गच्छतां मा मवेष्टु यात्रा पार्थिवरोजा सुधावहा ॥ ७४८ ॥

त्रयोः सार्धं स्वमित्रेण कारयिष्या सुविग्रहम् ।

गच्छतां मा मवेष्टु यात्रा मित्रविग्रहर्णी परा ॥ ७४९ ॥

यस्यापरि स्वयं यायादानयेत् तदरिं नयात् ।

मा यात्रा श्रुतुना पादितोऽपि वा ॥ ७५० ॥

सर्वतः स्वस्वचित्तस्य बलिष्ठस्याग्निनिः ।

भवेद् या नृपतेर्गात्रा निर्व्याज्रा सा प्रकीर्तिता ॥ ७५१ ॥

रिपुबन्धनेन सार्द्धं यो गच्छत्यग्निविनाशने ।

सा तु यात्रा भवेत् कुल्या द्विषणां भयकारिणां ॥ ७५२ ॥

ग्निर्विनाशमृष्टिदयं त्वक्त्वा चान्यप्रमादकम् ।

सहसा क्रियते यात्रा सा भवेच्छीघ्रगा भृशम् ॥ ७५३ ॥

इति यात्राभेदाः ॥

देशं कालं तथा मित्रं निमित्तं बलमान्मनः ।

विचार्य कुर्वतां नित्यं यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ ७५४ ॥

मूलेऽर्के श्रवणे सौम्ये भोमाहिर्बुधश्चरते ।

कृत्तिकायां बुधो युक्तो वाक्पतिस्तु पुनर्वसौ ॥ ७५५ ॥

भागे शुक्रः शनिः स्वातौ तिष्ठन्तः सर्वसिद्धिदाः ।

तस्मादेते समारूपाताः सिद्धियोगा पर्माविधिः ॥ ७५६ ॥

सहस्रकिरणो हस्ते मृगाङ्को मृगशीर्षके ।

अश्विन्यां च धरापुत्रे मंत्रे चन्द्रमसः सुतः ॥ ७५७ ॥

दिवौकसां गुरुः पुष्ये रेवत्यां भृगुनन्दनः ।

रोहिण्यां शनिवारं तु मुधायोगाः प्रकीर्तिताः ॥ ७५८ ॥

रिक्तासु सूर्यजे सूर्ये नन्दासु भृगुनन्दने ।

जयासु भरणीपुत्रे भद्रासु च बुधे विधौ ॥ ७५९ ॥

पूर्णासु त्रिदशाचार्ये स्थिते सिद्धा तिथिर्भवेत् ।

सर्वकार्यकरी नृणां यात्रायां च विशेषतः ॥ ७६० ॥

पनिपद् गमने श्रुता द्वितीया शेषदा भवेत् ।

तृतीया धनलाभाय चतुर्थी निन्दिता सदा ॥ ७६१ ॥

पञ्चमी श्रीकरी देया षष्ठी यानेऽतिकुत्सिता ।

सप्तमी सर्वलाभाय कुत्सिता चाष्टमी तिथिः ॥ ७६२ ॥

नवमी च सदा निम्न्या भूमिदा दशमी भवेत् ।

वैष्णवी जयदा नित्यं द्वादशी परिवर्जिता ॥ ७६३ ॥

किं पुनर्वहुनांकेन सर्वमिच्छा त्रयोदशी ।

अमिते च मिते पक्षे वर्जनाया चतुर्दशी ॥ ७६४ ॥

पूर्वभागं परित्यज्य पूर्णिमा गमने वरा ।

अमावास्या विशेषेण शशिहीना विवर्जिता ॥ ७६५ ॥

उत्तराश्विनयं पुष्यो रविवारं शुभमदः ।

रोहिणी श्रवणं चित्रा सोमवारं सुस्वावराः ॥ ७६६ ॥

अहिर्बुध्न्यं च पौष्णं च भौमवारं पञ्चस्थिते ।

पुनर्वसुर्गुणवारं भाग्यं च श्रवणे स्थिते ॥ ७६७ ॥

हरिद्वं द्विद्वं च वह्निद्वं अनेर्दिने ।

षिण्यान्येतानि शस्त्रानि वारेष्वेतेषु मवेदा ॥ ७६८ ॥

हस्तः पुनर्वसुः पुष्यो रेवती मृगशर्षकम् ।

अनुराधाश्विनी श्रात्रं शस्त्रानि गमने नृणाम् ॥ ७६९ ॥

चरलघ्रे प्रयातव्यं द्विभ्रभावेऽथवा नृपैः ।

लग्रे स्थिते न गन्तव्यं यात्रायां क्षेमपिच्छुभिः ॥ ७७० ॥

अष्टमं जन्मतस्त्यक्त्वा लग्नं द्वादशमेव च ।

ग्रहाणां च बलं पाप्य गच्छेद्विच्छिन जयं नृपः ॥ ७७१ ॥

गुरुलघ्वे बुधस्तुर्ये पञ्चमे भृगुनन्दनः ।

पशु कुजार्कननयो र्द्वितीये चण्डर्दाधितिः ॥ ७७२ ॥

चन्द्रमा दशमी यस्य स यात्रायां जयी भवेत् ।

क्षेमेण गमनं तस्य क्षेमेण च निवर्तते ॥ ७७३ ॥

दुष्क्रीडसितानां च यदि केन्द्रत्रिकोणतः ।

एको भवेद् ब्रह्मो यस्य तस्य यात्रा सुखवदा ॥ ७७४ ॥

द्वौ चेत् केन्द्रत्रिकोणस्वारतियोगः स कथ्यते ।

तत्र यात्रा नरेन्द्राणां क्षेमदा रिपुनाशिनी ॥ ७७५ ॥

योगाधियोगः कथितः त्रिभिः केन्द्रत्रिकोणतैः ।

तत्र वातुर्भवेत् क्षेमो ह्युक्तो कामो रिपौर्वधः ॥ ७७६ ॥

केन्द्रत्रिकोणतः सौम्याः पावाः षष्ठ-त्रि-लाभगाः ।

ग्रहा यस्य प्रयागे स्युस्तस्य लाभो जयो भवेत् ॥ ७७७ ॥

योगयात्रा भवेच्छस्ता नृपाणां भूतिमिच्छताम् ।

नारायणे द्विजानानामन्येषां शकुनादिभिः ॥ ७७८ ॥

उत्तगामु विशाखायां रोहिण्यां गमने नृपः ।

दिवसस्य तृतीयांशमाद्यभागं विवर्जयेत् ॥ ७७९ ॥

सार्प-राक्षस-गैट्रेषु ज्येष्ठायां तामरस्य हि ।

वर्जयेन्मध्यमं भागं यात्रायां पृथिवीपतिः ॥ ७८० ॥

स्वात्यम्बि-पुण्य-हस्तेषु यात्रायां परिवर्जयेत् ।

दिनस्य पश्चिमं भागं जयमिच्छन् महापतिः ॥ ७८१ ॥

मैत्रेन्द्र-त्वाष्ट्र-पौष्णेषु त्याज्यो यत्नान्महाभुजा ।

रजन्याः प्रथमो भागः सदा विजयमिच्छता ॥ ७८२ ॥

याज्ये पूर्वात्रये मैत्रे निशामध्यं परित्यजेत् ।

गमने भूपतिर्दक्षो रिपुघातो जयान्मुक्तः ॥ ७८३ ॥

श्रवणादित्रये त्याज्यो नक्षत्रे दितिदैवते ।

निशायोश्चरमो भागः प्रयागे पृथिवीभुजा ॥ ७८४ ॥

श्रवणे च तथा हस्ते पुण्ये च मृगमस्तके ।

सर्वदा गमनं शस्तं नृपाणां सिद्धिमिच्छताम् ॥ ७८५ ॥

मैत्राग्नि-पुण्य-हस्ताश्च सर्वदिक्षु श्रुधानुशाः ।

यात्रायां सुप्रज्ञस्तास्ते सर्वद्वारिकर्मज्ञाः ॥ ७८६ ॥

गच्छेत् प्राचींशुदीर्घां च कृत्तिकादिषु समस्तम् ।

मघादिमसके गच्छेद् दक्षिणां पश्चिमां दिक्षम् ॥ ७८७ ॥

मैत्रादिमसके यायात् पश्चिमां दक्षिणां दिक्षम् ।

धनिष्ठादिषु धिष्ण्येषु ब्रजेद् पसेन्द्र्योर्दिशोः ॥ ७८८ ॥

वैपरीत्याद् यदा गच्छेत् परिधो कङ्कितो भवेत् ।

कङ्कितः परिधो हन्ति सर्वकार्याणि यायिनाम् ॥ ७८९ ॥

वायव्यमानर्न्नामाणां समाक्रम्य स निष्ठति ।

परिधो दण्डवत् तस्माद् यात्रायां तं निवर्जयेत् ॥ ७९० ॥

गमने केचिद्विद्वज्जनि कृत्तिकादिषु समस्तम् ।

आग्नेयां दिशि प्राच्यां च न दोषः परिधोऽश्वः ॥ ७९१ ॥

मघादिषु तथाऽऽग्नेयीं प्राचीं गच्छन् न दुष्यति ।

मैत्रादिषु दिक्षं वायोर्धनदस्य दिक्षं ब्रजेत् ॥ ७९२ ॥

धनिष्ठादिषु धिष्ण्येषु वायव्यामथ वारुणीम् ।

ककुभं गच्छता नैव परिधो कङ्कितो भवेत् ॥ ७९३ ॥

ज्येष्ठा प्राचीदिक्षं हन्ति गच्छतां कामितं फलम् ।

पूर्वाभाद्रपदा याम्यां प्रतीक्षां पपि रोहिणी ॥ ७९४ ॥

उत्तराफाल्गुनी तद्वदुत्तरां ककुभं मदा ।

यानूनां च भवेत् क्लेशः सन्देहेन निवर्त्तनम् ॥ ७९५ ॥

इति मर्षदिगृहाणि ।

शुक्रादित्यदिने गन्ता वर्जयेत् पश्चिमां दिक्षम् ।

शुभं भौमे च कौबेरीं ककुभं परिवर्जयेत् ॥ ७९६ ॥

सोमे स्रनैश्च-रे वारे दिशं प्राचीं परित्यजेत् ।
 सुरोवारे न गन्तव्यं दक्षिणां ककुभं प्रति ॥ ७९७ ॥
 वारशूलमिदं प्रोक्तमाचार्यैः कैश्चिदेव हि ।
 तस्मादस्मिन् न गन्तव्यं वारशूले विचक्षणैः ॥ ७९८ ॥
 इति वारशूलम् ॥

आदिन्यस्य दिने वर्ज्या धनिष्ठा कृत्तिका मघा ।
 अनुराधा तथाऽश्लेषा भरणी गमने बुधैः ॥ ७९९ ॥
 आषाढे द्वे विज्ञास्वा च त्याज्याः सोमस्य वासरे ।
 धनिष्ठाऽऽर्द्रा क्षतभिषक् भौमवारे विवर्जिताः ॥ ८०० ॥
 कृत्तिका रेवती मूलमनुराधा तथाऽश्विनी ।
 वर्ज्या क्षतभिषक् चैव बुधवारे शुभेच्छुभिः ॥ ८०१ ॥
 मृगं क्षतभिषक् पौष्णं वर्जयेद् गुरुवासरे ।
 पुष्याऽश्लेषामघा ब्राह्मी याने शुक्रदिने त्यजेत् ॥ ८०२ ॥
 आषाढपुगलं हस्तं चित्राशुत्तरफाल्गुनीम् ।
 मन्दवारे त्यजेत् माघो यात्रायां पार्थिवोत्तमः ॥ ८०३ ॥
 इति क्रसदोषवारणानि ॥

बहुलासु दधि प्राश्यं ब्राह्म्यां च घृतपायसम् ।
 ऐन्दवे माषवटिका रौद्रे च मधुरं दधि ॥ ८०४ ॥
 पुनर्वसौ पटोच्चानि पुष्ये सर्पिश्च पायसम् ।
 सर्पधिष्ये तिलो भक्ष्या मघासु कृशरोदिनम् ॥ ८०५ ॥
 पायसं पुर्वफाल्गुन्यामर्यम्णे शाकभोजनम् ।
 यावकं पाणिनसूत्रे चित्रायां चित्रभोजनम् ॥ ८०६ ॥
 स्वात्यां धात्रीफलं स्वाद्यं द्विदैवे शुद्धभक्तकम् ।
 कुत्स्थान् मित्रनक्षत्रे यावकं स्रक्तदैवते ॥ ८०७ ॥

मूले मूलकपास्त्राणं पूर्वाषाढे घनं दधि ।

उत्तरायां जलं क्षीतं श्रवणे इलक्षणमकनवः ॥ ८०८ ॥

आलिभक्तं धनिष्ठायां वारुणसे च शङ्कुलाः ।

पूर्वाभाद्रपदे क्षौद्रं बाजपूरं तथासरे ॥ ८०९ ॥

रेवत्यां सिद्धमृदाः स्युरश्विन्यां स्वादु भोजनम् ।

भरण्यां सतिष्ठं तोयं माश्य याता सुखा भवेत् ॥ ८१० ॥

इति कल्पदोहदम् ॥

पुष्यवन्यां महादेवशमकास्ते वृष्टिदर्शने ।

सज्जाते गोत्रकलहं वृषदंशमृगे तथा ॥ ८११ ॥

आशीचे महदाहे च भूकम्पे चण्डमारुते ।

दिग्दाहे भूमिनिघोषे न गन्तव्यं जिगावृणा ॥ ८१२ ॥

भूते ध्वयं वाऽपि परैर्लघे क्वापि च वागिते ।

दृष्टं ज्वालां विना धूमे तृपकाष्टस्य दर्शने ॥ ८१३ ॥

मर्षाभस्मनि तैले च परिभृष्टे च गोमये ।

शशे दिगम्बरं मर्षे न गन्तव्यं मुग्धार्थिना ॥ ८१४ ॥

खगेंद्रमहिषारुदाः संन्यामिश्रावकान्यजराः ।

कर्णनामादिभिर्हीना विकेशाः कृष्णवामसः ॥ ८१५ ॥

मुक्ताकेशाऽनिकृष्णाश्च तैलाभ्यक्ता रजस्वलाः ।

गर्भिणी विधवाऽन्मत्त-ह्लादान्ध-बाधिरा नराः ॥ ८१६ ॥

एतेषां दर्शने जाते न गन्तव्यं कदाचन ।

आत्मनो दर्शनस्ये च न यात्रा सिद्धिदा भवेत् ॥ ८१७ ॥

इत्यमङ्गलानि शकुनानि ॥

पूर्णकुम्भे तथाऽऽदर्शे दधि न मये तथाऽऽमिषे ।

वीने शङ्खे ध्वजे छत्रे चासरे वारयोषिति ॥ ८१८ ॥

चाषे मृगमरद्वाजे कलपुष्पाक्षतेष्वपि ।
 वृषभे समदे नागे सिते बाहे द्विजांशये ॥ ८१९ ॥
 सुवर्णे दिव्यरत्ने च वीणायां पटहे तथा ।
 बदे चैव पद्मो दृष्टे यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ ८२० ॥
 नृपां विप्रः सुहृद् वेद्या कुमारी पाण्डुराम्बरा ।
 वृषाश्च कुञ्जरारूढा नरा नार्यः शुभावहाः ॥ ८२१ ॥
 गच्छेति पृष्ठतो वाक्यमेहीति पुरतः शुभम् ।
 आशिषः सर्वतः शस्ता मनसस्तुष्टिरुज्जिता ॥ ८२२ ॥
 छिन्धि भिन्धि जहीत्यादि वाचां भिन्द्या अपि स्फुटम् ।
 उद्यतानां रिपोघाति पापदौ शोभनाः मदा ॥ ८२३ ॥

इति यात्रायां मङ्गलप्रदानि शकुनानि ॥

श्वा यात्राममये गच्छेद् वामं दक्षिणतो यदि ।
 स्पृशेद् वा श्रवणं वामं यात्रामिद्धिर्भवेत् तदा ॥ ८२४ ॥
 मवेशे दक्षिणं गच्छेज्जृम्भते वा रनाद्यतः ।
 कंगति नितरां मौख्यं विपरीता तु कुकरी ॥ ८२५ ॥
 क्रोशद्वयं यदा गच्छेत् सह पान्थेन मण्डलः ।
 वामगां मृत्रयेद् वाऽपि तदाऽमो शुभमूचकः ॥ ८२६ ॥
 गजस्थानं हयस्थानं सादृलं शयनस्थलम् ।
 उलूल्ल-ध्वज-छत्र-चामरं सफलद्रुमम् ॥ ८२७ ॥
 इष्टिकानिचयं कुम्भं पर्याणं मृत्तिकाचक्रम् ।
 पुष्पवत् फलवत् स्थानं श्वा गच्छन् शुभदो भवेत् ॥ ८२८ ॥
 कृतमूत्रो यदा मच्छेत् पुरस्तात् सरमासुतः ।
 तदाऽभिलषितं कार्यं यातुः सिध्यति निश्चितम् ॥ ८२९ ॥

वामगो मूत्रयेदाद्रे गोमये कुक्कुरो यदि ।

मृष्टं भोजनमुद्दिष्टं शुष्के निःस्नेहभोजनम् ॥ ८३० ॥

अमेध्यमोदनं मांसं नूतनं वस्तु किञ्चन ।

मुत्से निक्षिप्य गच्छन् न्वा यातुर्लाभं विनिर्दिशेत् ॥ ८३१ ॥

आर्द्रमस्थि तथा वस्त्रं पादत्राणं मुत्से दधन् ।

उपस्थितः प्रमुञ्चेत् सारमेयः सुखप्रदः ॥ ८३२ ॥

इति श्वशक्तानि ॥

शान्तर्दामप्रभेदेन ज्ञातव्याः ककुभः क्रमान् ।

शुभाशुभफलज्ञानविचाराय मर्नापिभिः ॥ ८३३ ॥

सूर्ये ज्वाला ततो धूमः पश्चादङ्गारसम्भवः ।

ततश्च पश्चिमे भागे भस्मस्थानं प्रकीर्तितम् ॥ ८३४ ॥

भस्माङ्गारश्चिस्वाधुमं दाममिन्यभिधीयते ।

शेषाः शान्ता दिग्भः प्रोक्ताश्चतस्रः पूर्वसूरिभिः ॥ ८३५ ॥

निष्कलं भस्मनः स्थानमङ्गारस्त्वामयावहेत् ।

ज्वाले मृत्युर्भवेद् धूमस्थाने दुःखं विनिश्चितम् ॥ ८३६ ॥

याममात्रं वसेद् भानुर्दिग्विदिष्टु पदक्षिणम् ।

चत्वारो दिवसे यामा यामवस्यां तथैव च ॥ ८३७ ॥

माहेन्यां प्रथमे यामे सूर्यो ज्वालाकुलो भवेत् ।

द्वितीये वह्निदिग्भागे तृतीये पितृदेवते ॥ ८३८ ॥

चतुर्थे नैऋते स्थाने रात्रौ तिष्ठति भानुमान् ।

तृतीये धनदस्थानं प्रत्युषे दिशि मूलिनः ॥ ८३९ ॥

शिवा रटन्ति दीप्तिषु फलमीरितमावहेत् ।

शिवा शान्ते ज्वालन्तीषु शुभं शैलति निश्चितम् ॥ ८४० ॥

लाभं च विजयं सौख्यं मित्राणां च समागमम् ।
रट्मयी शान्तदिग्भागे क्रमात् फलमिदं वदेत् ॥ ८४१ ॥

अनेनैव प्रकारेण पल्लीशकुनमादिशेत् ।
दीप्तस्थाने रटन् काकः शोभनं फलमादिशेत् ॥ ८४२ ॥

दीप्ते दीप्तमुखः काकः कुर्वाणः परुषं स्वरम् ।
कार्यसिद्धिं प्रदर्शयति विनाशं कुर्वते ध्रुवम् ॥ ८४३ ॥

दिप्ताभिमुखमारब्धः पुनः शान्तेऽभिवासते ।
कार्यं संशयितं कृत्वा पुनस्तत्सिद्धिमादिशेत् ॥ ८४४ ॥

दीप्ते शान्तमुखः काकः कुर्वाणो मधुरं स्वरम् ।
ईप्सितार्थं रिपोर्नाशं लाभं स्त्रीरत्नं दिशेत् ॥ ८४५ ॥

अन्तरिक्षेऽथ वृक्षे वा कुर्वाणो मधुरं स्वरम् ।
मूर्खस्थाने शुभं वक्ति सर्वदा वलिभोजनः ॥ ८४६ ॥

इति शिवा-पल्ली-काकशकुनानि ॥

पोतकीस्थानमालोक्य तोरणानि प्रकल्पयेत् ।
 तोरणात् तोरणं कार्यं चत्वारिंशत्क्रमान्तरम् ॥ ८४७ ॥

पक्षद्वयस्थितौ वृक्षावष्टधन्वन्तरान्तरो ।
शिकाराक्षकलयुग्मं वा कल्पितं तोरणं विदुः ॥ ८४८ ॥

गृहे पिष्टमयं कृत्वा पोतकीमिधुनं मुषीः ।
पूजयेत् पुष्प-धूपायै कुमारीमपि भोजयेत् ॥ ८४९ ॥

तोरणस्थानमागम्य पोतक्यावधिवासयेत् ।
प्रयतः सन् गृहं गत्वा स्वप्नात् पाण्डविके स्मरन् ॥ ८५० ॥

सूर्योदये समुत्थाय सहायैः सहितो ब्रजेत् ।
निपतस्तोरणाभ्यासं शकुनालोकतत्परः ॥ ८५१ ॥

महान्तदिक्मुखो भूत्वा पोतकीं नामभिः स्तुवन् ।
पाण्डुपुत्रस्य मध्यस्य दक्ष नामानि कीर्तयेत् ॥ ८५२ ॥

पाण्डवी पोतकीं दुर्गां श्यामोमा चटकाभिषा ।
वाराही शकुनीं कृष्णां श्वेतपक्षेति नामभिः ॥ ८५३ ॥

एतैरावाह्यं विकिरेदक्षतान् कुसुमैः समम् ।
ध्यायेच्च फाल्गुनं वीरं सर्वयोषधुरन्धरम् ॥ ८५४ ॥

किरीटी विजयः कृष्णो बाभत्सुः फाल्गुनोऽर्जुनः ।
सव्यसाची च पार्थिव श्वेताम्बोऽयं धनञ्जयः ॥ ८५५ ॥

“ ॐ शिषे ज्वालायुग्मि बलिं गृहाण स्वाहा ॥ ॐ शिषे शिवदृति
भगवति चण्डे इदमर्घ्यं मया लीकया समर्पितं गृहाण गृहाण ॥ आमरुछ
वायुवेगेन भुवं कुरु कुरु स्वाहा ॥ ”

अनेन मन्त्रेण शिषे चतुष्पये वा शिवायै बलिमर्घ्यं दद्यात् ।
तोरणेषु नामान्वेतानि कीर्तयेत् ।

सिद्धिदा जायते देवी पाण्डुपुत्रोपकारिणी ॥ ८५७ ॥

निःशब्दा हीनशब्दा वा गच्छतो यदि दक्षिणम् ।
ब्रजेत् कृष्णा तदा श्वेता शकुनस्य तोरणे ॥ ८५८ ॥

तोरणान्तनिवृत्तस्य पोतकीं वामगां भुजा ।
अग्रे दक्षिणतः कृष्णा वामतः शुक्लः पुरः ॥ ८५९ ॥

एका ताराऽमये विष्णाद् द्वितीया कामदा मयेत् ।
तृतीया राखन्वाभाय ब्रजन्ती दक्षिणां दिक्षु ॥ ८६० ॥

मयमे वामगा भूत्वा दक्षिणं यदि गच्छति ।
विनाश्य कुरुते कार्यं पश्चात् कृष्णा न लेशवतः ॥ ८६१ ॥

विपरीतक्रमे शेषा विपरीतक्रमदा ।
न वा नयक्रमाद् यान्ती विभक्तार्वाणि संसति ॥ ८६२ ॥

शुभं वाप्यशुभं मान्ते तदेव फलदायकम् ।

पोतकीशकुनज्ञानं कीर्तितं सोमभूभुजा ॥ ८६३ ॥

इति पोतकीशकुनम् ॥

फल-पुष्प-पलाशाभ्यं क्षीरिणं वा महीरुहम् ।

पवित्रस्नानसंयुक्तं पिङ्गलायुगलान्वितम् ॥ ८६४ ॥

अर्चयेदधिवासार्थं सायंकाले समाहितः ।

ज्ञात्वा शुक्लाम्बरो भूत्वा सहायसहितो बुधः ॥ ८६५ ॥

नवेन गोमयेनोर्षीं क्षिप्त्वा गोचर्मेनिर्मिताम् ।

अष्टपत्रं लिखेत् पद्मं पिष्टेनार्द्रेण कोविदः ॥ ८६६ ॥

कृत्वा पिष्टमयं तत्र पिङ्गलायुगलं शुभम् ।

चण्डीं च स्थापयेत् तत्र लिङ्गां (क्लृप्तां) पिष्टेन सायुधाम् ॥ ८६७ ॥

लोकपालाष्टकं तत्र ध्यायेत् पञ्चदशाष्टके ।

ब्रह्माणं कमलस्योर्ध्वमच्युतं च तलस्थितम् ॥ ८६८ ॥

तत्तन्नामाक्षरैर्मन्त्रैः प्रणवाद्यैर्नमोज्ज्वलैः ।

पूजयेत् फल-पुष्पाद्यैर्पूष-नैवेद्य-दीपकैः ॥ ८६९ ॥

वृक्षस्थानाय नमः इत्यासनमन्त्रः । ॐ ह्रीं श्रीं वासुधे हुं नमोऽ
स्मिन् वृक्षे अबलर स्वाहा ।

ध्यावकनेन मन्त्रेण चण्डीं वृक्षेऽवतारयेत् ।

पिङ्गलायुगलस्यापि मन्त्रोऽयं कथ्यतेऽधुना ॥ ८७० ॥

ॐ पिङ्गले मेखले रेवति रात्रिचारिणि ब्रह्मपुत्रि सत्यमेतत् मूहि
मे स्वाहा । इत्यावाहनमन्त्रः । ॐ श्रीं ह्रीं हुं चलि वौषट् इति मूलमन्त्रः ।

ॐ सिद्धचामुण्डे कुण्डपिङ्गले स्वाहा । ॐ ब्रह्मो भगवति काकरात्रि मन्त्रमूर्ति
महेश्वरि चामुण्डे प्रजापालनि योगेश्वरि आगच्छ आगच्छ एतेहि तिष्ठ तिष्ठ

ॐ ह्रीं चिकि चिकि शब्दाय स्वाहा । इत्यधिवासनमन्त्रः ॥

पूजां जपं च होमं च सूक्तमन्त्रेण कल्पयेत् ।
 जहोत्पुरुषतं जपत्वा दक्षां होममाचरेत् ॥ ८७१ ॥
 अभ्युद्योदुम्बराज्जाणां दूर्वाग्रहमहीरहाः ।
 समिधो मधु-सर्पिभ्यां जुहुयाच्चण्डिकां स्मरन् ॥ ८७२ ॥
 मेवासनमतां शुक्लां यस्म्यक्षिप्तं कषाकिमीय ।
 घृकध्वजां सूकरस्तां रक्तपां हुण्डयाकिमीय ॥ ८७३ ॥
 वसामृगधितां कुज्यां गजसिंहाभिनाम्बराद् ।
 जलवृक्षस्थितां भीमां स्मरेच्छर्मां कुतार्धनः ॥ ८७४ ॥
 अर्धयित्वा ततो वृत्तं वेष्टयेत् सितकन्दुभिः ।
 अर्पयेद् गुरवे सर्वं होमार्धनजपादिकम् ॥ ८७५ ॥
 देव्यै कार्यं निवेद्याथ गृहं गच्छेज्जिज्ञासुते ।
 गृहे च भोजयेत् कन्याः स्वयं हुन्नीत कन्दुभिः ॥ ८७६ ॥
 मत्स्येष्व ससृत्वाय कृत्वादेवार्चनादिकः ।
 गत्वाऽधिवासितं स्थानं जानुभ्यां वरणीगतः ॥ ८७७ ॥
 बद्धाग्रजिपुटो भूत्वा मन्त्रब्राम्हणदीरयेन् ।
 कवचेदुचया वाचा कार्यं वरपपूर्वकम् ॥ ८७८ ॥
 तथ्यं कथय देवि ! त्वं ब्रह्मपुत्रि ! शुभाशुभम् ।
 इत्युक्त्वा पृष्ठतः कृत्वा मदीतां ककुभं युवाः ॥ ८७९ ॥
 मृगुयात् विरुतं तस्या स्तवा वीक्षित चेष्टितम् ।
 एकाग्रमानसो भूत्वा सकृन्नालोक्तनोपतः ॥ ८८० ॥
 पार्थिवो ब्राह्मिस्त्वाप्यः केकस्तैजसः युवाः ।
 कुर्वन्तु सवीरोत्थो वीर्यः किशुरिवाम्बराः ॥ ८८१ ॥
 एते पञ्च स्वराः ख्याताः पित्रस्तास्यस्य पत्निषः ।
 तेषां मात्राप्रभेदोऽयं वरुणे स्वरभेदतः ॥ ८८२ ॥

१ D शुक्लध्वजमहास्तां रक्तावनम् । २ D कर्वाद् दीप्ताक्षां चतुरो युवाः ॥
 ३ D वाचम् । ४ कुरु ।

एकमात्रविक्रित्युक्तः तद्द्वयेन द्विमात्रिकः ।

त्रितयेन त्रिमात्रः स्यादनुर्मात्रवतुष्कः ॥ ८८३ ॥

पञ्चमिः पञ्चमात्रस्तु षोडशोऽसौ वनीषिभिः ।

स्वरूपं तस्य वक्ष्यामि स्वराणामनुकारतः ॥ ८८४ ॥

चिह्न एकमात्रः १ । चिकि द्विमात्रः २ । चिकिकि त्रिमात्रः ३ ।

चिकिचिकि चतुर्मात्रः ४ । चिकिचिकिकि पञ्चमात्रः ५ । पार्थिवः ॥

किह् १ । किचि २ । किचिचि ३ । किचि किचि ४ । किचि किचिचि

५ आप्यः ॥ कुह् १ । कुह् २ । कुह् ३ । कुह् ४ । कुह् ५

तेजसः । चीह् १ । चीह् २ । चीह् ३ । चीह् ४ । चीह् ५

वायुः ॥ सृह् १ । चिह् २ । कुह् ३ । कीः कीह् ४ । कुह् ५

जुह् ५ आकाशः ॥

पार्थिवादिक्रमेणोक्ताः पञ्च मात्राः पृथग्विधाः ।

तेषां भिन्नो यः कश्चित् स लघुः स्वर इष्यते ॥ ८८५ ॥

षोडोदितो गुरुः प्रोक्तो नवधोक्तः प्लुतो भवेत् ।

लघौ स्वल्पं गुरो मध्यं प्लुते पुष्टं कलं भवेत् ॥ ८८६ ॥

पार्थिवं कुस्ते इष्टः संकापी जलजं स्वरम् ।

तेजसं मृदनाकान्त इति श्रान्तास्त्रयः स्वराः ॥ ८८७ ॥

वायव्यं कुस्ते क्रुद्धः शोकार्तो नाभसं स्वरम् ।

स्वराविमो मदीप्ताख्यो विबुधैः परिकीर्तितौ ॥ ८८८ ॥

पूर्वदक्षिणदिग्भागे पार्थिवः प्रवहः स्वरः ।

पश्चिमायां च कौबेर्यो बलवान् जलजः स्वरः ॥ ८८९ ॥

वायव्ये तेजसे कोणे बलिष्ठस्तैजसः स्वरः ।

ऐशाने नैर्ऋते कोणे बलीयान् नाभसः स्वरः ॥ ८९० ॥

आप्य-पार्थिवयोर्मैत्री तयोराप्यो बलाधिकः ।

आप्य-तेजसयोर्वैरं तयोराप्यो महाबलः ॥ ८९१ ॥

आप्य-मारुतयोर्वैरं बलवान् मारुतस्तयोः ।

मध्यस्थावाग्धराभेयो नाभसस्तु तयोर्बली ॥ ८९२ ॥

नैव शत्रू न मित्रे च नाभसाप्यो परस्परम् ।

तथापि नाभसो नादः प्रबलः परिकीर्तितः ॥ ८९३ ॥

पार्थिवाभेययोर्मैत्री तत्र भौमो बली स्वरः ।

अनकानिकयोर्मैत्री बलवाननिकस्तयोः ॥ ८९४ ॥

जलमारुतजो शब्दो वायुक्तो भौमवैरिणो ।

तावेव पश्चादुद्भूतो मित्रे भौमस्य कीर्तितौ ॥ ८९५ ॥

चतुर्नाभपि शब्दानां नाभसः कृद्गुरिष्यते ।

एवं स्वराणामुद्दिष्टं मित्रामित्रबलावकम् ॥ ८९६ ॥

स्वस्यां दिशि फलं पूर्णं तदर्थं विनतजनि ।

अनुज्ञेने फलाभावो विपरीतयथापि वा ॥ ८९७ ॥

भौमादनन्तराप्यः सर्वसिद्धिप्रदो भवेत् ।

विपरीतक्रमेणैव फलनाशकरो स्वरौ ॥ ८९८ ॥

प्रथमं पार्थिवो नादः स्नेहमस्तदनन्तरम् ।

वाञ्छितार्थप्रदौ स्यातां विपरीतौ ततोऽन्यथा ॥ ८९९ ॥

आदौ चेत् पार्थिवो नादः पश्चान्मारुतजो यदि ।

लाभपूर्ता तदा हानिहानिर्लाभो विपर्ययात् ॥ ९०० ॥

प्रथमो भूमिजो नादो द्वितीयो नाभसो यदि ।

सुखपूर्वं भवेद् दुःखं दुःखात् सौख्यं विपर्ययात् ॥ ९०१ ॥

आप्यस्य पश्चादाभेयः फलं कृत्वा विनाशयेत् ।

व्यत्यासेन समुद्भूतो व्यत्यस्तफलकारिणो ॥ ९०२ ॥

प्रथमो जलजः शब्दस्ततश्चेद् वायुसम्भवः ।

भवं विनाशविनाशाय वैपरीत्येऽपि तादृशौ ॥ ९०३ ॥

जलजाद् व्योमजः पथान्मित्रयुद्धाद् भवेन्मृतिः ।

विपरीतक्रमोद्भूतौ क्षुब्धौ मृतिमृचकौ ॥ ९०४ ॥

आग्नेय-मास्तौ शब्दौ क्रमाज्जातौ धनापहौ ।

मृतिसंमृचकौ ज्ञेयौ विपरीतक्रमोदितौ ॥ ९०५ ॥

क्रमेण व्युत्क्रमेणापि नादौ तेजस-नामसौ ।

कुरुतः कुरुहं चोग्रं भयं च सुमहत्तरम् ॥ ९०६ ॥

व्यत्यासात् क्रमसो वाऽपि शब्दौ वायव्य-नामसौ ।

विचिनाशं रणे मृत्युं नरस्य कुरुते ध्रुवम् ॥ ९०७ ॥

अन्वैरभिहितो भौमः कार्यसिद्धिविधातकृत् ।

अधिकः पार्थिवो नादः सर्वकामकलमदः ॥ ९०८ ॥

त्रयाणां वा चतुर्णां वा पञ्चानां भवणे सति ।

पथाच्छ्रुतोऽधिको वाऽपि पार्थिवो ध्वनिरुत्तमः ॥ ९०९ ॥

पार्थिवं सलिलं नादं स्वस्थानादूर्ध्वगस्तरौ ।

कुर्वन् लाभं सुखं कीर्तिं जयं शंसति पिङ्गकः ॥ ९१० ॥

अवतीर्य निजस्थानात् कुर्वन् नादौ शुभावहौ ।

कनिष्ठं फलमाचष्टे क्लेशाल्लभं विहङ्गमः ॥ ९११ ॥

वृक्षस्याग्रे रवं कुर्वन् पार्थिवं वारिजं स्वगः ।

शुष्ककं फलमारुहति मध्ये मध्यमघो जघु ॥ ९१२ ॥

विन्यस्य वदने भक्ष्यं भुक्त्वा वा तद् विहङ्गमः ।

रम्यस्थानस्थितः कुर्वन् शुभौ नादौ शुभं दिशेत् ॥ ९१३ ॥

भक्ष्यमुत्सृज्य वक्त्रस्थं यदा वक्ति शुभौ ध्वनी ।

तदा शंसति सम्पत्तेर्हानिं पिङ्गविहङ्गमः ॥ ९१४ ॥

अर्चितं पादपं त्यक्त्वा पादपान्तरमाभितः ।
 रचयन् शोभनं शब्दं दिशेद् देशान्तरे सुखम् ॥ ९१५ ॥
 अम्बरे पुष्कवृक्षे वा भद्रशास्त्रे च कोटरे ।
 कुर्वन् नार्द्रं धुमं पिबो भयमुग्रं भक्षंसति ॥ ९१६ ॥
 बुभुक्षानस्थितो वापि गत्वा वाऽथ मदस्निग्धम् ।
 कुर्वन् शान्ते बुभुक्षान्यनार्द्रं शंसत्यशोभनम् ॥ ९१७ ॥
 वेपथुः शान्तदिग्भेर्ती कुर्वाणः शोभनं ध्वजम् ।
 शोभनं कक्षयाचष्टे शिरसाकेन पिङ्गलः ॥ ९१८ ॥
 भौमाप्यतैजसैर्नादैर्जल्पन्ती भुभुक्षणा ।
 पिङ्गला प्रीतिमाचष्टे सुखं कामं जयं यक्षः ॥ ९१९ ॥

इति पिङ्गलाशक्तनम् ॥

अर्चयित्वा गणार्धांशं सर्वविघ्नविनाशनम् ।
 कुमारा सहिता नार्यस्त्रिभूः सुप्ते जनेऽस्तिते ॥ ९२० ॥
 अक्षतैः पुरयेयुस्ता यत् किञ्चित् कुटवादिहम् ।
 चण्डिकायै नमः कृत्वा मत्तकुन्वाऽग्निमन्त्रितम् ॥ ९२१ ॥
 मम्मार्जनीकृतावेष्टे स्थापयेयुर्गणाधिपम् ।
 त्रयेयुस्तं समादाय रजकस्य निकेतनम् ॥ ९२२ ॥
 तद्देहस्य पुरोभागे निक्षिपेयुः मिताक्षतान् ।
 मनोगतं समुद्दिश्य जृणुयुः सुमवाहिताः ॥ ९२३ ॥
 भूयते वचनं किञ्चित् रजकाक्षयमध्यगम् ।
 नार्या नरेण वाकेन प्रोक्तमन्येन केनचित् ॥ ९२४ ॥
 स्वैरसंलान्नोद्भूतं धुमं वा यदि वाऽभुयम् ।
 शृण्वन्तीभिः कळं ज्ञेयं तद्वाक्यार्थविचारतः ॥ ९२५ ॥

चण्डालनिलयेऽप्येवं श्रवणे बोधने क्रमः ।

यद् व्युत्थयन् तत्र तत् तथा न तदन्यथा ॥ ९२६ ॥

शकुनं शास्त्रमालोक्य भाविकार्याविबोधकम् ।

शकुनं वर्णितं सम्यक् सोमेश्वरमरीचमुना ॥ ९२७ ॥

इत्युपश्रुतिशकुनम् ॥ इति यात्राध्यायः ॥ १३ ॥

अवृष्ट्या तोयरहिते दुर्भिक्षे मरकान्बिने ।

परेषां दुःस्थिते देशे नैव यायात् कवञ्चन ॥ ९२८ ॥

परस्परविरोधेन क्षीयमाणेषु शत्रुषु ।

तद्दिनाक्षौ भवेद् यावत् तावत् तिष्ठतु बुद्धिमान् ॥ ९२९ ॥

स्वस्थासनमुपेक्षारूपं मार्गरोधासनं तथा ।

दुर्गमाध्यासनं चैव राष्ट्रवर्षाकरणासनम् ॥ ९३० ॥

रमणीयासनं चान्यत् तथा च निकटासनम् ।

दूरमार्गासनं चैव प्रलाभारूपं तथैव च ॥ ९३१ ॥

परार्थीनामनं चैतद् दक्षमं परिकीर्तितम् ।

इतोऽधिकं न दृश्यत नानिहैरन्यदौसनम् ॥ ९३२ ॥

निष्कण्टके तथा राज्ये संहते वैरिमण्डले ।

स्वस्थाने या स्थिती राज्ञां स्वस्थामनमिति स्मृतम् ॥ ९३३ ॥

यदस्माभिरनुष्ठेयं दैवेन क्रियते हि तत् ।

उग्रदण्डमयोगाच्च व्यसनाद् वृष्यदर्शनात् ॥ ९३४ ॥

दुर्भिक्षान्मरकापाताद् विनाशं यास्यति ध्रुवम् ।

इत्युपेक्ष्य नृपस्थानमुपेक्ष्यासनमुच्यते ॥ ९३५ ॥

नद्याः पूर्वप्रवाहेण गमनं रोषितं यदि ।

तेन दोषेण यत् स्थानं मार्गरोधासनं स्मृतम् ॥ ९३६ ॥

(ABCE तिष्ठत । २ D 'यास ।

दुर्गं ग्रहं तुमुषुक्तो वारयन् यवमादिकम् ।
तदुपान्ते वसेद् यस्तु दुर्गमाश्रयामनं हि तत् ॥ ९३७ ॥

बलादुपार्जिते राष्ट्रे वेशार्थं यत्र तिष्ठति ।
तत् स्थानं कथितं राज्ञा गदुष्णीकरणात्मनम् ॥ ९३८ ॥

विजिगीषुर्नृपो गत्वा गिषुं हन्वा रणाङ्गणे ।
रक्ष्यो वसतिमान्कोक्य यत्र तिष्ठति मानुषः ॥ ९३९ ॥

यवमेन्धनभृगिष्ठे जलशान्यमपन्निने ।
तत् स्थानं नीतिनवनैश्च रमणीयामनं स्मृतम् ॥ ९४० ॥

दूरस्थस्य गिषो राज्ञा विनाशाय समुद्यतः ।
समीपं यत् स्थितिं कुर्यात् तद् भवेन्निकटामनम् ॥ ९४१ ॥

दूरदेशे नृपो गत्वा कृत्वा कार्यमश्रेयसः ।
विज्ञाय स्वपुरं दूरं यत्र तिष्ठत्यनाकुलम् ॥ ९४२ ॥

वर्षर्तुव्यन्ययो यावच्छरन्कालस्य सङ्भवः ।
तावद् यदुचितं स्थानं दूरमार्गामनं हि तत् ॥ ९४३ ॥

हरन्यश्व-धन-रत्नानि दुर्गे राष्ट्रे तथैव च ।
किञ्चिन्कालं स्थितिः कायां गिषु हन्वा ददामि ते ॥ ९४४ ॥

इति प्रलोभिनोऽप्येव यत्र तिष्ठति भूमिपः ।
तत् प्रलोभात्मनं नाम कथितं नीतिवेदिभिः ॥ ९४५ ॥

मांसं पक्षे दद्याद् वा पट्टे पञ्चरात्रके ।
प्राभूतं ते ददामाति प्रलोभ्य स्वायत्तजुषम् ॥ ९४६ ॥

आकृष्या चार्यमाणस्तु तत्र तिष्ठति यश्चिरम् ।
प्रलोभात्मनयेवं वा तदाकृष्यात् मनीषिभिः ॥ ९४७ ॥

स्नेहाद् वा वैरिभावाद् वा गन्तुं देशं स्वकं न यः ।

लभते तस्य तत् स्थानं परार्थीनामनं स्मृतम् ॥ ९४८ ॥

इत्यासनाध्यायः ॥ १४ ॥

स्वयं हीनबलो राजा जयहेतुं न पश्यति ।

बलिना पाण्ड्यमानो यः क्षेमस्थानं समाश्रयेत् ॥ ९४९ ॥

मत्संश्रयोऽन्यसंसर्गो दुर्गमंश्रयणं तथा ।

इति भेदास्त्रयः प्रोक्ताश्चतुर्थो नापलभ्यते ॥ ९५० ॥

महता शत्रुणा यस्तु पीडितोऽल्पबलो नृपः ।

मत्स्यमन्त्रं परिज्ञाय तमेवाश्रयते बुधः ॥ ९५१ ॥

बहून् वा सद्गुणान् वीक्ष्य शत्रुं यस्तु समाश्रयेत् ।

तं गुणं नीतितत्त्वज्ञाः मत्स्यंश्रयमुशन्ति हि ॥ ९५२ ॥

शत्रुणा बाध्यमानो हि स्वयं वाऽप्यनुपायकः ।

गुणहीनं रिपुं ज्ञात्वा श्रयेदन्यं गुणाधिकम् ॥ ९५३ ॥

बलिनं क्रियया युक्तं धर्मज्ञं मत्स्यवादिनम् ।

आश्रयेद्दीदृशं यस्तु मांऽन्यसंश्रय उच्यते ॥ ९५४ ॥

वैरिणा बलयुक्तेन पीडितो ह्यसमो रिपुः ।

यत् तु संश्रयते दुर्गं दुर्गसंश्रय इत्यते ॥ ९५५ ॥

इत्याश्रयाध्यायः ॥ १५ ॥

बलिनोद्विषतेर्मध्ये वाचाऽऽत्मानं समर्पयेत् ।

द्वैधीभावेन वर्तेत काकाक्षिवदलक्षितः ॥ ९५६ ॥

लाभाद् वाऽपि भयाद् वाऽपि योगक्षेमार्थमुद्यतः ।

द्वयार्मिध्ये चिरं कालं द्वैधीभावेन यापयेत् ॥ ९५७ ॥

नीतिज्ञास्त्रार्थसाग्रेर्नामभेदार्थयत्नतः ।

मिथ्यावचनः समादिष्टो मिथ्यावचन एव च ॥ ९५८ ॥

मिथ्याकरण इत्यन्यस्तथा चोभयवेतनः ।

गुग्ममाधृतकश्चेति द्वैधीभावाऽत्र पञ्चधा ॥ ९५९ ॥

चित्ते विरोधमाधत्ते वक्ष्यमा प्रियभाषणम् ।

द्वैधीभावाऽयमारूपातां मिथ्याचित्तोऽर्थकोविदैः ॥ ९६० ॥

वक्ष्यमा प्रियमारूपाति कर्मणा वर्ततेऽन्यथा ।

द्वैधीभावोऽपरः प्रोक्तो मिथ्यावचनसंज्ञकः ॥ ९६१ ॥

स्नोकं स्नोकं किमप्यादौ कार्यं विश्वासकारणात् ।

करोति भावदुष्टोऽसौ महत् कार्यं विनाशयेत् ॥ ९६२ ॥

एवं यः कुरुते मिथ्या रिपोनांशाय पार्थिवः ।

मिथ्याकरणनामाऽसौ द्वैधीभावाः प्रकीर्तितः ॥ ९६३ ॥

गुप्तं वेतनमेकत्र तथाऽन्यत्र प्रकाशितम् ।

गृहीत्वा यश्चरन् पार्था गुप्तं दम्बुहिनेच्छया ॥ ९६४ ॥

अलक्षितो रिपोर्मन्त्रं प्रियता स्वस्वामिनेऽर्पयेत् ।

यत्र तिष्ठति द्वैविध्यात् स स्यादुपशयेतनः ॥ ९६५ ॥

मद्रिपुं साधयस्वेति होदितं माधृतं महत् ।

अन्धेनापि तमुद्दिश्य दत्तं शक्ति-गतादिकम् ॥ ९६६ ॥

संवाहं मेपयित्वापि साधयित्वापि ते रिपुम् ।

इति मुचन् विकृताभ्यां द्वाभ्यामर्थे समाहरेत् ॥ ९६७ ॥

तपोरज्ञानरूपः सन् यत्र रात्रा पवर्तते ।

द्वैधीभावं तदप्यादुर्युग्ममाधृतकं बुधाः ॥ ९६८ ॥

द्वैधीभावं समालम्ब्य य एवं वर्तते नृपः ।

विपक्षलक्ष्मीमादत्ते मन्त्ररक्षाविचक्षणः ॥ ९६९ ॥

इति द्वैधीभावाध्यायः ॥ १६ ॥

सन्धि च विग्रहं चैव गानधामनमाश्रयम् ।
द्विधीभावं च यो वेति प्रयोक्तुं अनुमण्डमे ॥ ९७० ॥

बलवान् काञ्चसम्पन्नो गुणपटकक्रियाबुधः ।
स कृत्स्नां पृथिवीं भुङ्क्ते देशकाञ्चसहायवित् ॥ ९७१ ॥

उपायेषूत्तमं साम भेदां मध्यम इष्यते ।
उपप्रदानमधमं दण्डः कष्टतमः स्मृतः ॥ ९७२ ॥

अपायग्रहितत्वाच्च द्रव्यहानेरभावतः ।
सिद्धिमायान्ति कार्याणि ततः सामोत्तमं मतम् ॥ ९७३ ॥

कृत्सिता भेदमायान्ति न ते विश्वासभूमयः ।
अतः सन्देहरूपत्वाद् भेदोऽयं मध्यमः स्मृतः ॥ ९७४ ॥

वित्तस्य संस्रयः पूर्वं सिद्धिर्देवे व्यवस्थिता ।
उपप्रदानमधमं तेन प्रोक्तं मनीषिभिः ॥ ९७५ ॥

लाभार्थं क्रियते युद्धं रणे संश्रयितो जयः ।
राज्यं च जीवितं चैव दण्डः कष्टतमस्ततः ॥ ९७६ ॥

कुपितस्य मित्रं वाक्यं कोपवृद्धौ प्रजायते ।
यथाऽऽज्यस्य प्रतप्तस्य ज्वालायै जलविन्दुवः ॥ ९७७ ॥

कुलीनेषु कुतश्चेषु सार्वभिलेषु साधुषु ।
कार्पायेषु च मेधावी पूर्वं साम प्रयोजयेत् ॥ ९७८ ॥

प्रथमं कर्णसुभगं द्वितीयं दैविकं तथा ।
तृतीयं स्मारकं प्रोक्तं चतुर्थं लोभजं स्मृतम् ॥ ९७९ ॥

तथैव पञ्चमं साम निप्रार्पणमिति स्मृतम् ।
उपायेषूत्तमं साम कथितं निरुपद्रवम् ॥ ९८० ॥

मधुरैः सुखसंज्ञापरैरन्यैश्च हृदयङ्गमैः ।
एवं वचोभर्येत् साम तत् कर्णसुभगं स्मृतम् ॥ ९८१ ॥

विश्वासजननोपायैः श्रवणैर्वैवर्षिकैः ।

क्रियते यच्च नीतिज्ञैः साम तद् दैविकं विदुः ॥ ९८२ ॥

यदासीद् बान्धवं पूर्वं साम्मतं विस्मृतं स्वया ।

इति संस्वार्यते यत्र स्मारकं साम तत् स्मृतम् ॥ ९८३ ॥

ग्रामं पुरं तथा राष्ट्रे वाजिनं वारणं चनम् ।

दान्यार्थमीति च यत् साम स्मृतं तदिह लोभजम् ॥ ९८४ ॥

भवत्कार्ये मदायं स्वं शरीरं च मयापितम् ।

इति वागपिते साम्नि कथितं तस्मिन्नापेणम् ॥ ९८५ ॥

इति सामाध्यायः ॥ १७ ॥

सामोपायैरसाध्या ये शत्रवो मदमोहिताः ।

भेदोपायेन ते साध्या नृपेण विजिर्गायुषा ॥ ९८६ ॥

सौरं नीरं यथा हंसो विश्लेषयति मंहनम् ।

तथा मुमंहनान् शत्रून् भेदाद् विश्लेषयेत् तु तान् ॥ ९८७ ॥

शत्रुस्थैरान्मपुरुषैर्गुदैरुपयवैर्नैः ।

भीतापमानितान् क्रुद्धान् भेदयेच्च नृमहान् ॥ ९८८ ॥

माणापहं मानभङ्गो धनहानिश्च बन्धकः ।

दाराभिक्षाषोऽङ्गभङ्ग इति भेदोऽत्र षड्विधः ॥ ९८९ ॥

मन्त्रः सख्यम् मया ज्ञातो नृपस्त्वा इन्दुसूयतः ।

अथ त्वां वाऽनिर्नाम्नैश्च किञ्चिन्मायापि बुध्यसे ॥ ९९० ॥

पैशुन्येनाप्यनाख्याप्यहेतुभिः प्रत्ययान्मर्कैः ।

भीतिरुत्पद्यते यत्र स भेदः प्राणहा स्मृतः ॥ ९९१ ॥

त्वद्विषम्वेरितो राजा तव मानं हरिष्यति ।

एवं विद्वेष्य यो भेदो मानभङ्गः स वर्णितः ॥ ९९२ ॥

धनिकोऽयं महानेव तव किञ्चिन्न दित्सति ।
 केनाप्युपायेन तस्माद् धनमाहर्तुमर्हति ॥ ९९३ ॥
 इति सम्मन्त्र्य भूपेन तद् व्रूते धनिकाय च ।
 अर्थलुब्धो ह्ययं राजा तव द्रव्यं हरिष्यति ॥ ९९४ ॥
 यत्रैवं पिशुनत्वेन भिनश्युभयवेतनः ।
 धनहानिस्त्वयं भेदो नीतिज्ञैः समुदाहृतः ॥ ९९५ ॥
 न करोति तव स्वामी विश्वासं त्वयि कर्हिचित् ।
 बन्धयित्वा तु निगदः कारागारे निधास्यति ॥ ९९६ ॥
 इति विश्वाममृदाद्य निजस्वामिहिते रतः ।
 यद् भिनसि परं बुद्ध्या स भेदो बन्धकः स्मृतः ॥ ९९७ ॥
 विलासा चपलो भोगी रूपवांस्तरुणो वितः ।
 अन्तःपुरे मदीया स्त्री कटाक्षैः स्पृष्टुमीक्षते ॥ ९९८ ॥
 वध्योऽयमिति भूपालो मया सार्द्धममन्त्रयत् ।
 इति यं कुरुते भेदं स स्याद् दाराभिन्नाधिकः ॥ ९९९ ॥
 त्वज्जार्या रूपसम्पन्ना नवयोवनशालिनीम् ।
 ममाग्रे वर्णयन् राजा सापेक्ष इति लक्षितः ॥ १००० ॥
 त्वयि जीवत्यलभ्यन्वात् तव द्रोहं विधास्यति ।
 दाराभिन्नाभेदोऽयमेवं वा परिकीर्तितः ॥ १००१ ॥
 भयमस्मिन् कुले जातः कदाचिद् राज्यमिच्छति ।
 अङ्गुली वा तथा नेत्रे सन्ततः साधनानि च ॥ १००२ ॥
 छेतुं निश्चितवान् राजा सर्वथा नत करिष्यति ।
 इति यो निर्मितो भेदः सोऽङ्गभङ्गः प्रकीर्तितः ॥ १००३ ॥
 सम्यग्भेदेन अङ्गूणां भिनसि प्रकृतिं तु यः ।
 भेदवज्जेन तद् भिन्नं हृदयं प्रतिभूयुतः ॥ १००४ ॥
 इति भेदाध्यायः ॥ १८ ॥

अर्धभारप्रदानेन स्वाधिकारकुलेन च ।

अकृच्छ्रचेतनत्वेन द्रव्यापहरणेन च ॥ १००५ ॥

द्विषतां कारणैरभिर्विरक्ता ये च मन्त्रिणः ।

अमात्याः सचिवाश्च तथा सायन्तमान्वकाः ॥ १००६ ॥

भृत्याश्च बान्धवाश्चैव ये चान्तर्वर्तिनो जनाः ।

युद्धबुद्धिमहाया ये तेषां दानं प्रयोजयेत् ॥ १००७ ॥

अन्ये ये लोभमयुक्ता व्यमनामक्तचेतवः ।

तेभ्योऽपि दानं युज्जीत नृपः शत्रुनिघामया ॥ १००८ ॥

एवं गगविहाना ये स्वर्कायाः सचिवादयः ।

तेषामपि प्रयुज्जीत दानं गज्याभिहृदये ॥ १००९ ॥

अर्धाष्टं हायनं देश्यं करजं दन्ति-मस्तिजम् ।

प्रापजं ज्ञासनं भूषा वसनं प्रतिपत्तिजम् ॥ १०१० ॥

आकरं रुक्मजं कन्या वैश्यं वेलाकरं तथा ।

उपप्रदानमेवं तु प्राक्तं षोडशधा बुधैः ॥ १०११ ॥

यस्यै यद् रोचते वस्तु तस्यै योग्यानुसारतः ।

यद् दीयते तदाख्यातमर्धाष्टं दानमुत्तमम् ॥ १०१२ ॥

एकं संवत्सरं यावत् कुटुम्बभरणक्षयम् ।

यस्य यद् दीयते तस्य तद् दानं हायनं स्थूलम् ॥ १०१३ ॥

राष्ट्रं प्रदीयते यत् तु तद् दानं देश्यमुत्तमम् ।

राष्ट्रोत्थकरदानं यत् तद् स्थूलं करजं बुधैः ॥ १०१४ ॥

वारणस्य प्रदानं यत् तद् दानं दन्तिमस्तिजम् ।

इयस्य दानमाख्यातं मस्तिजं नीतिकोविदैः ॥ १०१५ ॥

अगृहीतकरो वाऽपि प्रगृहीतकरोऽपि वा ।

प्रापजः प्रदीयते यत् तु तद् दानं प्रापजं मतम् ॥ १०१६ ॥

पुनरीवनपौत्रेण दत्तं वैव मिच्छन्ते ।

अथारूपत्वेन यत् किञ्चित् तद् दानं आसनं स्तुतम् ॥ १०१७ ॥

रत्नेन वायरूपेण धरितं वायु भूषणम् ।

दीयते यत् तु तद् दानं भूषणं सद्गुदाहृतम् ॥ १०१८ ॥

नानावर्णविचित्राणि नानाभूषणवानि च ।

नानादेहसङ्ख्यानि सूक्ष्माणि च घनानि च ॥ १०१९ ॥

वस्त्राण्यतिमनोहानि प्रभूतानि प्रसक्ततः ।

दीयते यत् तु तद् दानं वसनं परिकीर्तितम् ॥ १०२० ॥

आसनं चामरं छत्रं यानं सम्माननोचितम् ।

मानवद् दीयते यत् तु तद् दानं प्रतिपत्तिकम् ॥ १०२१ ॥

रौप्य काञ्चन-रत्नानि सज्जायन्ते यतो ह्यवः ।

सा स्वनिर्दीयते यत् तु तदाकरमितीरितम् ॥ १०२२ ॥

दीयन्ते यत्र निष्काणि प्रभूतानि वराणि च ।

तद् दानं क्वमजं प्रोक्तमर्चसाविषेक्षणैः ॥ १०२३ ॥

भूषणैर्भूषिता कन्या कलणैश्च समन्विता ।

विचित्रद् दीयते यत् तु कन्यादानं तु तद् विदुः ॥ १०२४ ॥

रूपयौवनसम्पन्ना नृत्यगीतविहारदा ।

वेद्या प्रदीयते यत् तु तद् दानं वैश्यस्तुष्यते ॥ १०२५ ॥

वस्त्राख्या बहवः सन्ति बहित्रस्योपजीविनः ।

रत्नाकरस्य वेद्यायां बहुपण्यप्रचारिणः ॥ १०२६ ॥

अपुत्रोपायनोपेतं पट्टनं बहुवस्तुदम् ।

दीयते यत् तु तद् दानं वेद्याकरमिति स्तुतम् ॥ १०२७ ॥

यदसाध्यं हि भेदस्य तद् दानेन मसिध्यति ।

पशुदत्तेनैव भवति दानेनोभयलोकजित् ॥ १०२८ ॥

न सोऽस्ति लोके दानेन वक्ष्यो यो न जायते ।

देवा अपि भवन्तीह वक्ष्याः सर्वदेहिनाम् ॥ १०२९ ॥

दानं भेषस्करं भक्षुं दानं सर्वार्थमाभक्ष्यम् ।

दानहीनो नृपो लोके देववत् पूज्यते जनैः ॥ १०३० ॥

इति दानाध्यायः ॥ १९ ॥

उपायवित्तवेनापि यो न वक्ष्यो भवेद् रिपुः ।

तस्य दण्डं प्रयुज्जीत वक्ष्यान् यदि भूपतिः ॥ १०३१ ॥

सामादीनां प्रयोक्तारमक्षतं मन्वते द्विपः ।

तस्माद् दण्डं प्रयुज्जीत दण्डो हि वक्ष्यकृणाम् ॥ १०३२ ॥

वक्षिणेन तथा कार्या दण्डा द्वादशभेदनाः ।

अक्षतेन त्रयः कार्या एवं पञ्चदश स्मृताः ॥ १०३३ ॥

अन्ये च दण्डाः कर्तव्या भूभृता धर्मवर्तिना ।

वधः क्षेप्तोऽर्धहरणो जनानां हृत्तरसकः ॥ १०३४ ॥

देवनाक्षश्च क्षत्र्याणां जनान्क्षेदकस्तथा ।

गोश्वहो धान्यहरणो बन्दिब्राह्मस्तथाऽपरः ॥ १०३५ ॥

देवहारो धनादानः सर्वस्वहरणोऽपरः ।

दुर्गमश्च स्वानदाहो देवनिर्वासकस्तथा ॥ १०३६ ॥

युदाबहो महादण्डः शत्रुसंहारकारकः ।

उपायानां तुरीयश्च कश्चितः सोमभूषणम् ॥ १०३७ ॥

वनानि यत्र छेयन्ते भेषन्ते च जलाशयाः ।

ग्रामाश्च यत्र दहन्ते स दण्डो देवनाक्षकः ॥ १०३८ ॥

नासिका भवनद्वन्द्वं छिद्यते देवशासिनाम् ।

जनानां यत्र दण्डोऽसौ जनान्क्षेदनो मतः ॥ १०३९ ॥

देवजाः पञ्चवः सर्वे गृह्यन्ते सहसा बलात् ।
 दण्डोऽसौ गोब्रह्मो नाम विख्यातः परभूमिषु ॥ १०४० ॥
 गर्भेषु पिहितं धान्यं क्षेत्रस्यश्चित्सारितम् ।
 आपणे शुभ्रितं यच्च लब्धे राशीकृतं च यत् ॥ १०४१ ॥
 तत् सर्वं ह्रीयते यत् तु रिपुराष्टेषु संस्थितम् ।
 दण्डोऽसौ धान्यहरणो देवदुर्मित्तकारकः ॥ १०४२ ॥
 कुटुम्बिनो गृहस्था ये धनिका व्यवहारिणः ।
 नीयन्ते यत्र बहूध्वा ते बन्दिब्राह्मः स उच्यते ॥ १०४३ ॥
 जनानामभयं हत्वा तत्र स्थित्वा तथाऽन्यजम् ।
 आत्मसात् क्रियते राष्ट्रं स दण्डो देवहारकः ॥ १०४४ ॥
 आक्रम्य सैनिकैर्ग्रामान् बलात् कृत्वा सुसङ्गतम् ।
 आहरेत् काञ्चनं दण्डो बन्धो(धनो)दानः स उच्यते ॥ १०४५ ॥
 गृह्णत्या सेनया युक्तः रूपातं नगरपट्टनम् ।
 आवेष्ट्य लुप्यते यत्र धन-धान्य-गदादिकम् ॥ १०४६ ॥
 क्रोहभाण्डानि वस्त्राणि गृहोपकरणानि च ।
 यस्माच्च गृह्यते सर्वं सर्वस्वहरणो हि सः ॥ १०४७ ॥
 चतुरस्रं लिखेत् तज्ज्ञः कोटचक्रं विराजितम् ।
 तत्र न्यासं प्रकुर्वीत नक्षत्राणां यथाक्रमम् ॥ १०४८ ॥
 सर्वैर्धर्मज्ञानक्रोणेषु कुलिकादिचतुष्टयम् ।
 भन्तर्विचैलिखेत् तत्र कोटचक्रे विचक्षणः ॥ १०४९ ॥
 विनिर्गच्छंस्तथा लेख्यं पुनर्विस्तादिकप्रयम् ।
 पूर्वस्यां दिशि चाऽऽग्नेयकोणादन्तर्विचंस्तथा ॥ १०५० ॥
 चतुष्टयं मघादीनां पुनर्निर्गमतो लिखेत् ।
 विषादिप्रितयं धाम्ने नैर्ऋतेऽन्तर्विचैलिखेत् ॥ १०५१ ॥

भेदादिकचतुष्कं तु निर्मलम् यमिने क्लिप्ते ।

उत्तरादित्रयं त्वत् कोणाद् वायोर्विहं क्लिप्ते ॥ १०५२ ॥

यनिष्ठादिचतुष्कं तु पुनरुत्तरनिर्मलम् ।

रेवत्यादित्रयं केरुचं नक्षत्राणामयं विधिः ॥ १०५३ ॥

अन्तःस्थचतुरस्ता ये रेखाया वध्यतः स्थिताः ।

स्तम्भताराः समाख्याता ज्योतिर्विद्याविहारद्वैः ॥ १०५४ ॥

तस्य बाह्वरिचतास्तारा अष्टौ माकारसङ्गताः ।

ततो बाह्वस्विताध्याम्यास्तारा बाह्याः प्रकीर्तिताः ॥ १०५५ ॥

स्तम्भमाकारवर्तीनि नक्षत्राण्यपराणि हि ।

इतराणि विधानीयाद् बाह्यानीति विचक्षणः ॥ १०५६ ॥

अन्तःस्थिते ब्रह्मे पापे कोटनाशं वपयते ।

शुभब्रह्मे च बाह्वस्थे बहिःस्थानां जयो भवेत् ॥ १०५७ ॥

यस्यां दिशि भवेच्चन्द्रस्तस्यां खण्डी विनिष्पद्येत् ।

खण्डीस्थानं परिज्ञाय तत्र कुर्वीत सङ्गरम् ॥ १०५८ ॥

परित्यासंस्थितं तोयं खनित्वा परिचादयेत् ।

सेतुं वा कारयेत् तत्र पूरयेद् वा मृदादिभिः ॥ १०५९ ॥

यद्यगाधं भवत् तोयं तरेद् वा तज्जवादिभिः(?) ।

एवमुच्चार्य सैन्यानि दुर्गे वारिमयं जयेत् ॥ १०६० ॥

दुरारोहं तु गिरिजं दुर्गमावेष्ट्य सेनया ।

अभवेशात् तु धान्यानां दुर्गस्थानामनिर्गमात् ॥ १०६१ ॥

अजस्रपाज्जिरोषाच्च निर्दग्धाद् येदतोऽपि च ।

एवंविधैरुपायैश्च गिरिदुर्गं जयेत्पुनः ॥ १०६२ ॥

पाषाणैरिष्टकामिनीं मृदा वा निर्मितं च यत् ।

तद् दुर्गं यन्त्रपाषाणैः सज्जयैव निपातयेत् ॥ १०६३ ॥

मन्त्रैर्वाग्निर्वैश्वदेवैश्चक्रिष्यन्मन्त्रैः ।

महन्निः संस्पृशेयौकेः मन्त्रैः समन्ततः ॥ १०६४ ॥

अग्निं तैलमूलेष्वर्चयित्वा पुनर्मेरितैरपि ।

वारोहद्भिर्वजनीकैः सूरैर्निःश्रेणिकाम्बितैः ॥ १०६५ ॥

दन्तिदन्तहस्तापातेष्वोषोन्मुक्तचरोत्करैः ।

प्रतिदुर्गविधानेन दुर्गभित्तवमाहरेत् ॥ १०६६ ॥

कुठारैः शतसाहसैः छेदयेद् विटपांस्तस्मिन् ।

दहनं दावाग्निना वाऽपि वनदुर्गं जयेच्छृपाः ॥ १०६७ ॥

पूर्वाग्निं जलभाष्यानि तोयैर्दूरतमाहृतैः ।

महिषोष्ट्रबलीषदैर्वहुर्बर्वाऽधिकैरपि ॥ १०६८ ॥

जानीय च निजानाकैः सन्तर्प्य च चतुर्विधम् ।

आवेष्ट्य च स्वनेत् कूपानगार्वाश्च समन्ततः ॥ १०६९ ॥

आरभेत ततो युद्धं मन्त्रपाषाणपार्वकैः ।

अनलश्चा(लं वा)नुकूलेन वायुना समुदाशयेत् ॥ १०७० ॥

अग्निं तैलमयं बहिः सर्वतो धुस्येदतः ।

जलाभावेन सन्तप्ता नाशयेष्यन्ति दुर्गेगाः ॥ १०७१ ॥

तोषपानेन सन्तृप्तं कुर्यादात्मबलं नृपः ।

एवंभकारैरन्यैश्च मरुदुर्गं प्रसाधयेत् ॥ १०७२ ॥

साधयेद् दारुजं दुर्गं चूर्णनाद् गजघ्ननैः ।

पाषाणपातिभिर्वज्रैर्दाहनाद् दहनेन वा ॥ १०७३ ॥

नरदुर्गं जयेद् राजा गजाश्वबलसंयुतः ।

एवं दण्डः समारूपातो दुर्गभक्तसमाहृतः ॥ १०७४ ॥

यस्मिन् पुरे वसेच्छत्रुः सपुत्रबलवाहनः ।

तत् पुरं राजनिकरं साहस्रपाकारतोरणम् ॥ १०७५ ॥

अन्तःपुरे पुरन्ध्रीणां रङ्गाणि भवनानि च ।
 निकेतनानि पुत्राणामप्यास्यानां गृहाणि च ॥ १०७६ ॥
 सचिवानां निवासोऽथ मन्त्रिणां सदनानि च ।
 अन्येषां च मनुष्याणां मन्दिराणि बहूनि च ॥ १०७७ ॥
 मन्दुरा गजशालाश्च विविधानापणानपि ।
 भस्मसात् कुरुते यत् तु स दण्डः स्थानदाहकः ॥ १०७८ ॥
 देशन्यागपरिश्रष्टः कृतभोगपरिच्युतः ।
 गिरिकन्दरकान्तारनिकुञ्जभरनाश्रयः ॥ १०७९ ॥
 वियुक्तो दारपुत्रैश्च बन्धुभिः सचिवैस्तथा ।
 श्रुतिधामापगतश्च चिन्ताशोकमपन्विनः ॥ १०८० ॥
 यानामनविहानश्च गजवाजिचिन्तितः ।
 अत्रोरेवंविधो दण्डो देशनिर्वाणकः स्मृतः ॥ १०८१ ॥
 हाता स्वरचलं राजा बलं भूमेस्तथैव च ।
 कुर्वीत सर्वकार्याणि सहायं तु विशेपतः ॥ १०८२ ॥
 अतः स्वरचलं वक्ष्ये दक्षशा परिभाषितम् ।
 मात्रा वर्णो ग्रहो जीवो राशिर्येवं च पञ्चधा ॥ १०८३ ॥
 बालः कुमारस्तकणो वृद्धश्चास्तकृतः स्वरः ।
 द्वितीयः पञ्चभेदोऽप्यनित्यं दक्षविधः स्मृतः ॥ १०८४ ॥
 अकारः प्रथमस्तस्मिन्निष्कारस्तदनन्तरम् ।
 उकारश्चैवमेकार ओकारो मातृका पुरा ॥ १०८५ ॥
 ककारादिहकारान्तान् वर्णान् कल्पयन्निहान् ।
 पञ्चनिष्ठस्तु कोष्ठेषु पञ्च पञ्च क्रमान्कसेत् ॥ १०८६ ॥

रेखाः पदध्वकाः कार्यास्तिर्यग्गृही य राजयः ।

पञ्चभिस्तु भवन्त्येवं कोट्यास्तस्मिन्निवेद्यतः ॥ १०८७ ॥

तत्रादिपञ्चकोट्यु पञ्चमात्रास्वरान् श्रवात् ।

छिस्तेषु वर्णानघस्तेषां कादीन् कृष्णवर्णिनान् ॥ १०८८ ॥

अकारपङ्क्तौ ये वर्णा अघोऽघः संव्यवस्थिताः ।

अकारसमघर्माणः सर्वे वर्णाः स्वराश्च ते ॥ १०८९ ॥

इकारादिस्वरेष्वेवमघस्तावु ये व्यवस्थिताः ।

तत्तद्धर्माण एव स्युस्ते वर्णाः स्वरसंज्ञिताः ॥ १०९० ॥

नामादौ यो भवेद् वर्णः स स्वरः परिकीर्तितः ।

संयोगे पथमो ब्राह्मः स्वराणां नियमो न हि ॥ १०९१ ॥

मात्रास्वराः समारूपातास्तथा वर्णस्वरा मया ।

ग्रहस्वरा निरूप्यन्ते साम्प्रतं राश्विभेदतः ॥ १०९२ ॥

मेघतृश्चिकसिहानामकारः स्याद् ग्रहस्वरः ।

एवं ग्रहस्वराः प्रोक्ताः कथ्यन्ते जीवसंज्ञिताः ॥ १०९३ ॥

यत्र नामानि यावन्तो वर्णाः स्वरसमन्विताः ।

तांश्च वर्गक्रमेणैव गणयेच्च स्वरास्तथा ॥ १०९४ ॥

गणयित्वा कृतं राशिं विभजेत् पञ्चभिः पुनः ।

अवशिष्टस्तु यो राशिर्जीवस्वर इतीरितः ॥ १०९५ ॥

ग्रहस्वरः समारूपातः प्रोक्तो जीवस्वरस्तथा ।

राशिस्वरमतो वक्ष्ये स्वरसंज्ञानुसारतः ॥ १०९६ ॥

प्रोक्तो राशिस्वरोऽकारो रेवत्यादिषु सप्तसु ।

एवं परेष्विकाराणां स्वराः पञ्चसु पञ्चसु ॥ १०९७ ॥

राशिस्वराः समारूपाता वक्ष्यन्ते ज्येष्ठादयः ।

ज्येष्ठकारो नन्दायां भद्रायाभिः स्वराः सदा ॥ १०९८ ॥

मन्त्राङ्कारस्तथाऽपि ध्वनेर्द्वयवान् सदा ।

उदेति रिक्तास्तेकार ओङ्कारः पूर्वके विद्यो ॥ ११२९ ॥

उदिनः यन्मेऽङ्गि स्वात् द्वितीयेऽङ्गि कुमारकाः ।

हृत्तीये तन्मा कथातन्मदुर्गे स्वयिरो भवेत् ॥ ११३० ॥

यन्मेऽङ्गि यन्मत्वं स्यरो वाति विविचिन्म ।

मन्त्रादिषु सन्तेषु यन्मेऽङ्गं परिधीर्दिनः ॥ ११३१ ॥

मन्त्रादिस्वराः यन्म बहुमित्येव कविताः ।

यन्मादिस्वरवेदोऽपि कन्त्रादिषु सङ्गनः ॥ ११३२ ॥

यन्म कन्त्रादि नावाङ्गो योऽङ्गो यन्मः पराङ्गो ।

यन्मत्वं यन्म यन्मत्वं रिचार्थं कन्त्रादिष्वेत् ॥ ११३३ ॥

नेत्रादिगणितोनेषु मन्त्रोक्ता ये ब्रह्मराः ।

तेषां यन्म रिचामीषत् इत्या कर्मे मन्त्राचरेत् ॥ ११३४ ॥

मिहृत्वादिपत्तिः मूर्धः कर्तव्यं निजापतिः ।

नेत्रादिगणितोनेषां कन्त्रा-विद्युत्तोरुषा ॥ ११३५ ॥

पाप-वीने सुराचार्यस्तुकायां नृपये कविः ।

कुम्भे च यन्मे तौरिः बहुकलेन कीर्तिताः ॥ ११३६ ॥

यन्म-काक-दिवा-क्षीः हृत्वीः कुम्भकरो भवेत् ।

यन्मत्तन्मत्तुर्द्वयार्थं दिवीधानैः कुम्भः कवी ॥ ११३७ ॥

हरनेत्र-कुमारान्न-क्षेत्रीयैः कुम्भाचरः ।

यन्माप्यि-रस-दिक्कान्न-यन्म-क्षेत्रीयैः कुम्भः ॥ ११३८ ॥

मन्त्रादि-वाप-यन्मिन्निर्दिष्ट-क्षेत्रीयैः कुम्भः ।

यन्मिन्निर्दिष्ट-यन्म-यन्म-रत्नेषु-वापकरीः ॥ ११३९ ॥

सुराणां च कुम्भः कुम्भः स्वार्थेरेमि कुम्भाचरः ।

कन्त्रान्न-रस-क्षेत्रीयैः यन्मकारी यन्मकारः ॥ ११४० ॥

स्वस्य ग्रहचक्रं प्राप्य परेषां ग्रहदूषणम् ।

कुर्वीत तुमुक्तं युद्धं शत्रुसंहारकारकम् ॥ ११११ ॥

जीवस्वरगतान् वर्णान् गणयित्वा विचक्षणः ।

यत्र नास्ति निजाधिक्यं तत्र कुर्वीत सङ्ग्रामम् ॥ १११२ ॥

रेवत्यादिषु चिह्नयेषु सङ्ग्रामा यत्र ये ग्रहाः ।

रात्रिस्थेरे विचार्यास्ते भुभाश्वेद् युद्धमाचरेत् ॥ १११३ ॥

एकः स्वरश्वेदुभयोः प्रीतिं प्रकुरुते पराम् ।

द्वितीयः कुरुते मानं तृतीयः कार्यपोषकः ॥ १११४ ॥

उपेक्षकश्चतुर्थश्च पञ्चमो जयनाशनः ।

स्वरमैत्रीं विदित्वैवं नृपः कुर्वीत सङ्ग्रामम् ॥ १११५ ॥

मात्रास्वरौ यदादेति तदा कुर्वीत शोभनम् ।

गर्भाधानादिकं कर्म निधिधान्यादिसङ्ग्रामम् ॥ १११६ ॥

बापनं सर्वसस्यानां पुरषेऽमपवेक्षणम् ।

रसायनमयोगं च व्याधीनां च चिकित्सितम् ॥ १११७ ॥

मात्रास्थरे कुम्भारे तु विवाहः प्रीतिकृद् भवेत् ।

भृत्यानां सङ्ग्रहः शस्तः स्वामिसंश्रयणं तथा ॥ १११८ ॥

वृत्कोचनमरानीनां ग्रामगेहप्रवेक्षणम् ।

वैरिनिर्मूलनोद्युक्तो यात्रां कुर्वीत भूपतिः ॥ १११९ ॥

यूनि मात्रास्थरे जाते पट्टपन्थाभिषेचनम् ।

गजाधारोहणं शस्तं वरनारीसमायमः ॥ ११२० ॥

यूतमाहवकर्माणि बाणा कैलविसर्जनम् ।

कुर्वीत कदनं राजा रिपूनां प्राणसंश्रयणम् ॥ ११२१ ॥

यदा मात्रास्वरो वृद्धस्तदा सन्निविधीयते ।

शान्तिकं पौष्टिकं कर्म योऽक्षदीप्तां समाचरेत् ॥ ११२२ ॥

युते मात्रास्वरे जाते कुर्याद्वनश्चनं व्रतम् ।

आरभ्य पूर्वदिग्भागाद् रेखाभाषतेत्येत् सुधीः ॥ ११२३ ॥

पूर्वाक्षयेत वायव्यं वायव्याद् याम्यमानयेत् ।

याम्यादीशानदिग्भागमैशानात् पश्चिमं नयेत् ॥ ११२४ ॥

पश्चिमात् कोणमानयेयमान्नेयादुत्तरं नयेत् ।

उत्तराक्षैर्कृतं कोणं नैर्ऋतादैन्द्रमानयेत् ॥ ११२५ ॥

एवमष्टाभितं चक्रं जायते सन्निवेशतः ।

तत्र चैत्रादिमासानां विन्यासो दिक्षु वक्ष्यते ॥ ११२६ ॥

चैत्रमासोऽर्द्धचैत्रास्त्रः पूर्वभागे भवेत् सदा ।

अर्द्धं वैशाखमासस्य ज्येष्ठं वायव्यतः क्षिपेत् ॥ ११२७ ॥

आषाढं श्रावणस्यार्द्धं याम्यभागे प्रकल्पयेत् ।

श्रावणस्यार्धमैशान्यां नभस्यं च विनिसिपेत् ॥ ११२८ ॥

आश्विनं कार्तिकस्यार्द्धं वारुण्यां दिशि विन्यसेत् ।

अर्द्धकार्तिक-मागौ च हुताशनदिशि क्षिपेत् ॥ ११२९ ॥

पौषमर्षं च माघस्य कौवेर्यां ककुभि क्षिपेत् ।

माघस्यार्द्धं फाल्गुनं च नैर्ऋत्यां दिशि कल्पयेत् ॥ ११३० ॥

यस्यां दिशि स्थितो मासः सार्द्धस्तत्रोदयो भवेत् ।

तावत्कार्कं ध्रुवः सोऽपि यावन्नाडीवतुष्टयम् ॥ ११३१ ॥

यामार्द्धं तु चक्रं भूमेः क्रमाद् दिक्षु व्यवस्थितम् ।

रेखाविन्यासमार्गेण क्रमाद् भ्राम्यति मेदिनी ॥ ११३२ ॥

उदयादस्तपर्यन्तमस्तादप्युदयावधि ।

चतुर्धामिषु मेदिन्यां दिक्षु भ्रमणमष्टम् ॥ ११३३ ॥

भूषलं पृष्ठतः कार्यं दक्षिणे वा जिगीषुणा ।

एवमन्यानि कार्याणि सिद्धिं यान्ति त्रिनिश्चयम् ॥ ११३४ ॥

अस्यैव चक्रराजस्य कोणानाश्रित्य विन्यसेत् ।

अष्टौ वर्गानकारादीन् प्रादक्षिण्येन पूर्वतः ॥ ११३५ ॥

अवर्गे गरुडः प्रोक्तः कवर्गे वृषदंशुकः ।

चवर्गे मृगराजः स्यात् त्वर्गे सरपासुतः ॥ ११३६ ॥

तवर्गे पक्षगः प्रोक्तः पवर्गे मूषकस्तथा ।

यवर्गे तु मृगः प्रोक्तः श्रवर्गे भेष इत्यते ॥ ११३७ ॥

पूर्वाक्षैर्ऋतपर्यन्तं भक्षकाः समवस्थिताः ।

पश्चिमावृत्तौ रौद्रदिग्भागं यावद् भक्ष्या व्यवस्थिताः ॥ ११३८ ॥

भक्षकात् पञ्चमे स्थाने स्थितो भजति भक्ष्यताम् ।

तस्माद् विचार्य यत्नेन शत्रुं पञ्चमतां नयेत् ॥ ११३९ ॥

एवं नामषलं चक्रे विचार्य पृथिवीपतिः ।

यूतं समाह्वयं युद्धं नारभेत जयोत्सुकः ॥ ११४० ॥

ब्रह्माणी पूर्वदिग्भागे प्रतिपक्षवसे तिथौ ।

द्वितीयायां दक्षिण्यां च माहेशी सौम्यदिग्गता ॥ ११४१ ॥

एकादश्यां तृतीयायां कौबेरी वह्निदिक्स्थिता ।

द्वादश्यां च चतुर्थ्यां च वैष्णवी नैर्ऋते स्थिता ॥ ११४२ ॥

पञ्चम्यां च त्रयोदश्यां वाराहा दक्षिणे स्थितिः ।

चतुर्दश्यां तथा षष्ठ्यामिन्द्राणी पश्चिमोदया ॥ ११४३ ॥

सप्तम्यां पौर्णमास्यां च वायव्ये चण्डिकास्थितिः ।

अमावास्याऽष्टमीतिथ्योर्महाकक्ष्मीस्तथेक्ष्मा ॥ ११४४ ॥

दक्षिणे पृष्ठतः कार्या योगिन्बो विजिगीषुषा ।
योगिनीनां बलं स्वेवं कथितं सोमभूषणा ॥ ११४५ ॥

इति योगिनीचक्रम् ॥

युद्धपूर्वदिने राजा कृतोत्साहः सधामतः ।
कुपारमण्डनार्षाणान् सामन्तान् मान्यकानपि ॥ ११४६ ॥

सुवर्णवस्त्राभरणैस्तोषयेत् सैन्यकास्तथा ।
वाग्भिः प्रोत्साहयेत् तांश्च गुणकीर्तनमानजैः ॥ ११४७ ॥

तेषां प्रतिज्ञां सैभित्श्च सुधटानां नृपोत्तमः ।
यातृज्ञान मदसंयुक्तान् बाजिनश्च जवोत्तमान् ॥ ११४८ ॥

दद्याद् यथार्हं सर्वेषां सहायजवकाहया ।
ततो विसर्जयेत् सर्वान् युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ११४९ ॥

तस्यां राट्ट्यामलानैश्च पूरयेद् गगनाङ्गणम् ।
महानूर्ध्वगोर्षश्च काहन्लाग्रहनिस्त्रयैः ॥ ११५० ॥

सिंहनादैर्भेटानां तु त्रासयेद् रिपुसैनिकान् ।
अभिवाद्य ततो राजा शस्त्राणि कुञ्जदेवताः ॥ ११५१ ॥

ततः शर्यात् मेदिन्यां कुञ्जानास्तीर्थं यन्ततः ।
ततः प्रातः समुत्थाय निरीक्ष्य पृथग्दर्पणौ ॥ ११५२ ॥

स्नान्वा तीर्थजलैः पुण्यैश्चप्राम्बरविभूषितः ।
समाराध्य जगन्नाथमिष्टमिष्टफलमदम् ॥ ११५३ ॥

ततः कृत्वा महापूजां विविधां कुञ्जदेवते ।
धेतुं भूमिं हिरण्यं च विभेभ्यो विधिनाऽर्पयेत् ॥ ११५४ ॥

तदाग्निः समदाय नीरामितहयद्विषः ।
दक्षिणाग्रसुरोद्धेस्तां हयानां देवितादपि ॥ ११५५ ॥

वामेतरविषाणाग्रवेष्टनात् स्वक्रेण च ।

कुक्षितेन गजानां च जानीयाज्जयमजसा ॥ ११५६ ॥

नराणां शुभवाक्यैश्च मङ्गलद्रव्यदर्शनैः ।

प्रदक्षिणागमैश्चापि भरद्वाजस्त्रिस्तण्डिनाम् ॥ ११५७ ॥

अन्यैश्च शुकुनेर्भयैर्जयमङ्गलपुचकैः ।

दक्षिणाक्ष्यः परिस्पन्दाद् दक्षिणस्य शुभस्य च ॥ ११५८ ॥

मनसश्च प्रसादेन स्वानुकूलानिष्ठेन च ।

एवं निमित्तैर्निश्चित्य जयं समरदुर्जयः ॥ ११५९ ॥

शुभस्थानस्थितैः सर्वैर्ग्रहैस्ताराभिरेव च ।

उदितेन स्वरेणाथ जयभूमिषष्ठेन च ॥ ११६० ॥

निमित्तैर्विहितोत्साहो निर्गत्य निजमन्दिरात् ।

ताडयित्वा महाभेरीं प्रतिर्सनिकभीषणीम् ॥ ११६१ ॥

धनुषां द्वे शते गत्वा तत्र स्थित्वा नृपोत्तमः ।

मेळयित्वा बलं सर्वमेवमायोपयेत् ततः ॥ ११६२ ॥

तस्यै दास्यामि नियुतं राजानं हन्ति यो रणे ।

तत्कुमारनिहन्तूणां दास्यामि प्रयुतत्रयम् ॥ ११६३ ॥

सामन्तमण्डलार्थीशहन्तूणां प्रयुतं तथा ।

सचिवामात्यहन्तूणामयुतं पारितोषिकम् ॥ ११६४ ॥

प्रधानयोधहन्तूणां दास्ये पञ्चसहस्रकम् ।

द्विसहस्रं प्रसादेन प्रदास्ये गजघातिनाम् ॥ ११६५ ॥

सहस्रं प्रतिदास्यामि स्वन्दनस्य विघातिनाम् ।

अश्वसादिनिहन्तूणां प्रदास्ये शतपञ्चकम् ॥ ११६६ ॥

श्रुतं तस्मै प्रदास्यापि समानयति यः शिरः ।

एवं यकोभ्य तान् सर्वान् प्रयायाद् युद्धसम्पुत्सम् ॥ ११६७ ॥

सुभटान् बलसंयुक्तान् हयविद्याविहारदान् ।

वरवाजिसमारुहान् भूपरीक्षाविचक्षणान् ॥ ११६८ ॥

द्विषतं वा श्रुतं वाऽपि तदर्धं हयसाधिनः ।

पुनः कस्यापयेद् राजा युद्धभूमिपरीक्षणे ॥ ११६९ ॥

गत्वा समागतानां तु विहङ्गस्या च ह्रयो गुणान् ।

परेषां व्यूहरचनां परिज्ञाय सितीश्वरः ॥ ११७० ॥

संस्पृक्तस्फुल्वस्त्रीकटुशूलोपकण्टके ।

भूभागे रचयेद् राजा व्यूहं व्यूहविचक्षणः ॥ ११७१ ॥

अल्पहस्तोपकाच्छिद्राऽऽङ्गुलीयदरीस्थिता ।

निःशर्करा विषहा भूरभ्यव्यूहाय कस्यते ॥ ११७२ ॥

निःस्वाशुसिकतापहा निर्वस्त्रीकोपका सभा ।

केदारव्रततिन्त्रभ्रवृक्षगुल्मविचरिता ॥ ११७३ ॥

अतीवकठिना सूक्ष्म धुरवक्रमणलया ।

स्थिरा चक्रसभा पात्री रचय्युरे प्रकस्यते ॥ ११७४ ॥

सुमम्यश्लेष्ठा विषया मुदुवृक्षावभेदिनी ।

सुपङ्कटरभङ्गा भूर्जलव्यूहे वरा मता ॥ ११७५ ॥

सर्वदोषोज्जिता भूमिः कुत्रचिद् वारिसंयुता ।

विज्ञाता गुणभूयिष्ठा चतुरङ्गवलोचिता ॥ ११७६ ॥

एवं परीक्ष्य भूभागं यस्मिन् वज्र यथोचितम् ।

तत्र संरचयेद् व्यूहान् वृषो युद्धविहारवः ॥ ११७७ ॥

सर्वकलनसम्पुर्णे भूभागे रिपुमर्दनः ।

रक्षयेदुत्तमं व्यूहं परम्यूहविभेदकम् ॥ ११७८ ॥

मुखं पूर्वविभागः स्यादुरध्व तदनन्तरम् ।

उरसः पश्चिमे भागे गौरस्यं परिकीर्तितम् ॥ ११७९ ॥

गौरस्यस्य तथा पृष्ठे प्रतिग्रह इतीरितः ।

कसौ मकसौ पसौ च मपसौ पार्श्वयोः क्रमात् ॥ ११८० ॥

प्रतिग्रहपरो भागः पृष्ठमिन्यभिधीयते ।

एवं व्यूहविभागांश्च विज्ञाय नृपतिस्ततः ॥ ११८१ ॥

मुखे मदमुखं नागं शूराख्यं मुञ्चिषितम् ।

तनुप्राणसमोपेनं योधद्वयसमन्वितम् ॥ ११८२ ॥

पश्चिमासनरुद्धेन सुभटेन समन्वितम् ।

त्रिशतैः षट्शतैर्वापि नवभिर्वा तथा शतैः ॥ ११८३ ॥

त्रिषा विभक्तैः सुभटैः स्थानत्रयसंस्थितैः ।

पृष्ठे च कक्षभागे च रक्षितं सङ्गपानिभिः ॥ ११८४ ॥

प्रकक्षदेवनिमित्तैश्चण्डकोदण्डमण्डितैः ।

सुभटैः शतसङ्ख्यातैः सुकसैर्हृषीतिभिः ॥ ११८५ ॥

पक्षदेवे तथा शूरेः शक्तिखेटकवारिभिः ।

सहस्रद्वयसङ्ख्यातैस्तदर्थैर्वा शतैर्हृतम् ॥ ११८६ ॥

प्रपक्षे जवसंयुक्तैर्गात्रप्राणसुरक्षितैः ।

अथैः सर्वाशुधोपेनैर्वाहकैश्च समन्वितैः ॥ ११८७ ॥

शतपञ्चकसङ्ख्यातैः प्रपक्षद्वयकल्पितैः ।

तुरगैः पक्षिभिः शूरेराहुतं पुरतो न्यसेत् ॥ ११८८ ॥

वारणं सर्वसैन्यानां वारणं वैरिवारणम् ।

एवंविधवक्रोपेतं व्यूहस्याग्रे विद्योतयेत् ॥ ११८९ ॥

विमूलं द्विमूलं तद्भेदकमवयवापि वा ।

परव्यूहस्य वेदार्थं कुर्याद् व्यूहमूलं नृपः ॥ ११९० ॥

उरःस्थाने गरीवाकः भेगपाठविकं वलम् ।

अभिधं च तथा कस्तु युद्धमूर्धो मकल्पयेत् ॥ ११९१ ॥

भौरस्थे युद्धबाणानि कक्षाणि विविधानि च ।

वारि धुरि नयेदुद्देश्यपार्श्वानां सुवृत्तये ॥ ११९२ ॥

प्रतिग्रहभेदे तु स्वयं तिष्ठेन्गरीपतिः ।

भद्रसमनसम्पूर्णवैराग्यकुलोद्भवम् ॥ ११९३ ॥

विष्ण्वंशकथुमाकं कामिहृषनसम्भवम् ।

भृष्टच्छिस्त्रसञ्चारं विसितं तु वधावपि ॥ ११९४ ॥

मदावस्थां चैतुषीं च सम्प्राप्तं गिरिसन्निवम् ।

शूरं महाबलं दान्तं वीरमन्वर्धवेदिनम् ॥ ११९५ ॥

सुवर्णपटिनोदारपद्मरत्नासमन्वितम् ।

तनुत्राणसमोपेतं हृदयेष्वाकचारिणम् ॥ ११९६ ॥

अथुरपिच्छमुच्छाहृष्यजङ्घविमण्डितम् ।

नानावर्णविविज्राहं वनाकापरिचोभितम् ॥ ११९७ ॥

देवकान्तःस्थितैर्योर्वैद्यैः कुन्तपरोद्धतम् ।

पाशस्यसादिना युक्तं वक्तितोषराणिना ॥ ११९८ ॥

१ अत्यन्तम् २ A आदत्ता पुस्तकेऽप्यधिकः पाठः— वीतिविप्रकटे
सम्बद्धं पुमान् प्रतिष्ठां न्यसेत् । ३ ABC च कुर्यात् । ४ B कल्पत्राणं ।

अन्तरास्त्रसूत्रेण सेतुः कल्पयन्निधिः ।

ईदृशयुतं नागमारोहेषु विजयोद्यतः ॥ ११९९ ॥

विज्ञातनामभिर्घोषैः कृषिकार्षेयपाणिभिः ।

अङ्गराज्ञैः शूरैस्तैः सज्जङ्गराजैः ॥ १२०० ॥

कसस्यैर्दक्षसाहसैस्तदर्पैर्वा सुराक्षितैः ।

प्रकल्ले सचिवापात्य-कुमारे च घटाश्रितैः ॥ १२०१ ॥

मित्र-भृत्यवृत्तैः पक्षे चापसावकधारिभिः ।

शक्ति-तोमर-निस्त्रिंश-कुन्त-मुद्गरपाणिभिः ॥ १२०२ ॥

वरवारणसज्जैः सुभटैर्लक्षसंस्मितैः ।

क्रमशः स्थापितैर्विधैर्धोद्धारितनामभिः ॥ १२०३ ॥

नानायुधधरैर्वीरैरश्वारूढैः सुशिक्षितैः ।

प्रकल्लेऽयुतयुग्मेन संवृतश्च महीपतिः ॥ १२०४ ॥

पृष्ठे भूमौ वशाकूटपुष्पकान्तरसंस्थितैः ।

अवरोधवध्वृन्दै रक्षिभिः परिरक्षितैः ॥ १२०५ ॥

पशुकाव्याश्रिताञ्जन कौशेनाभिष्ठितस्तथा ।

तेषां तु पृष्ठरक्षार्थं नरबाजिवलं न्यसेत् ॥ १२०६ ॥

ईदृशीं व्यूहरचनां विधाय परवारहा ।

व्रजेदग्निरिव ध्रुवो निगिरन् परबाहिनीम् ॥ १२०७ ॥

इति सैन्यरचनालक्षणम् ॥

शूराणां सिंहनादैश्च खुरारावैश्च बाजिनाम् ।

महामात्रकरास्फालमानकगलगर्जितैः ॥ १२०८ ॥

भेरीमहारघोरैश्च काहलाजङ्घनिस्वनैः ।

युद्धाशंसिपहातूर्यजिनादैः स्फोटयन् दिशः ॥ १२०९ ॥

यतः फल्गु यतो भिक्षं यतो दूष्यैरधिष्ठितम् ।

तद् बलं प्रथमं हन्यादात्मनश्चापबृंहयन् ॥ १२१० ॥

सारं द्विगुणसारेण फल्गु सारेण पीडयेत् ।

मंहतं तु गजार्नाकैः प्रचण्डैरवदारयेत् ॥ १२११ ॥

प्रचण्डैर्वीरमुखैश्च फल्गुसैन्यं विदारयेत् ।

अश्वव्यूहैर्भटार्नाकं वाजिव्यूहं तु दन्तिभिः ॥ १२१२ ॥

बाणसारैस्तथा कुन्तैः पाश-पट्टि-स्तोमरैः ।

अग्निनैलानिर्नर्वाणैर्निर्भिन्नाद् द्विपयुधपान् ॥ १२१३ ॥

प्रभृतकुञ्जरानां कर्षटासङ्घट्टघट्टनैः ।

पाटनैः कण्टिकाणाम् द्विपानां रणमूर्द्धनि ॥ १२१४ ॥

विमृश्य राजचिह्नानि निश्चिन्य नृपतेः पदम् ।

मर्वसैन्येन संयुक्तस्त्वत्र दयाज्जयान्मुक्कः ॥ १२१५ ॥

नाराचैर्जर्जराकृत्य कुन्तैर्निर्भिष्य निर्धरम् ।

चक्राघैर्नर्द्धिभाकृत्य पाशैर्गकृत्य पातयेत् ॥ १२१६ ॥

सञ्चर्य मृह्मराघानैश्छिन्वा परशुना भटान् ।

स्वारुढकुञ्जरेणाय संयोज्य परवारणम् ॥ १२१७ ॥

तद्व्रजं स्वर्गजोद्दामदन्ताघानैर्निपान्य च ।

निस्त्रिजेन रिपोश्छिन्यान् कुण्डलालङ्कृतं शिरः ॥ १२१८ ॥

एवं निहत्य सङ्ग्रामे दुष्टशत्रुं मदीदृतम् ।

जयनृप्यनिनादेन हर्षयेन् सुभटान् स्वकान् ॥ १२१९ ॥

कुमारागान्यमचिवान् सामन्तान् पण्डितेश्वरान् ।

विनिहत्यागतानां च दानं दद्याद् यथादितम् ॥ १२२० ॥

द्विषतां रक्तपूरेण तर्पयित्वा तु मेदिनीम् ।

पिशितेन पिशाचांश्च कव्यादानन्त्रपालया ॥ १२२१ ॥

पलायनपगन् भीतान् रक्षयित्वा तु धर्मतः ।

भारोहमुक्तान् स्वाकृत्य त्वरया वरवारणान् ॥ १२२२ ॥

धेनुकाश्चोदमह्यऽथ निःशेषं कोशमेव च ।

परिगृह्य तथा सर्वं प्रयत्नाद् वाक्ष्य सर्वतः ॥ १२२३ ॥

एवं तु बध्यते यत्र युद्धे शत्रुपहावलः ।

नृपेण बलिना स स्याद् दण्डा युद्धवशाभिधः ॥ १२२४ ॥

बलशक्तिविहीनेन नृपेण रिपुघातिना ।

प्रयोज्या स्युस्त्वयो दण्डा विपयानाभिचारजाः ॥ १२२५ ॥

विषं हालाहलं शृङ्गि कालकूटं भयानकम् ।

वत्सनीभं चतुर्थं तु स्थावरं परिकर्तितम् ॥ १२२६ ॥

सर्पदेष्टादिमञ्जानं विषं तज्जङ्गमं विदुः ।

विरुद्धद्रव्यमिलितं कृत्रिमं विषमुच्यते ॥ १२२७ ॥

शत्रुवाणां विरक्ता ये कृत्यास्ते पुरुषा वराः ।

तान् विभेद्यै प्रदानेन रमं तैस्तु प्रयोजयेत् ।

तडाग-कूप-वापांस्तु तथा लघुमरस्मृ च ॥ १२२८ ॥

स्नानोदके तथा तैले पादाभ्यङ्गे सपादुके ।

कर्णोदके कर्णोर्मिमध्ये प्रयुञ्जान विषं द्विषाम् ॥ १२२९ ॥

कुमार-मन्त्रि-मन्त्रि-सेनाधिपेषु च ।

परावारणमुख्येषु तुरगेषु च ॥ १२३० ॥

एवं विषप्रयोगेण शत्रूणां क्षुद्रघातकम् ।

क्षीणेन क्रियते यत् तु विषदण्डः स उच्यते ॥ १२३१ ॥

शूरश्च हृदयकथं त्यक्तमानभवश्च यः ।

वीरश्च समयज्ञश्च वधोपायविचक्षणः ॥ १२३२ ॥

बन्धुपुत्रप्रदत्ताभिगृहीतबहुवेतनः ।

तेन प्राप्तं प्रयुज्जीत प्रमत्तारिविषेक्षया ॥ १२३३ ॥

गीतवाद्यप्रसक्तेषु घृतक्रीडारतेषु च ।

मृगव्यामक्तचित्तेषु देवयात्राप्रसङ्गेषु ॥ १२३४ ॥

अङ्गमल्लविनोदेषु तथाऽन्येषून्मवादिषु ।

अन्नः पुरप्रचारेषु देवपूजापरेषु च ॥ १२३५ ॥

वीरक्रीडाविषयेषु भोजनास्थानवर्तिषु ।

अग्रेष्वन्येषु कार्येषु कुर्यात् वीरिषु घातनम् ॥ १२३६ ॥

पूर्वोदितभुजेस्ताक्षैः सुसंदेयन्त्रघातनम् ।

मायया क्रियते अश्रोत्रातदण्डः स कालिनः ॥ १२३७ ॥

अथर्वविधितत्त्वज्ञैर्वाङ्मार्गैर्विजितेन्द्रियैः ।

मन्त्र-तन्त्रविधानज्ज्ञेयैर्दृग्दृग्मूलयेषु रिपुम् ॥ १२३८ ॥

अभिचारिकहासेषु मन्त्रैः पटकप्रमाथकः ।

मन्त्रकर्मन्त्रकर्मैर्गुरुपाशुजपनादिभिः ॥ १२३९ ॥

मन्त्र-तन्त्रलुमिर्द्वैश्च पटहः काहलादिभिः ।

पनाकाकारैर्दीपिर्धूपमायुर्द्वैकैः ॥ १२४० ॥

बाणैर्मन्त्रमयुकैश्च सिद्धार्थकयुताक्षरैः ।

माहयेन् स्तम्भयेच्छत्रं स्थानादुत्थाटयेन् तथा ॥ १२४१ ॥

विद्वेषयेच्च मित्राणि वसे कुर्याच्च विद्विषः ।

मंहरेज्जीवितं यत् नृ स्यात् स दण्डाटुभिचारकः ॥ १२४२ ॥

इति दण्डभेदाः ॥

अवहारान् नृपः पश्येद् विभेर्विद्वद्वैः सह ।

स्मृतिशास्त्रानुरोधेन रामद्वेषविवर्जितः ॥ १२४३ ॥

अदोषान् दूषयेद् राजा दोषयुक्तानदृश्यन् ।

अर्काति महतामेति दुर्गेति चाधिगच्छति ॥ १२४४ ॥

ऋत्विक् पुरोहितः पुत्रो भ्राता वन्धुस्तथा सुहृत् ।

अदृश्यो नृपतेर्नास्ति स्वधर्माक्षलितो नरः ॥ १२४५ ॥

वेदशास्त्रार्थनृत्तज्ञाः सत्यसन्धाश्च धार्मिकाः ।

सभ्या नृपतिना कार्या मित्रामित्रेषु वै समाः ॥ १२४६ ॥

शरीरलोत्प्रेष्यैर्लोककृपापाशकां विद्वैः ।

विभैः सह महोपायां गुण-दोषौ विचारयेत् ॥ १२४७ ॥

विचारे यत्र तिष्ठन्ति विषाः श्रुतिविदस्त्रयः ।

पञ्च वा सप्त वा सा स्याच्छतक्रतुसमा सभा ॥ १२४८ ॥

तस्यां सभायां यः कश्चिद् धर्मज्ञः श्रुतिकोविदः ।

निर्दिष्टो वाप्यनिर्दिष्टः स तत्त्वं वक्तुमर्हति ॥ १२४९ ॥

न्याय्यं पन्थानमुन्मृज्य ये गतस्यानुयायिनः ।

सभ्यास्ते बोधनायाः स्युर्मार्गे धर्मस्य शाश्वतम् ॥ १२५० ॥

अनिर्दिष्टश्च तत् सर्वं सत्यं ब्रूयान् समञ्जसम् ।

ज्ञान्वा वा न वदेत् तत्त्वं मिथ्यावादी च पापभाक् ॥ १२५१ ॥

कुलीनाः शीलवन्तश्च धनिनो वयमाऽधिकाः ।

अमत्सरा विशः कार्याः कियन्तोऽपि सभासदः ॥ १२५२ ॥

अलोभं सत्यसन्धं च धर्मशान्ते प्रियंवदम् ।

धर्मशास्त्रार्थकुशलं लोकयात्राविनक्षणम् ॥ १२५३ ॥

विचारे पण्डित दक्षं पाटुवाक्यतया युतम् ।

द्विजिताकारतत्त्वज्ञमूहापोहविशारदम् ॥ १२५४ ॥

ब्राह्मणं भुतसम्पन्नं धर्मशास्त्रविचारदम् ।

आत्मनः प्रतिरूपं तु कुर्यादेकं महापतिः ॥ १२५५ ॥

प्रागेव पृच्छति प्रायो वाक्यं वादार्थमागतौ ।

विचारयति यः सम्यक् साद्विवाक्यतः स्मृतः ॥ १२५६ ॥

व्यग्रस्य राजकार्येण देहजाक्येन वा स्वयम् ।

अपश्यतः प्रभोः कार्यं साद्विवाकां विचारयेत् ॥ १२५७ ॥

विमालाभे तु कर्तव्यः कुर्त्तानो दममयुतः ।

परत्र भार्गवमेवः भूरः शान्तो विमत्सरः ॥ १२५८ ॥

अनुद्वेगकरो निन्यं प्रजानां च हिते रतः ।

मदोन्मत्तः समर्थश्च भवित्येव सभापतिः ॥ १२५९ ॥

दीर्घभ्यान् भवित्यस्यापि वैश्यं कुर्यात् सभापतिम् ।

गुणाधिकं च मध्यस्थं जनानां सम्मतं नृपः ॥ १२६० ॥

विष-क्षत्र-विशः कायाः श्रेष्ठमध्यायमाः कृष्यान् ।

मर्त्याऽपि न कर्तव्यः भूद्रः क्वापि विचारणे ॥ १२६१ ॥

लोभाद् वाऽपि भयाद् रागान् भूमिशास्त्रार्थनाशकाः ।

दण्डनीयाः पृथक् सभ्या विवादाद् द्विगुणं धनम् ॥ १२६२ ॥

सतां मार्गं समुल्लङ्घ्य बाधिता या बलीयसा ।

निषेदेयेत यद् राज्ञे तद् विवादपदं स्मृतम् ॥ १२६३ ॥

अभियोगो द्विवा द्वयः शङ्कया प्रत्ययेन वा ।

अव्ययमसर्गतः शङ्का प्रत्ययोऽन्याद्दर्शनान् ॥ १२६४ ॥

प्रथमं स्याद् कृणादानं निक्षेपस्तदनन्तरम् ।

अभ्यापि विक्रयश्चैव तृतीयं परिकीर्तितम् ॥ १२६५ ॥

१ B मदोन्मत्तः । २ BCE शुद्धस्यापि, D शुद्धस्यापि न कर्तव्यो
व्यवहारवि० । ३ D तथा ।

सम्भूय च समुत्थानं चतुर्थं परिभाषितम् ।

पञ्चमं दशमाख्यातं षष्ठं दत्तापहारेकम् ॥ १२६६ ॥

सप्तमं वेतनादानं संनिस्तुनमष्टमम् ।

नवमं दशमं तथा ॥ १२६७ ॥

एकादशं तथा प्रोक्तं विवादः स्वामिपालयोः ।

स्वामिभृत्यविवादश्च द्वादशं समुदाहृतम् ॥ १२६८ ॥

त्रयोदशं समाख्यातं सामाविदन् बुधैः ।

निरूपितं बुधैरत्र वाक्पारुष्यं चतुर्दशम् ॥ १२६९ ॥

उक्तं पञ्चदशं ऋद्धिदण्डपारुष्यमंज्ञितम् ।

स्नेयं षोडशमाख्यातमृषिभिस्तत्तदंशभिः ॥ १२७० ॥

पदं सप्तदशं नाम साहसं सद्भिर्गणितम् ।

अष्टादशं समादिष्टं स्वात्मद्वहणसंग्रहम् ॥ १२७१ ॥

एकोनविंशं सम्प्रोक्तं स्वापुं धर्मो विचारकैः ।

दायभागाभिधानं च तत् स्याद् विंशतिमं पदम् ॥ १२७२ ॥

एकविंशं तथा श्रुतं द्वाविंशं तु समाहृतम् ।

व्यवहारपदान्येतान्याह सोमेश्वरो नृपः ॥ १२७३ ॥

इति व्यवहारपदानि ।

स्वयं नोत्पादयेत् कार्यं समर्थः पृथिवीपतिः ।

नाददात् तथोत्कोचं दत्तं कार्यार्थिना नृपः ॥ १२७४ ॥

विवादायागतं पृच्छेत् सभायां पुरतः स्थितम् ।

किं कार्यं किं च दुःखं ते त्यक्तशङ्को निवेदय ॥ १२७५ ॥

निरूपिते पुनः पृच्छेत् केन कस्मिन् कुतः कथम् ।

तस्मात् तत्र कृतं ब्रूहि मत्पमेव सभागतः ॥ १२७६ ॥

सम्भवेः सह समालोच्य पदं न्याय्यं यथा भवेत् ।
प्रत्यर्थिनस्तथाऽऽह्वानं केसैर्दुर्दैव कारयेत् ॥ १२७७ ॥

आहतो यदि नागच्छेद् व्याधितो दुःखितोऽपरा ।
निरुद्धो विषमस्थो वा क्रियावृत्तौ ष्वरक्षपि ॥ १२७८ ॥

स्वामिकार्यप्रदो वाऽपि नृपकार्यरतोऽथवा ।
प्रतो वाऽपि प्रप्रतो वा तथाप्येष न दुष्यति ॥ १२७९ ॥

कुर्त्ताना परभार्या च युवतिश्च प्रभृतिका ।
रजस्वला पक्ष्मीना नाह्वानव्या मभां प्रति ॥ १२८० ॥

अर्थिष्वर्थिषाकषानि लेखयित्वा विचारयेत् ।
देशकालानुसारेण हेतुभिश्च पृथग्विधैः ॥ १२८१ ॥

लिखितात् मासितो भुक्तः प्रमाणत्रितयादनः ।
विचारयेन्महीपालः स्मृतिशस्त्रानुसारतः ॥ १२८२ ॥

एतैः प्रम गैर्हीनस्य दिव्यं देयं महीभुजा ।
तच्च देयं वयोऽवस्था-देश-कालानुसारतः ॥ १२८३ ॥

प्रमाणं मानुषं यत्र दुर्लभत्वेन वर्त्तते ।
तदा दिव्यं प्रदेयं स्यान्न देयं मानुषे मति ॥ १२८४ ॥

शङ्कितानां नरेन्द्रेण कथितानां च तस्करैः ।
शुद्धिमन्त्रिच्छतां तस्य दिव्यं देयं विना शिरः ॥ १२८५ ॥

प्रमाणैर्निश्चिते वाऽपि शिष्यैर्वाऽपि विचारिते ।
युक्त्या दण्डं नृपः कुर्याद् यथादोषानुसारतः ॥ १२८६ ॥

विषेषु(?)—दन्ति—सुमग—शस्त्रानल—जलादिभिः ।
पापानां प्राणहरणं बध्दण्डः प्रकीर्तितः ॥ १२८७ ॥

केषानां कर्मयोरप्यभोवात्किंवास्तवैव च ।

मिहानां करणोस्तद्वृत्तीनमनस्य च ॥ १२८८ ॥

पादयोरिवमादीनामज्ञानां हेतुर्न च यत् ।

अपराधानुसारेण क्लेशदण्डः स उच्यते ॥ १२८९ ॥

कन्धनं ताडनं वाचा क्लृप्ता मर्त्तनं तथा ।

एवंविधप्रकारोऽपि क्लेशदण्डः प्रकीर्तितः ॥ १२९० ॥

पणानां षते सार्द्धे प्रथमः साहसः स्मृतः ।

मध्यमः पञ्च विधैवः सहस्रं चैव चोत्तमः ॥ १२९१ ॥

विवादेन समः कापि द्विगुणः कापि कथ्यते ।

त्रिगुणो वा कश्चित् प्रोक्तः कश्चिदुक्तश्चतुर्गुणः ॥ १२९२ ॥

सर्वस्वस्याधिकः कापि दमः सर्वस्वमेव वा ।

दोषद्रव्यानुसारेण दण्डोऽप्यहरणः स्मृतः ॥ १२९३ ॥

दण्डो रक्षति मर्यादां दण्डो धर्मं प्रवर्त्तयेत् ।

निवारयेदधर्माच्च तस्माद् दण्डं प्रयोजयेत् ॥ १२९४ ॥

दण्डहर्तुने यतो राष्ट्रे मात्स्यो न्यायः प्रवर्त्तते ।

तस्माद् दण्डं प्रयुज्जान दुष्टानां धार्मिको नृपः ॥ १२९५ ॥

दण्डपातभयाल्लोको धर्मे तिष्ठति सूत्रितः ।

करीव विजयो मत्तोऽप्यङ्कुशेन वशीकृतः ॥ १२९६ ॥

तात्रदण्डभयाल्लोके भृशमुद्विजते जनः ।

तस्मान्मृदुप्रयोगेन प्रजापाकनमाचरेत् ॥ १२९७ ॥

यथोक्तदण्डविन्यासाद् भूतेर्धर्मचारिणः ।

यत्नो धर्मस्तथा राष्ट्रं कोऽपि परिवर्त्तते ॥ १२९८ ॥

एवमङ्गानि राज्यस्य सप्त षड्विंशत्यं तथा ।

पाङ्गुण्यं च तथा प्रोक्तमुपायश्च षट्त्रिंशः ॥ १२९९ ॥

राज्यस्यैर्यनिमित्तानि प्राप्त्यराज्यस्य भूपतेः ।

विंशतिः सोमभूपालः कृतवान् नीतिकोविदः ॥ १३०० ॥

इति दण्डाध्यायः ॥ २० ॥

[इति महाराजाधिराज-सत्याश्रयकुलनिलक-चानुकयाभरण-श्रीमद्भूलोकः]

श्रीसोमेश्वरदेवविरचिते मानसोद्भासेऽभिलषितार्थचिन्तामणौ

राज्यस्थिरीकरणोपायकथने द्वितीयं प्रकरणम् ॥

प्रथमो भागः समाप्तः ।

Gaekwad's Oriental Series.

CRITICAL EDITIONS OF UNPRINTED SANSKRIT WORKS, EDITED BY COMPETENT SCHOLARS
AND PUBLISHED BY THE CENTRAL LIBRARY, BARODA.

Rs. a.

1. Kavyamimamsa by Rajasekhara. Re-issue. 1924 2-4
2. Naranarayanananda by Vastupala, ed. by C. D. Dalal, 1926 ... 1-4
3. Tarkasamgraha by Anandajana or Anandagiri, edited by T. M. Tripathi, B. A. 1917 2-0
4. Parthaparakrama by Prahlanadadeva, ed. by C. D. Dalal, 1917 ... 2-6
5. Rasetraudhavamsa-Mahakavya by Rudrakavi, edited by E. Krishnamacharya. Introduction by C. D. Dalal, M. A. 1917 ... 1-12
6. Linganusarana by Vamana, edited by C. D. Dalal, M. A. 1918 ... 0-8
7. Vasantavilasa by Balachandrasuri, edited by C. D. Dalal, 1917 ... 1-8
8. Ropakashatka by Vatsaraja, edited by C. D. Dalal, M. A. 1918 ... 2-4
9. Mohaparakaya by Yasahpala, edited by Muni Chatur Vijayaji. Introduction and appendices by C. D. Dalal, M. A. 1918... .. 2-0
10. Hamamiramadamardana by Jayasimhasuri, edited by C. D. Dalal, M. A. 1920 2-0
11. Udayasundarikatha by Sodhbala, edited by C. D. Dalal, M. A. and E. Krishnamacharya, 1920 2-4
12. Mahavidyavidambana by Bhatta Vadindra, edited by M. R. Telang, 1920 2-8
13. Prachinagnirjakavya-samgraha : collection of Gujarati Poems, 12th to 15th centuries : edited by C. D. Dalal, M. A. 1920 ... 2-4
14. Kumasapalapratibodha by Somaprabhacharya, edited by Muni Jinavijayaji, 1920 7-8
15. Ganakarika by Bhasarvajna, edited by C. D. Dalal, M. A. 1920 ... 1-4
16. Sangitamakaranda by Narada, edited by M. R. Telang, 1920 ... 2-0
17. Kavindracharya's List : List of works in the collection of Kavindracharya, a 17th century pandit : edited by R. A. Shastry, with a foreword by Dr. Ganganatha Jha, 1921 0-12
18. Varahagrihyasutra, edited by Dr. R. Shama Shastry 1921 0-1
19. Lekhapaddhati : Specimen Sanskrit letters, etc., 8th to 15th centuries : edited by C. D. Dalal, M. A. and G. K. Shrigondekar, M. A., 1925 2-0

9. Panchamikaha or Bhavisayattakaha by Dhanapala, edited by C. D. Dalal, M. A. and Dr. P. D. Guna, M. A., PH. D. 1923 ... 6-0
10. A Descriptive Catalogue of the important palm-leaf and paper MSS in the Bhandars at Jaisalmere, compiled by C. D. Dalal, M. A. and edited by L. B. Gandhi, 1924 ... 11-0
- 11-23. Parasuramakalpasutra with commentary by Ramesvara and Paddahati by Umananda, edited by A. Mahadeva Shastri, M. A. Director Adyar Library. 2 vols. 1923 ... 11-8
14. Tantrarahasya, edited by Dr. R. Shama Shastri, M. A., PH. D. Curator, Government Oriental Library, Mysore, 1923 ... 1-8
15. Samarangana: a work on architecture by King Bhojadeva: edited by Mahamahopadhyaya T. Ganapati Shastri, PH. D., M. R. A. S. 2 vols.-vol. 1. 1924 ... 5-0
16. Sedhanamala, edited by Benoytosh Bhattacharyya, M. A. Illud. 2 vols.-vol 1. 1925 ... 6-0
17. Catalogue of Sanskrit MSS in the Central Library Baroda, Compiled by G. K. Shrigondekar, M. A. and K. S. Ramaswami Shastri Siromani. In 12 vols-vol I (Vedio). 1925 ... 6-0
18. Manasollasasloka Abhilasitarthachintamani by Chalukya Somesvara, edited by G. K. Shrigondekar, M. A. 3 vols-vol I. 1925 ... 2-8

BOOKS IN THE PRESS.

1. Tattvasamgraha, edited by E. Krishnamacharya.
2. Nyayapravasa, edited by Principal A. B. Dhruva, M. A., L.L. B.
3. Nityasastra, edited by M. Ramkrishna Kavi, M. A. Illustrated. 1 vols.
4. Advayavajrasamgraha, edited by Mahamahopadhyaya Haraprasad Shastri, M. A., C. I. E.
5. Kalpadrumakosa, edited by Ramavatara Sarma, M. A., Sahityacharyya.
6. Nalavilasa, edited by G. K. Shrigondekar M. A. and L. B. Gandhi.
7. Apabhramasakavyatrayi, edited by L. B. Gandhi.
8. Manavagrhyasutra. edited by Ramakrishna Harshaji Shastri, of Ahmedabad.

JUST PUBLISHED.

Supplement (or Khatimae) to the *Mirat-Ahmadi*, translated from the Persian of Ali Mahamad Khan, the last Mogul Dewan of Gujarat, by Syed Nawabali, M. A., and C. N. Seddon, I. C. S. (retired) with notes, appendices and 3 illustrations. 270 pages, demy 8vo. cloth. 1925. Rs. 9.

